

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«ЕВТАНАЗІЯ ТА ПРАВО НА ГІДНУ СМЕРТЬ»**

Виконала: студентка 2-го року
навчання
Спеціальність: 081 «Право»
Баканова Анна Володимирівна

Науковий керівник: Заєць А.П.
доктор юридичних наук, професор

Рецензент _____

Магістерська робота захищена за
оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«__» _____ 2020 р.

Київ 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕВТАНАЗІЇ ТА ПРАВА НА ГІДНУ СМЕРТЬ	
1.1. Право на гідну смерть: природа, поняття та зміст	9
1.2. Евтаназія в контексті права на гідну смерть	23
1.3. Евтаназія та право на гідну смерть у правовій доктрині	38
Висновки до Розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. СВІТОВА І ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА ТА СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕВТАНАЗІЇ	
2.1. Світова і європейська практика застосування евтаназії	52
2.2. Проблема формування єдиних стандартів при застосуванні евтаназії	66
2.3. Правові гарантії дотримання прав людини при застосуванні евтаназії	75
Висновки до Розділу 2	84
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЕВТАНАЗІЇ В УКРАЇНІ	
3.1. Право на гідну смерть за українським законодавством	88
3.2. Спроби законодавчого врегулювання евтаназії в Україні	97
3.3. Перспективи законодавчого врегулювання евтаназії в Україні	100
Висновки до Розділу 3	107
ВИСНОВКИ	110
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	116

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

EAPC – European Association for Palliative Care

IAHPC – International Association for Hospice and Palliative Care

PAS – physician-assisted suicide

RTE – Regional Euthanasia Review Committees

WHO – World Health Organization

WMA – World Medical Assembly

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю правового регулювання евтаназії та права на гідну смерть як на національному, так і на міжнародному рівні. Водночас, як на теоретичному, так і на прикладному рівні залишаються невирішеними низка питань, пов'язаних із реалізацією права на гідну смерть та евтаназію. Актуальність дослідження полягає не лише в тому, щоб дослідити сутність права на гідну смерть, а й визначити перспективи та шляхи легалізації евтаназії в Україні.

Серед маси природніх прав людини право на життя є фундаментальним і першочерговим, так би мовити праправом, похідними від якого є всі інші права. Наразі, однак, не вщухає дискусія щодо змісту, обсягу та правової природи права на життя, а також його правового врегулювання. Водночас сьогодні залишається відкритим та, мабуть, одним з найбільш дискусійних питань про право на вільне розпорядження своїм життям, складовою якого, як здається, є право на смерть, одним із засобів реалізації якого, своєю чергою, є евтаназія.

На сьогодні відсутнє розуміння щодо змісту, правової природи таких складних філософсько-правових категорій, як «право на життя» та «право на смерть». Попри тисячолітні спроби людини різних епох досягнути зміст цих явищ та обрामити їх у правову форму, а також значні наукові потуги, що знайшли відображення у численних публікаціях, єдність думок у цих фундаментальних питаннях відсутня, що зумовлює актуальність подальших досліджень.

Так, окремі аспекти соматичних прав, зокрема права на смерть та евтаназію стали предметом наукових розвідок і пошуків в роботах таких вітчизняних дослідників, як В. І. Акопов, Г. В. Анікіна, О. В. Домбровська, В. В. Дьордь, В. В. Кожан, О. О. Малиновський, В. В. Момотов, Р. О. Стефанчук, С. Г. Стеценко, Г. Т. Терешкевич, В. Г. Третьякова, а також іноземних досліджень, зокрема D. Benatar, Y. Chavez, L. Deliens, S. Dierickx, K. O. Dyer,

Chambaere, J. Cohen, C. Leget, S. Legoute, B. van Leeuwen, J. L. Pridgeon, L. Radbruch, C. White та ін.

Однак, попри доволі значну кількість досліджень різних галузей науки, у тому числі юридичної, питання права на гідну смерть та легалізації евтаназії залишається відкритим до подальших наукових пошуків та обґрунтування. Висхідний тренд останніх двадцяти років щодо легалізації евтаназії в усьому світі за відсутності її міжнародно-правового визнання активізували запеклі наукові та фахові дискусії, що характеризуються полярністю думок, кратно загостривши актуальність теми магістерської роботи.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, аби з урахуванням концептуальних напрацювань юридичної науки та законодавчих положень, обґрунтувати зміст права на гідну смерть та евтаназію, на цій основі надати пропозиції щодо легалізації евтаназії в Україні.

Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання**:

- розкрити зміст та визначити правову природу евтаназії та права на гідну смерть;
- узагальнити світову та європейську практику застосування евтаназії;
- обґрунтувати проблему формування єдиних стандартів при застосуванні евтаназії;
- дати характеристику правовим гарантіям дотримання прав людини при застосуванні евтаназії;
- визначити місце права на гідну смерть та евтаназії в українському законодавстві;
- обґрунтувати перспективи законодавчого врегулювання евтаназії в Україні;
- розробити пропозиції щодо удосконалення законодавства України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з реалізацією права на гідну смерть.

Предметом дослідження є право на гідну смерть та евтаназію.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стала сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, прийомів і засобів наукового пізнання, їх комплексне застосування, спрямоване на досягнення мети та вирішення завдань магістерського дослідження, зокрема:

- порівняльно-правовий метод було використано під час дослідження вітчизняного та міжнародного забезпечення права гідну смерть та евтаназію, положень законодавства і законопроектів;

- метод системного аналізу і формально-логічний метод, які стали основою для дослідження наукових поглядів і підходів, обґрунтування наукових пропозицій щодо легалізації права на гідну смерть та евтаназію;

- діалектичний метод було застосовано під час визначення змісту юридичних термінів, тлумачення норм трудового права, розроблення пропозицій щодо їх удосконалення;

- системно-структурний метод застосовано під час дослідження системи природніх прав людини, зокрема права на життя та права на гідну смерть, та елементів, що в нього входять.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в магістерській роботі науково-теоретичні положення та висновки можуть бути використані, зокрема у правотворчості для законодавчого врегулювання права на гідну смерть, у правозастосуванні – у справах, пов'язаних з реалізацією права на евтаназію, а також у науковій та дослідницькій діяльності – для подальшого наукового опрацювання предмета цього дослідження. За результатами дослідження обґрунтовано ряд науково-теоретичних положень і висновків, а також розроблено наукові пропозиції щодо обґрунтування права на гідну смерть та легалізації евтаназії в українському законодавстві, зокрема:

- запропоновано авторське визначення поняття «право на гідну смерть», як невід'ємного природного права кожної людини, що може бути предметом подальших обговорень і наукової дискусії, а саме: «право на гідну смерть – суб'єктивне право людини піти з життя з гідністю, тобто у спосіб, що не

суперечить вимогам закону, з дотриманням прав людини, у тому числі посмертних, медичної етики і стандартів»;

- на відміну від існуючих підходів, обґрунтовано, що легалізація евтаназії та розвиток системи паліативної допомоги – це не взаємовиключні процеси; процеси легалізації евтаназії, насамперед пасивної, та розвитку системи паліативної допомоги, як напрямку покращення якості життя людини та складової права на гідну смерть, мають відбуватися взаємоузгоджено, що може створити передумови для подальшої легалізації асистованого лікарем суїциду та водночас пришвидшить розвиток медичної системи в цілому;

- запропоновано викласти ч. 3 ст. 281 ЦК України в наступній редакції: «4. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, окрім як у випадках та порядку, передбачених законом»; – та на цій основі внести відповідні зміни до Основ законодавства України про охорону здоров'я, а також запровадити привілейований склад асистованого лікарем суїциду як проміжний спосіб вирішення проблеми евтаназії до ухвалення спеціального закону, яким легалізувати пасивну форму евтаназії в Україні;

- обґрунтовано, що права людини, які мають бути гарантовані у зв'язку із застосуванням евтаназії, у загальному вигляді можна розділити на дві групи: по-перше, права людини під час чи у зв'язку із застосуванням евтаназії (термінальна хвороба) – це переважно права, пов'язані з медичними заходами і допомогою, по-друге, права людини, які мають бути гарантовані після проведення евтаназії, тобто посмертні права – насамперед пов'язані з тілом, світлою пам'яттю та останньою волею евтанозованого пацієнта;

- обґрунтовано проблему формування єдиних стандартів при застосуванні евтаназії, зокрема відсутність жодної міжнародно-правової бази, у тому числі в рамках ЄС, що створює прогалину у правовому регулюванні; чітка офіційна правова позиція щодо легалізації евтаназії в ЄС наразі, здається, невизначена, а профільні міжнародні організації є противниками евтаназії; отже стандарти, які, вочевидь, мають засновуватись на відповідній правовій базі, також відсутні, у

зв'язку з чим основою для впровадження принципів евтаназійної практики можуть стати регіональні та національні стандарти біоетики і медицини.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕВТАНАЗІЇ ТА ПРАВА НА ГІДНУ СМЕРТЬ

1.1. Право на гідну смерть: природа, поняття та зміст

Серед маси природних прав людини право на життя, як правило, визнається фундаментальним і першочерговим, так би мовити праправом, похідними від якого є всі інші права. Наразі, однак, не вщухає дискусія щодо змісту, обсягу та правової природи права на життя, а також його правового врегулювання. Водночас сьогодні залишається відкритим та, мабуть, одним з найбільш дискусійних питань про право на вільне розпорядження своїм життям, складовою якого, як здається, є право на смерть.

У сучасному світі взаємодія права та моралі бере трохи інакший від давнини вираз, оскільки право та мораль наразі інколи протиставляються в окремих наукових вимірах, один із яких є темою нашого дослідження. М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, О. В. Цельєв та Ю. І. Матвєєва у своїй праці ставлять досить неоднозначне запитання: «чи взагалі можливе право, яке б суперечило моралі, інакше кажучи, чи можливе існування «аморального права»?»¹.

«Право на життя є необхідною умовою інших прав і свобод. У цьому аспекті право на життя має абсолютний характер. Саме тому положення про це право закріплено в усіх найважливіших міжнародно-правових актах з прав людини»², – наголошує В. В. Кожан.

Існує велике різноманіття класифікацій прав і свобод людини, проте, як влучно зазначає Г. Т. Терешкевич: «...доцільно виділити головне: право на

¹ Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. С. 85-86

² Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 83

життя – фундаментальне, базисне право людини»³. Як відомо, право на життя належить до особистих (громадянських) прав людини⁴.

«З моменту народження, – зазначає N. Kalal, – людина «одягається» в основні права людини. Право на життя є одним із базових і фундаментальних прав, без якого всі інші права не можуть бути задоволені. Право на життя означає, що людина має важливе право на життя, а особливо право не бути вбитою іншою людиною. «Але постає питання, якщо особа має право жити, чи має вона право не жити, тобто чи має право померти?»⁵.

О. С. Котуха наводить наступну думку, яка є прикладом дослідження В. Ворони⁶: «Згідно з правовою доктриною право на життя логічно передбачає і право на смерть, оскільки право на смерть є складовою права на життя, а без урахування цього право на життя перетворюється на обов'язок, оскільки від нього не можна відмовитись, що, очевидно, є характерним лише для обов'язку, а не для права»⁷. «Коли процес смерті знаходиться під позаособистісним контролем, тоді «право померти» стає проблемою: виникає питання, чи є право на життя не лише правом, але й обов'язком і чи повинно суспільство охороняти життя людини всупереч його волі?»⁸ – розмірковує О. Домбровська.

«У сучасному суспільстві змінилося ставлення до смерті. <...> Сучасне суспільство боїться смерті, уникає цієї теми, табує її. Смерть – це не лише медичне, але і соціальне явище, що вимагає до себе наукового підходу»⁹ – розмірковує М. Нікуліна. Крім того, з моменту порушення у суспільстві

³ Терешкевич Г. Т. Гідність та недоторканість людського життя як фундаментальні цінності державотворення // Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2019. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1542>

⁴ Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. К.: Український центр правничих студій, 1999. С. 127

⁵ Kalal N. Euthanasia: Right to live & Right to die // International Journal of Current Research. 2018. Vol. 11. p. 75543

⁶ Ворона В. Право на евтаназію як складова права людини на життя // Право України. 2010. № 5. С. 202

⁷ Котуха О. С. До питання про евтаназію // Європейські перспективи. - 2013. - № 11. - С. 8.

⁸ Домбровська О. Право на смерть: парадокс чи необхідна умова демократичного суспільства? // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 1. С. 48-49

⁹ Никулина М. Биоэтика и социология: институциональный диалог: Монограф. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2015. 368 с. URL: <https://books.google.com.ua>

питання про право на смерть, це явище також потрапило і до поля юриспруденції й активно дискутується в юридичній науці в рамках концепту основних прав людини та права на життя зокрема.

«У сучасних європейських країнах домінує непорушність прав і свобод людини та громадянина, а також принцип недоторканості його життя. «Право людини на життя...». Саме це формулювання, виходячи з логіки юридичних і моральних законів, передбачає саме право, а не обов'язок жити. На жаль, суть проблеми більш складна і більш суперечлива, ніж її словесне вираження»¹⁰, – слушно відзначає К. О. Черевко.

Так, як небезпідставно, на наш погляд, зазначає А. А. Малиновський: «Невизнання за людиною права на смерть перетворює право на життя в обов'язок жити»¹¹. Дійсно, якщо ми встановлюємо та охороняємо законом право на життя, то чи не перетворюємо ми це право на обов'язок, не визнаючи та забороняючи право на смерть та фактично примушуючи до життя, а подекуди фактично до біологічного існування та фізичних і моральних страждань, що аж ніяк не корелюється з відповідними конституційними деклараціями.

Деякі науковці вважають, що поняття “право на смерть” навіть за семантичним значенням має досить парадоксальний характер. Позиція підкріплена аргументами на користь того, що право на життя є передумовою та фундаментом, а всі інші права є похідними від нього¹².

Право на життя і право на смерть – це не два права, а два аспекти або описи одного і того ж права. Право на життя розглядається, як право вирішувати продовжувати жити чи ні. А право померти – це право вирішувати чи померти, за наявності можливості продовжувати жити далі. “Якщо право на

¹⁰ Черевко К. О. Щодо питання евтаназії в Україні // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2016. № 4 (58). С. 161

¹¹ Малиновський А. А. Имеет ли человек право на смерть? // Журнал Российской юстиция. 2002. № 8. С. 54

¹² Домбровська О. Право на смерть: парадокс чи необхідна умова демократичного суспільства? // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 1. С. 48-49

життя було б лише правом вирішити продовжувати життя і не включало також право вирішувати не продовжувати його, то це було б обов'язком жити, а не правом на життя»¹³, – зазначає D. Venatar.

Таким чином, життя та смерть, а відповідно, і право на життя та право на смерть є діалектичними категоріями у всіх розуміннях, зокрема і в юридичному значенні, а тому, насамперед, слід визначитися з базовими фундаментальними поняттями нашого дослідження, а саме «право на життя» та «право на смерть», а також їх змістом, правовою природою та співвідношенням. І якщо право на смерть «витікає» з права на життя, то, вочевидь, насамперед слід визначитися зі змістом і правовою природою останнього.

«Сучасна переоцінка суспільних цінностей і пріоритетів змушує переосмислити питання співвідношення життя та смерті, а також місця людини та її внутрішніх духовних благ у системі соціальних цінностей. Внаслідок таких змін, – як зазначають Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, М. М. Стефанчук, М. О. Стефанчук, Н. Є. Блажівська, – майже в усіх європейських країнах домінує філософія непорушності прав та основних свобод людини, а також недоторканості її життя»¹⁴.

Так, термін «життя», як зазначає Я. П. Кузьменко «вживається як у філософському, соціальному розумінні так і в біологічному»¹⁵. Життя, згідно зі словниковим визначенням, це: «стан живого організму в стадії розвитку, зросту»; «сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь»; «те, що реально існує; дійсність»; «існування всього живого»; «протилежне смерті»¹⁶. Таким чином, життя і смерть можна вважати антиподами та дихотомічно пов'язаними складовими буття кожної людини.

¹³ Venatar D. Should there be a legal right to die? // Current Oncology. 2010. № 5 (15). p. 2

¹⁴ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 392

¹⁵ Кузьменко Я. П. Право на життя як природне право людини: теоретико-правовий аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 16

¹⁶ Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. С. 535

«Життя – поняття багатозначне і змінює свій зміст залежно від галузі застосування. Існують різні визначення, тлумачення життя, особливості яких пояснюються специфікою тих галузей знань, у рамках яких ці визначення сформульовані»¹⁷ – визначає Я. П. Кузьменко. Життя, як, утім, і смерть, – явища багатогранні, зміст яких людство намагається збагнути впродовж усього свого існування. Вочевидь, насамперед нас цікавить саме правовий вимір, однак, напевно, не слід розглядати це явище геть ізольовано.

В. В. Кожан наводить думку Т. Фоміченко¹⁸ та зазначає наступне: «Право на життя як природне право складається з двох елементів: право на недоторканність життя та право на розпорядження життям. Право на недоторканність життя полягає в неможливості свавільного позбавлення життя. Право на розпорядження життям характеризується правом піддати своє життя ризику, небезпеці»¹⁹. Хоча, на наш погляд, автор звужує останнє, що не видається дивним з огляду на те, що автор (В. В. Кожан) вважає «неправильним розглядати самогубство та евтаназію як види розпорядження життям»²⁰.

«Життя людини являє собою найважливіше основне соціальне благо, невіддільне від особистості, яке охороняється правом на життя, а всі інші блага мають співвідноситися і підпорядковуватися основному благу: фізіологічному життю, формалізованому в праві на життя»²¹ – зазначає Я. П. Кузьменко та далі акцентує свою увагу на наступному: «Поняття «життя» в правовому значенні розуміють як найвище соціальне благо, яке виникає з моменту відділення

¹⁷ Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 27

¹⁸ Фоміченко Т. М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Совета Европы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. М. Фоміченко ; Моск. гос. соц. ун-т. – М., 2004. С. 16.

¹⁹ Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 127

²⁰ Там же

²¹ Кузьменко Я. П. Право на життя як природне право людини: теоретико-правовий аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 46. Т.1. С. 15

життєздатної дитини від організму матері під час фізіологічних пологів, яке триває протягом усього часу функціонування головного мозку»²².

Схожу позицію зустрічаємо також і в роботі А. М. Колодія та А. Ю. Олійника, які зазначають, що життя людини як найвища соціальна цінність включає в себе два аспекти: біологічне існування людини і соціальний розвиток її як розумної істоти²³. «Отже, – доходять висновку автори, – життя людини – це її біо-соціальний стан існування у часі та просторі. Існування людини у часі та просторі має біологічну і соціальну природу. Біологічна природа існування характеризується початком життя та його кінцем»²⁴.

Таким чином, переважно юристи розглядають право на життя, як, утім, і смерть насамперед у біологічному аспекті, окресленому відповідними медичними показниками, при визначенні його меж (початку і закінчення життя) та в аспекті соціальному – що стосується його тривалості, тобто часового проміжку між початком і кінцем, протягом якого людина виступає суб'єктом права і носієм права на життя зокрема, з реалізацією якого пов'язане здійснення всіх інших прав.

Так, зокрема: «Життя людини багатогранне та багатоаспектне. Однак життя цікаве праву, насамперед, як фізичне існування людини»²⁵ – зазначає Я. П. Кузьменко у одній із своїх праць. Утім, автор (Я. П. Кузьменко) розвиває думку: «Незважаючи на наявність багатьох наукових публікацій із питань «життя», сьогодні розуміння такої вкрай складної категорії потребує чіткого визначення: з якого моменту воно починається і коли закінчується, адже саме з цим пов'язаний проміжок часу, протягом якого держава гарантує особі її конституційні права і свободи»²⁶.

²² Кузьменко Я. П. Право на життя як природне право людини: теоретико-правовий аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 46. Т.1. С. 15

²³ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 169

²⁴ Там же

²⁵ Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя // Науковий висник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 27

²⁶ Кузьменко Я. П. Право на життя як природне право людини: теоретико-правовий аналіз // Науковий висник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 46. Т.1. С. 15-16

Аналогічно, Л. А. Ольховик також звертає особливу увагу на визначення часових проміжків початку та кінця життя: «Початок життя – момент відокремлення від організму матері та початку самостійного дихання немовляти. Кінець життя – це незворотне припинення діяльності мозку, яке визначається медиками за спеціально розробленими ознаками»²⁷.

«Характерною особливістю права на життя є те, що його виникнення чи припинення у більшості випадків не залежить від волі управомоченої особи. А народження та смерть людини – особливий різновид юридичних фактів, що належить до подій. <...> Народження та смерть людини розглядаються в праві як події, особливий різновид юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин. Тому дуже важливо законодавчо визначити юридичні межі життя (момент початку та кінця життя)»²⁸, – наголошує Л. А. Ольховік.

Існують різні позиції, з якого часу починається біологічне існування людини. А. М. Колодій і А. Ю. Олійник наводять загальновідому думку лікарів «...медики стверджують, що біологічне життя починається зі злиття двох клітин. Наприклад, законодавець визнає спадкоємцями дітей, що були зачаті при житті спадкодавця і народилися після його смерті. Звідси аспект народження має пріоритетне значення»²⁹. В. В. Кожан вважає, що «визначення початку життя – це завдання природничих наук, а не юриспруденції»³⁰.

«Позаяк на сьогодні розшифровано геном людини, тому, – як запевняє Г. Т. Терешкевич, – не залишилося сумнівів, що життя особи починається від моменту запліднення. Визнання в ембріоні статусу людини є питанням про її розуміння себе, про відповідальність перед тим, хто з'являється на світ, про

²⁷ Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.05. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. С. 7

²⁸ Ольховік Л. А. Зміст права на життя за цивільним законодавством України // Актуальні проблеми держави і права. 2004. Вип. 22. С. 553-554

²⁹ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 169-170

³⁰ Кожан В. В. Вказ. праця. С. 98

людські права на паритетність і недискримінованість, визнані для всіх людських індивідів на міжнародному рівні»³¹.

Однак, в юридичній літературі зауважують: «...право на життя, як елемент загальної цивільної правоздатності фізичної особи, виникає в особі з моменту народження (ч. 2 ст. 25 ЦК). Вказівка законодавця на те, що окремих випадках встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але не народженої дитини (ч. 2 ст. 25 ЦК) свідчить тільки про те, що ненароджена дитина має виключно інтереси, які несумісні із самостійною правовою категорією «особисте немайнове право»³².

«Закінченням часу існування людини у просторі, – як зазначають А. М. Колодій та А. Ю. Олійник, – є її біологічна смерть. Моментом біологічної смерті вважають незворотні процеси розпаду клітин мозку» – при цьому: «Від біологічної смерті слід відрізнити клінічну, тобто такий стан людини, коли, незважаючи на зупинку биття серця і дихання, деякий час життя в організмі не припиняється і воно може бути поновлено шляхом застосування реанімації»³³.

Згідно з Прикінцевими положеннями Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»³⁴, ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я³⁵ було викладено в новій редакції, зокрема визначено, що моментом незворотної смерті людини є момент смерті її головного мозку або її біологічна смерть (незворотне припинення кровообігу та дихальних функцій, поява ранніх та/або пізніх трупних змін), а також визначено зміст відповідних медичних фактів.

³¹ Терешкевич Г.Т. Гідність та недоторканість людського життя як фундаментальні цінності державотворення // Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2019. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1542>

³² Ольховік Л. А. Зміст права на життя за цивільним законодавством України // Актуальні проблеми держави і права. 2004. Вип. 22. С. 554

³³ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Вказ. праця. С. 170

³⁴ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 28. Ст. 232

³⁵ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19

«Людина, – на думку А. М. Колодія та А. Ю. Олійника, – стає суб'єктом права на життя з початку її фізіологічного народження»³⁶. Як зазначає Я. П. Кузьменко: «Розуміння того, що життя – це не лише фізичне існування, а й боротьба, призвело до його нормативного закріплення»³⁷. А. М. Колодій і А. Ю. Олійник вважають, що право людини на життя полягає у можливості людини існувати у часі та просторі й користуватися таким соціальним благом, а також наявності вимоги забезпечити таке існування та можливості захистити порушені права³⁸.

На нашу думку, у цьому переліку бракує ще одного, але фундаментального елемента, яким може бути доповнений перший з наведених вище, а саме: існувати у часі та просторі, тобто чинити дію чи бездіяльність на власний розсуд, а також припинити таке існування у гуманний спосіб, тобто добровільно і свідомо відмовитись від нього.

Як відзначають І. Х. Бабаджанов і С. П. Сальников: «...юридична інтерпретація поняття «життя» має специфіку, яка визначається галузевою сферою правового регулювання»³⁹. В. В. Кожан, подібно, також зазначає: «Поняття «життя» вживають різні галузі права. Кримінальне право ставить життя під особливу охорону, передбачаючи кримінальну відповідальність за позбавлення життя. Соціальне законодавство закріплює обов'язкове страхування життя окремих категорій осіб. Фіксуються такі поняття, як «умови життя», «життєдіяльність» тощо»⁴⁰.

Відзначимо, що за результатами аналізу юридичних норм і доктрини права на життя, проведеного Г. Б. Романовським, останній узагальнює його результати наступними висновками:

«1) Міжнародні документи та національне законодавство закріплюють право на життя, оскільки воно є основним серед прав.<...>».

³⁶ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Вказ. праця. С. 170

³⁷ Кузьменко Я. П. Вказ. праця. С. 15

³⁸ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Вказ. праця. С. 169

³⁹ Бабаджанов И. Х., Сальников С. П. «Жизнь» как юридическая категория и явление природы // Вестник Академии экономической безопасности МВД России. 2010. № 9. С. 64

⁴⁰ Кожан В. В. Вказ. праця. С. 88

2) Право на життя є суб'єктивним правом. Його не можна розглядати крізь призму «свобода» <...>.

3) Закріплення в нормативних актах права на життя передбачає не лише констатацію цього явища, але й певні обов'язки держави щодо прийняття ефективних правових норм ...»⁴¹.

При цьому, на думку Г. Б. Романовського, «вживання терміну «свобода життя» не відповідає вимогам юридичної техніки, а також тому змісту, що вкладається у нього завдяки нормативному закріпленню»⁴². Дійсно, юридичні категорії «права» і «свободи» не тотожні (їх розмежовує і Конституція України). Втім, на нашу думку, поняття «свобода життя» може бути інтерпретоване через призму свободи розпоряджатися своїм життям і тілом.

Водночас, слід погодитись з думкою Я. П. Кузьменка, що «поняття «право на життя» і «життя» не тотожні»⁴³. Так, В. В. Кожан зазначає: «Право на життя потрібно розглядати крізь призму поняття «життя», проте не ототожнювати їх. Адже життя – це категорія біологічна, право – соціальна»⁴⁴. У цьому контексті, як було зазначено, А. М. Колодій та А. Ю. Олійник визначають життя людини як «її біо-соціальний стан існування у часі та просторі»⁴⁵.

Таким чином, категорія «життя» є ширшою і може розглядатися у багатьох аспектах – біологічному, соціальному, духовному та релігійному тощо, тоді як категорія «право на життя» є лише одним з таких аспектів, що охоплює урегульовані нормами права суспільні відносини, пов'язані з реалізацією (розпорядженням), охороною та захистом права на життя.

⁴¹ Романовский Г. Б. Право на жизнь: юридическая норма и доктрина // Університетські наукові записки. 2006. № 2. С. 79

⁴² Там же

⁴³ Кузьменко Я. П. Право на життя як природне право людини: теоретико-правовий аналіз // Науковий висник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 46. Т.1. С. 16

⁴⁴ Кожан В. В. Вказ. праця. С. 127

⁴⁵ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Вказ. праця. С. 169

Я. П. Кузьменко наводить думку Н. В. Кальченка⁴⁶ та зазначає, що «право на життя – це природна, невід’ємна від особистості і гарантована нормами внутрішнього законодавства та міжнародно-правовими актами можливість захисту недоторканості життя і свободи розпоряджатися ним, яка має складну структуру та зміст, обумовлені її сутністю»⁴⁷. На наш погляд, автор звужує зміст права на життя, обмежуючи його лише можливістю захисту, оскільки захист має місце коли право вже порушене.

Разом з тим, ключовим у наведеному визначенні, виходячи з предмета нашого дослідження, видається саме свобода розпоряджатися життям, зокрема добровільно відмовитися від нього (права на життя) та припинити життя, тобто реалізувати своє право на смерть. Вочевидь, ніхто примусово не може обмежити особу у цьому виборі, ключовим тут є спосіб реалізації (саме у контексті евтаназії), але до цього питання ми ще повернемося далі.

«Ми вважаємо, що існують ситуації, за яких застосування пасивної евтаназії є справедливим і справді може розглядатися, як прояв гуманного ставлення до вмираючого хворого, адже, маючи невід’ємне конституційне право на життя, він повинен, згідно з міжнародними нормами, за певних обставин, мати право вирішувати питання про його припинення»⁴⁸, – зазначає В. І. Акопов. Рівно таку ж думку зустрічаємо й у Л. А. Арчибасової та А. В. Кузнецова⁴⁹.

Загалом, можна вести мову про нормативне закріплення права на смерть у контексті застосування евтаназії. С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта

⁴⁶ Кальченко Н.В. Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики: монография // Волгоград : 2004. С. 75.

⁴⁷ Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя // Науковий висник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 27

⁴⁸ Акопов В. И. Эвтаназия (этические, правовые и медицинские проблемы) // Научно-культурологический журнал «RELGA». 1999. №24. URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1889&level1=main&level2=articles>

⁴⁹ Арчибасова Л. А., Кузнецов А. В. Вопросы эвтаназии с точки зрения обеспечения прав человека // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2009. № 1 (36). С. 7

вважають достатньо аргументованою думку М. Малєїної⁵⁰, яка зазначає: "Видається, що в законі повинна бути дозволена й активна, і пасивна евтаназія. Вищою цінністю є реальне благополуччя людини"⁵¹.

Право на смерть «витікає» з права на життя. Однак, якщо, як ми з'ясували, поняття «життя» та «право на життя» є складними та дуже неоднозначними категоріями, що викликають жваву суспільну та наукову дискусію, то ще більш неоднозначними видаються зміст і природа, зокрема правова природа, права на смерть. Позиції дослідників з приводу змісту і необхідності виділення права на смерть, як узагальнює О. М. Лаврик, зводяться до наступних площин: невизнання права на смерть та перетворення права на життя на обов'язок; відсутність потреби захисту права на смерть через невідворотність процесу; визнання права на смерть, проте відсутність закріплення через складність розуміння⁵².

«Еволюція даного права за своєю спрямованістю практично протилежна еволюції права на життя, якому вдалося пройти довгий шлях до абсолютного визнання і безумовного закріплення в усьому світі. У той час, коли право на життя проголошувалося в міжнародних актах і конституціях різних держав, право на смерть було відтиснене «в тінь», втративши визнання і закріплення»⁵³ – говорить про право на життя дослідник Фомічев Є. К.

«Сучасна переоцінка суспільних цінностей та пріоритетів змушує переосмислити питання співвідношення життя та смерті, а також місця людини та її внутрішніх духовних благ у системі соціальних цінностей. Внаслідок таких змін практично в усіх європейських країнах домінує філософія непорушності

⁵⁰ Малєїна М.Н. Человек и медицина в современном праве. Учебное и практическое пособие // М.: БЕК. 1995. С. 37-129.

⁵¹ Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С. Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с. URL: <https://medcoledg.ucoz.ru/Likspr/pravo/medpravoua2008.pdf>

⁵² Лаврик М. А. К теории соматический прав человека // Сибирский юридический вестник. 2005. № 3. С. 22

⁵³ Фомічев Е. К. Эвтаназия как форма реализации права на смерть: Общетеоретический аспект : автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Тамбов, 2006. URL: <https://www.dissercat.com/content/evtanaziya-kak-forma-realizatsii-prava-na-smert-obshcheteoreticheskii-aspekt>

прав та основних свобод людини, а також недоторканості її життя. Однак, проаналізувавши висловлені в сучасній літературі думки, ми можемо дійти висновку, що кінцево єдина позиція щодо еутаназії ще не сформована. А це яскраво свідчить про те, що і сама проблема еутаназії ще не вирішена»⁵⁴, – зазначає Р. О. Стефанчук.

Складність сприйняття такої категорії, як еутаназія у розрізі права на смерть полягає у тому, що єдиної виваженої думки не існує – підходи до розуміння доволі різнопланові та категоричні. Деякі дослідники, які є прихильниками еутаназії, акцентують свою увагу на тому, що еутаназія – це полегшення страждань, на противагу іншому, радикальному погляду, що еутаназія є нічим іншим, як вбивство. Так, наприклад, О. О. Пунда, ставлячи під сумнів доцільність та принципову можливість правового регулювання права на смерть, зазначає: «Взаємовиключеність права на життя та «права на смерть», а також вибір сучасного людства, яке сприйняло необхідність переваги першого над другим, ставить під сумнів майбутнє теорії «права людини на смерть»⁵⁵.

«Сутність та особливості права на життя означають заборону на еутаназію у всіх її проявах (активну, пасивну). Заборона еутаназії не може розглядатись як порушення права на життя. Право на еутаназію, тобто право на смерть, суперечить праву на життя, оскільки воно невід’ємне. Людина не може відмовитися від права на життя, така відмова недопустима, а так зване «право на смерть» не може підлягати правовому регулюванню»⁵⁶ – зазначає О. Старко. «Здійснення права людини на смерть за участі медиків є спірним, але його обговорення має правове обґрунтування»⁵⁷ – зазначає Н. А. Іванова.

«У законодавствах більшості західних країн використовується формулювання «право на смерть». Однак воно неточне (кожна людина має це

⁵⁴ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монограф. К: КНТ, 2007. С. 310

⁵⁵ Пунда О. О. Право на життя // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління на права. 2003. № 2. С. 63

⁵⁶ Старко О. Поняття та зміст права на життя // Історико-правовий часопис. 2013. № 1. С. 56

⁵⁷ Іванова Н. А. Право на еутаназію: отечественный и зарубежный опыт // Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2013. № 5 (94). С. 69

право, бо є смертною). Згідно з ним той, хто має право на смерть, може мати також право наполягати на виконанні іншими особами свого бажання померти, що фактично легалізує евтаназію, у якій немає жодної гідності. Таким чином, доцільніше вживати термін «право людини на гідну смерть»⁵⁸, – доходить висновку І. М. Коваль.

Враховуючи зазначене, а також відсутність законодавчого визначення права на гідну смерть, видається за можливе запропонувати наступне його визначення: «право на гідну смерть – суб'єктивне право людини піти з життя з гідністю, тобто у спосіб, що не суперечить вимогам закону, з дотриманням прав людини, у тому числі посмертних, медичної етики і стандартів».

Отже, на сьогодні відсутнє розуміння щодо змісту, правової природи таких складних філософсько-правових категорій, як «право на життя» та «право на смерть». Попри тисячолітні спроби людини різних епох досягнути зміст цих явищ та знайти правову форму, а також значні наукові пошуки, що знайшли відображення в численних публікаціях, єдність думок у цих фундаментальних питаннях досі відсутня. Отже, узагальнення основних підходів є наступним кроком до правової визначеності щодо «життя» та «смерті».

1.2. Евтаназія в контексті права на гідну смерть

За А. Greif існує два типи смерті: у спосіб, який ми обираємо або не обираємо⁵⁹. Отже, ключовим у питанні права на гідну смерть та евтаназії, на наш погляд, є право вибору – можливість вирішувати, коли та обирати, в який спосіб припинити життя, скориставшись своїм правом на смерть, тобто гідно померти.

⁵⁸ Коваль І. М. Контрміра евтаназії – паліативне лікування // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2015. № 3 (65). С. 55

⁵⁹ Greif A. The Morality of Euthanasia // Organon F. Vol. 26. p. 612

Евтаназія може розглядатися як спосіб підтримувати «право на життя», шануючи «право на смерть» з гідністю⁶⁰. «Деякі науковці вважають, що суїцид та евтаназія – це форми реалізації права на смерть. Проте в сучасних дискусіях під правом на смерть вчені найчастіше мають на увазі евтаназію, здійснення якої заборонено законом»⁶¹ – зазначають О. Місюра та М. Лисенков. На наш погляд, евтаназія є одним із способів реалізації права на гідну смерть.

Як влучно зазначають О. М. Іщенко та А. К. Мазяр: «Проблема евтаназії – це здебільшого проблема вибору (морального вибору суспільства, професійного та етичного вибору лікаря, персонального вибору людини). Цей вибір повинен здійснюватися на основі біологічної етики. Однак етичні норми не наділені ефективним механізмом реалізації»⁶². Отже, завданням сучасної юриспруденції є розроблення правового механізму забезпечення права на гідну смерть та реалізації евтаназії зокрема.

«Коли ми говоримо про право померти гідно, по-людськи, то необхідно також зазначити, що право на гідну смерть має включати право на лікування за допомогою гуманних методів, які повинні спрямовуватись на те, щоб полегшити страждання і муки, допомогти померти спокійно, без зайвих зусиль. Отже, право на евтаназію за своїм змістом і призначенням є особистим правом кожної фізичної особи, а тому держава не повинна позбавляти людину можливості його реалізувати»⁶³ – підсумовують В. В. Дьордь та В. В. Заборовський.

«Чинне законодавство, – однак, – не містить визначення гідності, оскільки це морально-етична категорія... найкращою дефініцією категорії гідності, – на думку Г. Т. Терешкевич, – було б визначення «гідність людської

⁶⁰ Math S. and Chaturvedi S. Euthanasia: Right to life vs right to die // Indian Journal of Medical Research. 2012. Vol. 136 (6). p. 902

⁶¹ Місюра Л., Лисенков М. Легалізація евтаназії: за чи проти // Вісник Національної академії прокуратури України. 2016. № 4 (46). С. 100

⁶² Іщенко О. М., Мазяр А. К. Евтаназія за кримінальним законодавством України // Молодий вчений. 2017. № 5.1 (45.1). С. 39

⁶³ Дьордь В. В., Заборовський В. В. Чи повинно бути право на смерть в Україні // Закарпатські правові читання. Том 1. С. 254

істоти», що дозволяє краще усвідомлювати і захищати гідність людини на всіх етапах її існування, зокрема у фазі внутрішньоутробного розвитку»⁶⁴.

Однак, Лісабонська декларація про права пацієнта від 1981 р. проголошує право пацієнта на гідність (п. 10), що передбачає:

а. Гідність та право на приватне життя пацієнта завжди мають поважатись в медичній допомозі та вченні, як і його/її культура та цінності.

б. Пацієнт має право на полегшення своїх страждань відповідно до сучасного стану знань.

с. Право пацієнта на гуманну (людську) термінальну допомогу і надання всієї доступної допомоги в тому, щоб зробити смерть гідною та комфортною на скільки можливо є невід'ємними⁶⁵.

Як зазначено в Рекомендації ПАРЄ 1418 (1999): Обов'язок поважати та захищати гідність смертельно хворої або вмираючої людини впливає з непорушності людської гідності на всіх етапах життя. Ця повага та захист знаходять своє вираження у забезпеченні відповідного середовища, що дозволяє людині гідно померти⁶⁶.

Щодо місця людини у суспільстві та права на життя у контексті охорони державою досить цікаво розмірковує Г. Т. Терешкевич: «Входячи в суспільство, людина вносить не лише свою природно-соціальну, але і метафізично-трансцендентну цінність. Людині в силу своєї людської природи і гідності притаманне природне, а потім і позитивне право на життя, позбавити якого її ніхто і за жодних обставин не має морального права. Держава повинна виконувати функцію політико-правової організації суспільства, котра не лише визнає права своїх громадян (право на життя, рівність, на пошану гідності

⁶⁴ Терешкевич Г. Т. Гідність та недоторканість людського життя як фундаментальні цінності державотворення // Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2019. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1542>

⁶⁵ WMA Declaration of Lisbon on the Right of the Patient. Adopted by the 34th World Medical Assembly, Lisbon, Portugal, September/October 1981. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-lisbon-on-the-rights-of-the-patient/>

⁶⁶ Protection of the human rights and dignity of the terminally ill and the dying. Recommendation / PACE. Recommendation 1418 (1999). URL: assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=16722&lang=en

людини, на свободу та власну недоторканність, на вільний розвиток особистості), але й гарантує їхнє втілення»⁶⁷.

М. А. Лаврик зазначає, що «право на смерть розглядається як «найбільш радикальна категорія соматичних прав людини, правомочність, після реалізації якого звернення до інших, в цілому, не має сенсу»⁶⁸ та, посилаючись на дослідження А. А. Малиновського⁶⁹ визначає право на смерть, як «можливість (свобода) людини свідомо і добровільно в обраний нею момент часу піти з життя обраним і доступним їх способом»⁷⁰. Серед основних форм реалізації права на смерть М. А. Лаврик виділяє суїцид та евтаназію⁷¹.

Дійсно, можна погодитись, що право на смерть охоплює такі форми добровільного припинення життя, як суїцид та евтаназія. Причому питання евтаназії сьогодні є гостро актуальним, існує колосальний суспільний запит як щодо її легалізації, так і щодо заборони, що зумовлено полярністю думок і поглядів на це питання.

Однак, В. В. Кожан вважає: «неправильним розглядати самогубство та евтаназію як види розпорядження життям. – на думку автора, яку ми хоч і не поділяємо, однак не можемо ігнорувати: – Ці явища є глибоко негативними, викликають суспільний осуд. Окрім того, вони посягають на життя як суспільну цінність, тому вважатися формами реалізації права не можуть, адже так суперечитимуть Конституції»⁷².

Обґрунтування позиції проти евтаназії можна сформулювати наступним чином: «Навмисне вбивство невинного завжди є злом. Евтаназія – навмисне

⁶⁷ Терешкевич Г. Т. Гідність та недоторканність людського життя як фундаментальні цінності державотворення // Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2019. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1542>

⁶⁸ Лаврик М. А. К теории соматический прав человека // Сибирский юридический вестник. 2005. № 3. С. 22

⁶⁹ Малиновський А. А. Имеет ли человек право на смерть? // Журнал Российская юстиция. 2002. № 8. С. 54

⁷⁰ Лаврик М. А. Вказ. праця. С. 22

⁷¹ Лаврик М. А. Вказ. праця. С. 22

⁷² Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 127

умертвління людини. Отже, з точки зору моралі евтаназія – зло»⁷³ – так визначає евтаназію Кеннет В. Кемп. Однак мораль – це дуже тонка матерія і те, що є неприйнятним з погляду моралі і вважається «злом» для одного, для іншого може розглядатися як благо.

Відповідно до підходу, яким визнається невід’ємне право людини на життя та передбачається можливість ним розпоряджатися, В. І. Акопов доходить висновку: – «Допустити можливість реалізації цього права можливо лише шляхом евтаназії»⁷⁴.

L. Z.G. Touyz і S. J.J. Touyz наголошують на існуванні відмінності між активною евтаназією та самогубством. Основною різницею є суб’єкти, які задіяні – під час самогубства він один, а під час евтаназії – суб’єктів кілька⁷⁵.

Як зазначає В. В. Завальнюк, «у більшості держав світу на сьогодні таке неприродне припинення життя, як самогубство (якщо воно не зумовлено стороннім впливом), стоїть за межами правового регулювання (і не заборонено і не дозволено). Тому, як уявляється, конкретніше говорити не про право на смерть, а про право на припинення життя без страждань та болі (евтаназію)»⁷⁶, – доходить висновку автор.

О. Е. Старовойтова зазначає: «Однією з форм здійснення соматичного права на смерть є евтаназія – складене слово грецького походження, поєднало в собі два поняття: «танатос» – смерть і «агов» (агов, еу) – хороший, благий, тобто «хороша, добра смерть»⁷⁷. За твердженням Г. В. Анікіної, вперше термін

⁷³ Кемп К. В. Эвтаназия. URL: <https://scienceandapologetics.com/stati/medicina/475-evtanaziya.html>

⁷⁴ Акопов В. И. Эвтаназия (этические, правовые и медицинские проблемы) // Научно-культурологический журнал «RELGA». 1999. №24. URL:

⁷⁵ Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. An appraisal of life’s terminal phases and euthanasia and the right to die // Current Oncology. 2011. № 2 (18). p. 65

⁷⁶ Завальнюк В. В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 23

⁷⁷ Старовойтова О. Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ: автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.01. СПб университет МВД России. Санкт-Петербург, 2006. URL: <https://www.dissercat.com/content/yuridicheskii-mekhanizm-realizatsii-i-zashchity-somaticheskikh-prav-cheloveka-i-grazhdanina->

(евтаназія) введено Ф. Беконом у 1605 році⁷⁸. Однак, як зауважує автор, «Ф. Бекон під евтаназією розумів зовсім не умертвіння хворого із співчуття, а надання ефективного обезболення, яке позбавило б людину від страждань»⁷⁹.

Історично вважалося, що евтаназія полягає у тому, аби смерть відбулась без болю та страждань – жодного негативного та забороненого контексту таке явище у собі не несло. Лише у двадцятому столітті, під час Третього Рейху, слово набуло негативного значення, коли воно було використано в нацистській політиці. Згідно з роздумами Siqueira-Batista R та Schramm F.⁸⁰ науковці Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. визначили, що «більш сучасному визначенні евтаназію можна розуміти як застосування або утримання від процедур (медичних), що дозволяє прискорити або викликати смерть невиліковно хворих пацієнтів, щоб звільнити їх від надзвичайних страждань, які завдають невинуватий біль»⁸¹.

Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О. та Блажівська Н. Є. визначають поняття евтаназії, як багатозначне явище, що поєднує у собі не лише медичний і правовий, а й біологічний, моральний та етичний аспекти⁸². Аналогічну думку зустрічаємо у працях О. С. Котухи⁸³ та Г. В. Анікіної⁸⁴. «Сучасна наука пропонує нам велику кількість визначень даного поняття. Так, у Великій Медичній Енциклопедії⁸⁵ під евтаназією розуміється навмисне прискорення настання смерті невиліковно хворого з метою

⁷⁸ Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук. Сочинения: В 2-х томах / Пер. сост., общ. ред. А. Л. Субботина. М.: Мысль, 1977. Т. 1. С. 268

⁷⁹ Анікіна Г. В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні // Форумправа. 2009. № 3. С. 26

⁸⁰ Siqueira-Batista R, Schramm F. Conversações sobre a “boa morte”: o debate bioético acerca da eutanásia. Cad Saúde Pública. 2005;21(1):111-9.

⁸¹ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // Revista Bioética. 2016. Vol. 24. № 2. p. 356

⁸² Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 391

⁸³ Котуха О. С. До питання про евтаназію // Європейські перспективи. - 2013. - № 11. - С. 8.

⁸⁴ Анікіна Г. В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні // Форумправа. 2009. № 3. С. 26

⁸⁵ Велика Медична Енциклопедія: в 35 т. / 2-е вид. - М. : Радянська енциклопедія, 1969-1978. URL: <http://bigmeden.ru/>

припинення його страждань»⁸⁶ – пояснює М. М. Олашин. «Евтаназія – це припинення життя дуже хворої людини для позбавлення від страждань»⁸⁷ – зазначає N. Kalal.

На думку Є. В. Толстої: «евтаназією прийнято називати наближення смерті хворого на його прохання будь-якими діями або засобами, в тому числі припиненням штучних заходів для підтримання життя»⁸⁸. Авторка погоджується з результатами дослідження Ю. А. Дмитрієв та О. В. Шленьової⁸⁹ у тому, що під евтаназією «необхідно розуміти спеціальне медичне втручання в організм людини, спрямоване на припинення життя невиліковно хворого, важко страждаючої людини, що здійснюється відповідно до його власної, добровільно вираженої волі і має єдиною метою припинити непотрібні страждання»⁹⁰.

Протягом останнього часу, коли обговорення навколо евтаназії стали особливо жвакими, почали набувати поширення різні визначення цього поняття, зокрема у науці з'явився асистований лікарем суїцид. У західних дослідженнях відзначається, що евтаназія являє собою вбивство на прохання та визначається як навмисне вбивство особи лікарем шляхом призначення медикаментів. Евтаназія може здійснюватися лише за наявності добровільного та усвідомленого прохання пацієнта. У той же час, асистований лікарем суїцид визначається як навмисна допомога лікаря особі покінчити життя самогубством шляхом надання медикаментів для самостійного застосування за добровільним бажанням такої особи⁹¹.

⁸⁶ Олашин М. М. Евтаназія: умисне вбивство чи акт милосердя // Право.ua. 2015. № 4. С. 102

⁸⁷ Kalal N. Euthanasia: Right to live & Right to die // International Journal of Current Research. 2018. Vol. 11, p. 75543

⁸⁸ Толстая Е. В. Распоряжение правом на жизнь: правовой аспект // Юридический мир. 2011. № 6. С. 30

⁸⁹ Дмитриев Ю. А., Шленева Е. В. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Государство и право. 2000. №11. С. 57.

⁹⁰ Толстая Е. В. Вказана праця. С. 30.

⁹¹ Materstvedt L. J., Clark D., Ellershaw J., Førde R., Gravgaard A. M., Müller-Busch H. C., Porta i Sales J., Rapin C. H. Euthanasia and physician-assisted suicide: a view from an EAPC Ethics Task Force // Palliative Medicine. 2003. Vol 17. p. 98

Евтаназія, як зазначає М. Vidanapathirana, може здійснюватися на різних етапах життя. Обставини, необхідні для того, аби лікар здійснив евтаназію у малому віці, можуть виникнути тоді, коли одну дитину в утробі необхідно вбити для того, аби врятувати життя іншої під час пологів. Також евтаназія має місце у випадках умертвіння невиліковно хворих пацієнтів, скажімо, середнього віку та у випадках страждань літніх людей – для смерті з гідністю⁹².

Як зазначає S. Legoute, евтаназія є актом передчасного закінчення життя для припинення болю і страждання. Сам процес також іноді називають «вбивством милосердя» («Mercy Killing»). Існує кілька різних типів евтаназії, у т.ч. добровільна евтаназія, яка здійснюється з дозволу особи, життя якої буде закінчено. Зазвичай вона здійснюється ліцензованим лікарем щодо невиліковно хворого і психічно здорового пацієнта, який бажає закінчити страждання⁹³.

«В сучасній теорії та на практиці для визначення вказаної ситуації використовуються й інші терміни: «ейтаназія», «евтаназія», «еутаназія», «дитаназія», «дистаназія», «ортаназія», «ортотаназія», «евтелія», «гістаназія», «антиевтаназія». Однак, узгодженості щодо тлумачення, написання та використання відповідного терміну, – як стверджує І. Р. Юрчак, – немає й дотепер. Такий стан проблеми спричиняє багато суперечностей у суспільстві, адже людина задаючи собі подібне запитання навіть зі сторони закону не зможе точно знайти на нього відповідь»⁹⁴.

Так, наприклад, під евтаназією, на думку Г. В. Анікіної, слід розуміти: «свідому діяльність медичного працівника, яка здійснюється у формі дій, або бездіяльності і спрямована на припинення життя безнадійно хворого, з метою припинення його нестерпних страждань, викликаних невиліковною хворобою, у відповідь на наполегливе та неодноразове прохання хворого, або його

⁹² Vidanapathirana M. Non-voluntary passive euthanasia should be legalized in Sri Lanka // *Medico-Legal Journal of Sri Lanka*. 2017. Vol. 5. p. 1

⁹³ Legoute S. Euthanasia And The Right to Die // *Undergraduate Law Journal*. 2016. p. 92

⁹⁴ Юрчак І. Р. *Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір* : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. С. 61

найближчих родичів, які повністю, об'єктивно і своєчасно поінформовані про наслідки таких дій»⁹⁵.

Як зазначає S. Gevers, зазвичай «евтаназія» визначається в широкому сенсі та охоплює всі рішення, які мають на меті прискорити чи призвести до смерті людини (діянням чи бездіяльністю) з метою запобігання або обмеження страждань цієї особи (на її прохання чи за його відсутності)⁹⁶. Дійсно, таке визначення евтаназії є зашироким і не може, на нашу думку, бути запозичено юриспруденцією, медициною тощо.

На думку В. І. Аكوпова, застосування пасивної евтаназії може розглядатися лише за наявності двох ознак: «1) прохання самого хворого не надавати йому допомогу (після інформування лікарем у доступній формі про можливі наслідки) та 2) ненадання медичної допомоги з життєзабезпечення або припинення штучних заходів для підтримки життєдіяльності підтримці життя»⁹⁷. Варто зазначити, що у даному випадку йдеться про вимушену бездіяльність лікаря.

«Дебати про евтаназію легко плутають через безліч суперечливих тлумачень самого слова»⁹⁸, – відзначає J. L. Pridgeon. Наразі є дуже багато понять, визначених науковцями та правниками. Так, зокрема, Р. А. Стефанчук під час аналізу всіх переваг та недоліків визначає ключові ознаки поняття «евтаназія», які узагальнено можна звести до наступного:

- наявність спеціального суб'єкта, а саме медичного працівника, у т.ч. як лікаря, так і допоміжний медичний персонал (фельдшер, медична сестра та ін.);

⁹⁵ Анікіна Г. В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні // Форумправа. 2009. № 3. С. 27

⁹⁶ Gevers S. Euthanasia: law and practice in The Netherlands // British Medical Bulletin. 1996. Vol. 22. № 2. p. 326

⁹⁷ Аковов В. И. Эвтаназия (этические, правовые и медицинские проблемы) // Научно-культурологический журнал «RELGA». 1999. №24. URL: <http://www.relga.ru/Enviro/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1889&level1=main&level2=articles>

⁹⁸ Pridgeon J. L. Euthanasia Legislation in the European Union: is a Universal Law Possible? // Hanse Law Review. European Law/Europarecht. 2006. Vol. 2 (1). p. 46

- відповідна діяльність (евтаназія) здійснюватися зазначеними суб'єктами свідомо, навмисно, і має свої наслідком смерть пацієнта⁹⁹.

Водночас не менш важливе значення також відіграють умови, за наявності яких може здійснюватися евтаназія. До таких умов, на думку вищезазначеного Р. О. Стефанчука, доцільно віднести:

- наявність невиліковної хвороби пацієнта, що спричиняє нестерпні страждання фізичного, психічного, морального чи іншого характеру;

- відповідна діяльність має бути спрямована виключно на припинення зазначених страждань та здійснюється виключно на усвідомлене і недвозначне прохання пацієнта або його законного представника (якщо стан пацієнта не може забезпечити такого волевиявлення);

- пацієнт або його законний представник мають бути повністю, об'єктивно і своєчасно повідомлені про незворотність наслідків такої діяльності¹⁰⁰.

Таким чином, автор виокремлює як елемент визначення «евтаназія» не лише прохання (згода, бажання) безпосередньо самого хворого, а також його законного представника. Водночас автор у загальному вигляді визначає не лише об'єктивну сторону такого діяння, а й суб'єктивну як відповідне ставлення і розуміння її наслідків пацієнтом та лікарем, а також її мету, що полягає у припиненні нестерпних страждань невиліковно хворого пацієнта. Таким чином, Р. О. Стефанчук доволі широко визначає поняття «евтаназія».

Загалом щодо дефініції поняття «евтаназія», то варто зазначити, що й досі дослідники цього явища, не прийшли до єдиної думки. Розбіжність у трактуванні поняття «евтаназії» та її видів безпосередньо залежить від рівня її розуміння.

⁹⁹ Стефанчук Р. А. Возвращаясь к вопросу о легализации эвтаназии в странах СНГ: Pro et contra // Государство и право. 2008. № 5. С. 73-81. URL: <http://naukarus.com/vozvraschayas-k-voprosu-o-legalizatsii-evtanazii-v-stranah-sng-pro-et-contra>

¹⁰⁰ Там же

У літературі, – як узагальнює І. Р. Юрчак у своїй дисертації, беручи до уваги висновки В. А. Ворони¹⁰¹, – виділяють три рівні розуміння поняття терміну «евтаназія». Узагальнено їх можна визначити як:

- по-перше, евтаназія в найширшому сенсі розуміється як позбавлення себе життя або позбавлення життя іншої особи без страждань, будь-якої особою, вчинене як на прохання померлого, так і без нього.

- по-друге, евтаназія в широкому сенсі, коли обов'язковим є не лише позбавлення життя людини в безболісний спосіб, але також доповнюється проханням особи про заподіяння їй смерті.

- по-третє, евтаназію у вузькому сенсі, коли розуміють її як позбавлення лікарем життя смертельно хворого пацієнта, який усвідомлено висловив прохання відповідно до встановленої законом процедури та переживає фізичні або моральні страждання¹⁰².

І. Р. Юрчак вважає, що «...варто було б зупинитись саме на вузькому розумінні визначення терміну евтаназія, адже саме при такому тлумаченні, – обґрунтовує автор, – можна спробувати визначити право людини на її реалізацію та відповідно обов'язок лікаря на її вчинення»¹⁰³. Погоджуючись з такою думкою, зауважимо, що тлумачення евтаназії у так званому найширшому сенсі є категорично неприйнятним і розуміється нами як свавільне вбивство у негативному змісті англomовного слова «murder».

Як зазначається у заяві про позицію Міжнародної асоціації з питань хоспісу та паліативної допомоги (ІАНРС), у літературі є кілька визначень евтаназії та PAS. ІАНРС адаптувала визначення публікації Європейської асоціації паліативної допомоги (ЕАРС): "Евтаназія та асистований лікарем суїцид: довідник Європейської асоціації паліативної допомоги" (табл. 1.1).

¹⁰¹ Ворона В. А. Право на евтаназію як складова права людини на життя // Право України. 2010. № 5. С. 200-202;

¹⁰² Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. С. 61-62

¹⁰³ Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. С. 62

Таблиця 1.1

Адаптовані ІАНРС терміни ЕАРС

Euthanasia – a physician (or other person) intentionally ending the life of a person by the administration of drugs, at that person’s voluntary and competent request.	Евтаназія – навмисне припинення життя особи лікарем (або іншою особою) шляхом застосування препаратів на добровільне та усвідомлене прохання цієї особи.
Assisted suicide – a person intentionally helping another person to terminate his or her life, at that person’s voluntary and competent request	Асистований суїцид – навмисна допомога однієї особи іншій особі у припиненні її життя на добровільне та усвідомлене прохання цієї особи.
Physician-assisted suicide – a physician intentionally helping a person to terminate his or her life by providing drugs for self-administration, at that person’s voluntary and competent request.	Асистоване лікарем самогубство – навмисна допомога лікаря особі у припиненні її життя шляхом призначення препаратів для самостійного застосування, на добровільне та усвідомлене прохання цієї особи.

Джерело: складено за ¹⁰⁴

Сама ж ЕАРС у публікації «Евтаназія та асистоване лікарем самогубство: Біла книга Європейської асоціації з паліативної допомоги» визначає евтаназію як навмисне вбивство лікарем (або іншою особою) особи шляхом застосування препаратів на добровільне та усвідомлене прохання цієї особи («a physician (or other person) intentionally killing a person by the administration of drugs, at that person’s voluntary and competent request»)¹⁰⁵.

Як бачимо, ключова відмінність у визначеннях ІАНРС та ЕАРС полягає в характеристиці об’єктивної сторони, зокрема «навмисне припинення життя» та «навмисне вбивство» відповідно. Далі ЕАРС надає роз’яснення: коли в поєднанні з евтаназією вживається вираз «вбивство на вимогу», це технічний

¹⁰⁴ L. De Lima, Woodruff R., Pettus K., Downing J., Buitrago R., Munyoro E., Venkateswaran C., Bhatnagar S., Radbruch L. International Association for Hospice and Palliative Care Position Statement: Euthanasia and Physician-Assisted Suicide // Journal of Palliative Medicine. 2017. Vol. 20. № 1. p. 10

¹⁰⁵ Radbruch L., Leget C., Bahr P., Müller-Busch C., Ellershaw J., F. de Conno, Vanden Berghe P. Euthanasia and physician-assisted suicide: A white paper from the European Association for Palliative Care // Palliative Medicine. 2016. Vol. 30 (2). p. 108

опис діяння, заснованого зазвичай на процедурі: ін'єкція барбітурату для введення в кому з подальшою ін'єкцією нервово-м'язового релаксанту для припинення дихання, спричиняючи смерть пацієнта¹⁰⁶.

Для цілей цієї декларації (Декларації WMA про евтаназію та асистований лікарем суїцид¹⁰⁷), евтаназія визначається, як умисне призначення/застосування лікарем смертельної речовини або проведення втручання для спричинення смерті пацієнта, здатного на свідоме прийняття рішення за власним добровільним проханням («a physician deliberately administering a lethal substance or carrying out an intervention to cause the death of a patient with decision-making capacity at the patient's own voluntary request»¹⁰⁸).

Асистований лікарем суїцид, відповідно до Декларації WMA, стосується випадків, коли на добровільне прохання пацієнта, здатного на свідоме прийняття рішення, лікар умисно дає можливість пацієнтові закінчити своє власне життя шляхом призначення або забезпечення медичними речовинами з метою принести скору смерть («Physician-assisted suicide refers to cases in which, at the voluntary request of a patient with decision-making capacity, a physician deliberately enables a patient to end his or her own life by prescribing or providing medical substances with the intent to bring about death»¹⁰⁹).

Результатом евтаназії неминуче наступає смерть, яка охоплює втамовану, помірну (терпиму) чи повністю усунуту біль, тривогу та страждання¹¹⁰. Евтаназія також пов'язується з навмисним припиненням життя за явним проханням людини, яка зазнає нестерпних страждань і мук та/або помирає. Однак, слід зазначити, що поняття евтаназія поліаспектне і включає різні форми, які, як зазначає N. Kalal, можна класифікувати на так звані:

¹⁰⁶ Radbruch L., Leget C., Bahr P., Müller-Busch C., Ellershaw J., F. de Conno, Vanden Berghe P. Euthanasia and physician-assisted suicide: A white paper from the European Association for Palliative Care // Palliative Medicine. 2016. Vol. 30 (2). p. 108

¹⁰⁷ WMA Declaration on Euthanasia and Physician-Assisted Suicide / 70th World Medical Assembly. Tbilisi, Georgia, October 2019. URL: <https://www.wma.net/policies-post/declaration-on-euthanasia-and-physician-assisted-suicide/>

¹⁰⁸ Там же

¹⁰⁹ Там же

¹¹⁰ Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. An appraisal of life's terminal phases and euthanasia and the right to die // Current Oncology. 2011. № 2 (18). p. 65

- активну евтаназію, тобто доручення («act of Commission»), ідентичне убивству милосердя і передбачає вжиття заходів (як правило, лікарем) для припинення життя, зокрема призначення або надання пацієнтові смертельної дози препарату, що призводить до безболісної і спокійної смерті;

- пасивну евтаназію, тобто акт бездіяльності («act of Omission»), що означає припинення або не використання екстраординарних заходів, спрямованих на підтримання життя для його продовження (наприклад, вжиття реанімаційних заходів тощо)¹¹¹.

Складність розмежування евтаназії та асистованого лікарем суїциду полягає у тому, що евтаназія фактично є вчинком лікаря, а асистованим суїцидом – припинення особою свого власного життя за допомогою речовини, яку призначає лікар (дії лікаря є побічними)¹¹². Подібно розглядається евтаназія та асистоване лікарем самогубство і у роботі J. Varelius¹¹³.

Що стосується згоди пацієнта, то евтаназію, на думку M. P. R. Castro, G. C. Antunes, L. M. P. Marcon та ін., можна класифікувати на недобровільну та добровільну («non-voluntary and voluntary») – перша відбувається без відома волі пацієнта, а друга у відповідь на виражене бажання пацієнта. Остання, при цьому, відрізняється від асистованого самогубства як здійснювана лікарем, тоді як при асистованому самогубстві пацієнт є тим, хто виконує кінцеву дію¹¹⁴.

K. Annadurai, R. Danasekaran і G. Mani також класифікують евтаназію на активну та пасивну. Проте, пасивна евтаназія, на їх думку, має три форми відносно надання згоди пацієнтом, а саме: добровільна евтаназія («voluntary euthanasia») – за бажанням пацієнта; недобровільна («nonvoluntary euthanasia») – без згоди пацієнта; евтаназія за відсутності згоди («involuntary euthanasia») – у

¹¹¹ Kalal N. Euthanasia: Right to live & Right to die // International Journal of Current Research. 2018. Vol. 11, p. 75543

¹¹² Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. Вказ праця. p. 65

¹¹³ Varelius J. Voluntary Euthanasia, Physician-Assisted Suicide, and the Goals of Medicine // Journal of Medicine and Philosophy. 2006. Vol. 31. p. 122

¹¹⁴ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // Revista Bioética. 2016. Vol. 24. № 2. p. 356

тому разі, коли пацієнт не в змозі дати згоду¹¹⁵. «Інколи останні два види еутаназії, які здійснюються попри волю людини, іменують криптоназією (від грецького *kryptos* – таємний, скритий, *thanatos* – смерть)»¹¹⁶ – зазначає Р. О. Стефанчук.

Інші терміни, такі як асистоване самогубство та самогубство, асистоване лікарем, не є синонімами еутаназії¹¹⁷. «Асистований суїцид, за визначенням Chavez Y. – це навмисне та свідоме надання засобів іншому покінчити життя самогубством. Еутаназія передбачає наявність лікаря, якому законодавчо дозволено вводити смертельну дозу для припинення життя смертельно хворого пацієнта на його прохання, тобто, по суті, – надання лікарям дозволу допомагати в самогубстві пацієнта, не остерігаючись переслідування»¹¹⁸.

Р. О. Стефанчук, посилаючись на дослідження О. Я. Іванюшкіна¹¹⁹, зазначає: «окремо в літературі проводиться класифікація еутаназії, залежно від мотивації професійних рішень лікаря на пряму та непряму. Під поняттям «прямої еутаназії» слід розуміти таку еутаназію, коли лікар має намір скоротити життя пацієнта, в свою чергу, під поняттям «непряма еутаназія» слід розуміти таку еутаназію, при якій смерть хворого прискорюється як побічний наслідок дій лікаря, що мав на меті іншу ціль»¹²⁰.

Однак, на наш погляд, зазначений поділ еутаназії, зокрема виокремлення так званої «непрямої еутаназії» видається доволі суперечливим, оскільки ключовою ідеєю еутаназії, незалежно від способу та засобів вчинення, є наближення смерті людини, а тому дії лікаря (або іншої особи), що мали будь-яку іншу мету, не є еутаназією за визначенням і можуть бути кваліфіковані як лікарська недбалість або вбивство.

¹¹⁵ Annadurai K., Danasekaran R. and Mani G. Euthanasia: Right to Die with Dignity // *Journal of Family Medicine and Primary Care*. 2014. Vol. 3 (4). p. 477

¹¹⁶ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монограф. К: КНТ, 2007. С. 307

¹¹⁷ Annadurai K., Danasekaran R. and Mani G. Вказ праця. р. 477

¹¹⁸ Chavez Y. What is Euthanasia? *Journal of Medicine and Philosophy*, Vol. 31. pp. 121-122

¹¹⁹ Иванюшкин А. Я. Профессиональная этика в медицине (философские очерки) — М.: Медицина, 1990. — С. 149.

¹²⁰ Стефанчук Р. О. Вказ праця. С. 307

«Активна евтаназія вимагає заходів для прискорення смерті, тоді як при пасивній евтаназії технологічного втручання не відбувається, і смерть настає природним шляхом. – як узагальнюють L. Z.G. Touyz і S. J.J. Touyz: – Активна евтаназія сприяє прискореній неприродній смерті; пасивна евтаназія дозволяє не втручатися в природну смерть»¹²¹. Невиконання дій або утримання від виконання дій, направлених на збереження чи підтримання життя хворої особи і є стандартним виявом пасивної евтаназії¹²².

Дійсно, у літературі, як і в публічній дискусії, іноді проводиться розмежування між так званою «активною» та «пасивною» евтаназією. Однак, на думку L. J. Materstvedt, D. Clark, J. Ellershaw та ін., таке розмежування є неприйнятним. За розумінням відповідного авторського колективу, евтаназія є активною за визначенням, і тому категорія «пасивна» евтаназія є суперечливою за визначенням, тобто не може існувати, як така існування¹²³.

Подібну думку зустрічаємо в Є. В. Толстої, яка вважає, що «... поняття евтаназії слід застосовувати лише до випадків, в яких в наявності пряме сприяння вмиранню. Певну плутанину створює саме запровадження поняття «пасивна евтаназія». Будь-які методи так званої пасивної евтаназії, що є звичайними для сучасної медичної практики, слід виключити з поняття евтаназії. – На думку авторки: – ... термін «пасивна евтаназія» поєднує у собі вибір способу лікування і відмову від лікування, саме тому відмова від такого поняття допоможе вирішити багато теоретичних і практичних дискусій»¹²⁴.

Таким чином, можна зробити висновок, що право на смерть є ширшим за логічним об'ємом поняттям, ніж евтаназія, яка є його складовою та поглинається (охоплюється) ним. Однак сьогодні відсутня єдність навіть щодо

¹²¹ Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. An appraisal of life's terminal phases and euthanasia and the right to die // *Current Oncology*. 2011. № 2 (18). p. 65

¹²² Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // *Патологія*. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 391

¹²³ Materstvedt L. J., Clark D., Ellershaw J., Førde R., Gravgaard A. M., Müller-Busch H. C., Porta i Sales J., Rapin C. H. Euthanasia and physician-assisted suicide: a view from an EAPC Ethics Task Force // *Palliative Medicine*. 2003. Vol 17. p. 98

¹²⁴ Толстая Е. В. Распоряжение правом на жизнь: правовой аспект // *Юридический мир*. 2011. № 6. С. 30

визначення дефініції відповідного явища, а також його змісту та базових ознак. Існує широке, розширене та вузьке розуміння евтаназії, що переважно засновуються на тому, які види евтаназії той чи інший науковець визнає та охоплює загальним поняттям «евтаназія».

1.3. Евтаназія та право на гідну смерть у правовій доктрині

На сьогоднішній день евтаназія є ледь не однією з найбільш неоднозначних тем, яка зібрала навколо себе багато суперечок, поглядів та розумінь. «Питання евтаназії справді є дуже дискусійним й на сучасному етапі розвитку правничої науки жваво обговорюється, значну кількість думок вчених, науковців, політиків та звичайно релігійних осіб було викладено в пресі, науковій літературі, в моральних вченнях релігійних інституцій»¹²⁵ – зазначає І. Р. Юрчак. Оскільки нас, виходячи з предмета дослідження, насамперед цікавить правовий вимір, далі пропонуємо розглянути евтаназію та право на гідну смерть у правовій доктрині.

N. Kalal зазначає, що наразі дискусія щодо правового статусу евтаназії не завжди зосереджена навколо моральних та етичних питань. Окрім того, автор акцентує увагу на дослідженні Vij Krishan¹²⁶ та коментує: «побачивши, що закон не готовий до перегляду колишнього жорсткого ставлення до святості життя, ті, хто виступає за евтаназію, виявляють певну ревність у підтримці своїх поглядів. Противники евтаназії заявляють, що існують моральні, релігійні та етичні зобов'язання, якими не можна нехтувати. Вони стверджують, що ніхто не має права забирати життя індивіда, навіть він сам»¹²⁷.

«На цьому тлі особливо актуальною постає проблема евтаназії, що тривалий час дискутується в спеціалізованій літературі і має як прибічників, так

¹²⁵ Юрчак І. Р. *Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір* : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. С. 63

¹²⁶ Vij Krishan *Textbook of Forensic Medicine & Toxicology: Principles & Practice*. 4th Edition. 200898. pp. 488-490.

¹²⁷ Kalal N. *Euthanasia: Right to live & Right to die* // *International Journal of Current Research*. 2018. Vol. 11, pp. 75545

і противників цього способу припинення життя людини. <...> Думки відомих вчених у сфері медицини, юриспруденції, релігії, філософії є доволі суперечливими і неоднозначними, а тому існує багато аргументів за і проти»¹²⁸ – роблять висновок В. В. Дьордь і В. В. Заборовський. Є як прихильники, так і противники евтаназії або окремих її форм.

Наразі серед прибічників евтаназії більшість зосередила свої аргументи на захист пасивної евтаназії. Їх доводи видаються найбільш переконливими та повними¹²⁹.

Наприклад, Л. А. Ольховик вважає, що «...в деяких випадках можна допустити застосування пасивної евтаназії, за умови детального законодавчого регулювання, згідно з яким хворий має повне право знати діагноз своєї хвороби, її можливі наслідки, ступінь ризику у разі відмови від лікування і ступінь надії при погодженні на лікування перед тим, як прийняти рішення. Дитина не може адекватно оцінити стан свого здоров'я та прийняти рішення, тому, на думку автора, це повинні зробити батьки, близькі люди та лікарі»¹³⁰.

Подібну думку зустрічаємо також у В. І. Аكوпова, який наголошує на обов'язковості визначення умов допустимості пасивної евтаназії, а також необхідних умов для активної евтаназії (у крайніх випадках), яку автор заперечує¹³¹. На його думку, легалізація евтаназії має відповідати суворим стандартам, які, в свою чергу, мають розробити медики та юристи¹³².

¹²⁸ Дьордь В. В., Заборовський В. В. Чи повинно бути право на смерть в Україні // Закарпатські правові читання. Том 1. С. 253

¹²⁹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монограф. К: КНТ, 2007. С. 319

¹³⁰ Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.05. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. С. 8

¹³¹ Аковов В. И. Эвтаназия (этические, правовые и медицинские проблемы) // Научно-культурологический журнал «RELGA». 1999. № 24. URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1889&level1=main&level2=articles>

¹³² Аковов В. И. Вказ. праця.

Деякі західні дослідження також стверджують, що евтаназія може бути лише добровільною, виходячи з того, що медикаментозне вбивство людини без її згоди, або у тому разі, коли людина не може дати згоду («involuntary euthanasia»), або проти волі людини («nonvoluntary euthanasia»), не є евтаназією – це вбивство. Відповідно, від доволі часто використовуваного виразу «добровільна евтаназія» слід відмовитися, оскільки за логічним наслідком це наштовхує на думку, що існують форми евтаназії, які не є добровільними¹³³.

Так, наприклад, у преамбулі 1987 року до своїх вказівок щодо евтаназії Королівська Нідерландська Медична Асоціація зазначила, що за відсутності звернення (прохання) пацієнта на припинення його життя – юридично це питання душоубства або вбивства, а не евтаназії (“If there is no request from the patient, then proceeding with the termination of his life is [juristically] a matter of murder or killing, and not of euthanasia”)¹³⁴.

«Головна умова адекватності соціальної оцінки евтаназії полягає у чіткості розрізнення термінів «активна евтаназія» та «пасивна евтаназія»: цілеспрямовано умирати пацієнта або надати йому можливість гідно померти природньою смертю без штучного продовження його мук – два ці акти знаходяться на двох полюсах, морально протипоставлених одне одному, – вбивство та милосердя»¹³⁵ – розмірковує М. Нікуліна.

Сьогодні широкого поширення набуває так званий соматичний підхід, що обґрунтовує соматичні права людини. У літературі «соматичні» (від грец. «soma» – тіло) права людини пропонується відносити до групи прав, які ґрунтуються на фундаментальній позиції права людини розпоряджатися своїм тілом, куди відносимо і право на смерть¹³⁶. На сьогоднішній день соматичними

¹³³ Materstvedt L. J., Clark D., Ellershaw J., Førde R., Gravgaard A. M., Müller-Busch H. C., Porta i Sales J., Rapin C. H. Euthanasia and physician-assisted suicide: a view from an EAPC Ethics Task Force // Palliative Medicine. 2003. Vol 17. p. 98

¹³⁴ Pereira J. Legalizing euthanasia or assisted suicide: the illusion of safeguards and controls // Current Oncology. 2011. № 2 (18). p. e40

¹³⁵ Никулина М. Биоэтика и социология: институциональный диалог: Монограф. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2015. 368 с. URL: <https://books.google.com.ua>

¹³⁶ Лаврик М. А. К теории соматического права человека // Сибирский юридический вестник. 2005. № 3. С. 16

правами є такі, які дозволяють розпоряджатися тілом та є невід’ємними у взаємозв’язку людини з власним тілом.

Термін «соматичний», – як стверджує В. В. Завальнюк, – з’явився завдяки дослідженням німецького науковця А. Вейсмана, яким останній позначав тіло організму (те, чому притаманне відмирання)¹³⁷. «Термін «соматичні права» зобов’язаний своєю появою російському правознавцю В. І. Круссу¹³⁸, який виводить їх з упевненості у володінні людини правом самостійно розпоряджатися своїм тілом»¹³⁹ – досліджує В. В. Завальнюк. У науковій літературі соматичні права та право на смерть зокрема іноді відносять до четвертого покоління прав людини.

Авдеєнкова та Ю. А. Дмитрієв обґрунтовують право на фізичну свободу так: «Особиста недоторканість передбачає неприпустимість будь-якого втручання ззовні в область індивідуальної життєдіяльності особистості та включає в себе, зокрема фізичну (тілесну) недоторканість та недоторканість психічну»¹⁴⁰.

Зараховує евтаназію до четвертого покоління прав і Д. М. Шибаніц¹⁴¹. Слушною видається думка О. О. Барабаш стосовно досліджень Г. Б. Романовського¹⁴², який «перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство та на евтаназію, причому евтаназію та самогубство розглядає як

¹³⁷ Завальнюк В. В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 21

¹³⁸ Крусс В. І. Личностные («соматические») права в конституционном философско-правовом измерении: к постановке проблемы // Государство и право. 2000. № 10. С. 43

¹³⁹ Завальнюк В. В. Вказ. праця. С. 21

¹⁴⁰ Авдеєнкова М. П., Дмитрієв Ю. А. Право на фізичную свободу // Государство и право. 2005. № 3. С. 18

¹⁴¹ Шибаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах європейської міждержавної інтеграції // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Т.1. Вип. 31. С. 60

¹⁴² Романовский Г. Б. К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства. Медичне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров’я: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права (II Міжнародної науково-практичної конференції з міжнародного права). 2009р. Упор. Сенюта Г. Я., Терешко Х.Я. – Львів: ЛОБФ “Медицина і право”, 2009. – С. 233.

елементи права на смерть»¹⁴³. На думку О. О. Барабаш, «до прав четвертого покоління належать усі права, що виникли внаслідок наукового прогресу у поєднанні з аспектами моралі, тобто всі так звані «соматичні права», зокрема і право на евтаназію»¹⁴⁴.

Так, на думку О. Е. Старовойтової: «Соматичні права людини, пов'язані з правом вільно розпоряджатися своїм життям і тілом, є частиною природних прав. В системі соматичних прав право на життя і право на смерть є центральними»¹⁴⁵, – наголошує автор. Також саме право на смерть в системі соматичних прав ставить на перше місце О. М. Лаврик¹⁴⁶.

При цьому, О. Е. Старовойтова обґрунтовує такий «новий науковий напрям» як правову танатологію: «Юридичний аспект танатології включає в себе найрізноманітніші проблеми, пов'язані зі смертю, вирішення яких, так чи інакше, залежить від законодавчого втручання. <...> Пропонований підхід сприяє розвитку в рамках теорії права якісно нового напрямку – правової танатології як самостійної навчальної та наукової дисципліни, що, в свою чергу, веде до підвищення культури правотворчості, подальшого вдосконалення нормативних актів в цій області, формування відповідних правових відносин»¹⁴⁷.

Критично оцінюючи формулювання М. О. Лаврика¹⁴⁸ та їх недоліки, В. В. Завальнюк стверджує, що «...формулювання «право на смерть» неможливо

¹⁴³ Барабаш О. О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. № 837. С. 214

¹⁴⁴ Барабаш О. О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. № 837. С. 213-217

¹⁴⁵ Старовойтова О.Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ : автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.01. СПб университет МВД России. Санкт-Петербург, 2006. URL: [https://www.dissercat.com/content/yuridicheskii-mekhanizm-realizatsii-i-zashchity-somaticheskikh-prav-cheloveka-i-grazhdanina-](https://www.dissercat.com/content/yuridicheskii-mekhanizm-realizatsii-i-zashchity-somaticheskikh-prav-cheloveka-i-grazhdanina)

¹⁴⁶ Лаврик М. А. К теории соматический прав человека // Сибирский юридический вестник. 2005. № 3. С. 22

¹⁴⁷ Старовойтова О. Э. Вказ. праця

¹⁴⁸ Лаврик М. А. К теории соматический прав человека // Сибирский юридический вестник. 2005. № 3. с. 16-26.

вивести з права на життя, оскільки смерть є запереченням життя; смерть як неминуче явище сама по собі не потребує юридичної регламентації, тим більше захисту. <...> Тому, як уявляється, коректніше говорити не про право на смерть, а про право на припинення життя без страждань та болі (еутаназію)»¹⁴⁹.

Так, як зазначають В. В. Галуцько та В. В. Наружнов: «...при сьогоднішньому розвитку медицини і фармакології забезпечення права людини на життя без болю є не медичною, а юридичною проблемою. І перше, що тут треба зробити формально, це визнати, що право людини на життя без болю є невід'ємне природне право людини, і усі інші соціальні цінності, в тому числі запобігання та протидія наркоманії, є вторинними»¹⁵⁰.

«Переважну частину аргументів проти пом'якшення юридичної заборони на активну етаназію, – як зазначає С. М. Вулф, – можна віднести до однієї з двох категорій: вони або засуджують етаназію як аморальну дію, або доводять, що зняття обмежень призведе до неприйнятних наслідків»¹⁵¹.

«Починаючи щонайменше з клятви Гіппократа, західна медицина розцінює вбивство пацієнта, навіть на його прохання, як найсерйозніше посягання на найглибший сенс покликання лікаря. Ані терпимість закону, ані найкраща турбота про хворого ніколи не зможуть зробити вбивство етично виправданим в медицині. – на переконання W. Gaylin, L. R. Kass, E. C. Pellegrino, M. Siegler: – Поведінка лікаря у такому випадку є неприйнятною»¹⁵².

«З погляду сучасного розвитку українського суспільства впровадження етаназії, як форми впливу нехай навіть і на безнадійних хворих, не має під собою достатнього підґрунтя. Пов'язано це з неможливістю належним чином визначити правомірність здійснення етаназії та імовірністю зловживань з боку медичного персоналу. <...> у поєднанні з особливостями соціально-

¹⁴⁹ Завальнюк В. В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 23

¹⁵⁰ Галуцько В. В., Наружнов В. В. Право на життя без болю, як невід'ємне право людини // Форум права. 2012. № 4. С. 180

¹⁵¹ Вулф С. Этаназия: не переходит границу // Человек. 1993. № 5. С. 53

¹⁵² Gaylin W., Kass L., Pellegrino E., Siegler M. Doctors must not kill. Journal of the American Medical Association. 1988. Vol. 259 № 14. pp. 2139-2140

економічного і правового статусу людини і громадянина в Україні, легалізація евтаназії не є достатньо обґрунтованою»¹⁵³ – роблять висновок Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю та Сенюта І. Я.

Велика кількість сучасних науковців та правників нівелює категорію «милосердя» у контексті визнання евтаназії, оскільки мораль та її сприйняття – суб'єктивна категорія. «Легалізація евтаназії може призвести до зловживань, тобто за її допомогою можуть вчинятися вбивства, а також до паралізації наукового прогресу в медичній сфері. Особливо негативно на це реагує церква, вона стверджує, що життя дано людині богом і лише він може забрати його. Саме віруючим людям буде важко погодитися на свідоме позбавлення власного життя»¹⁵⁴ – зазначають В. В. Дьордь та В. В. Заборовський.

Доволі дивно, однак, виглядає аргумент щодо ставлення церкви до цього питання з урахуванням, що Україна є світською державою. Право на евтаназію та питання згоди на позбавлення себе життя – свідомий вибір кожного, незалежно від віросповідання, що знецінює наведені аргументи. Водночас аргумент, що евтаназія, начебто, може призвести до зловживань, а за її допомогою можуть вчинятися вбивства, видається не менш абсурдним, оскільки під такими надуманими приводами можна обмежити практично будь-яке право.

На думку Р. О. Стефанчука: «...зміст права на життя становлять такі активні повноваження, як благо володіння життям, що визначається шляхом закріплення за фізичною особою якості носія такого блага, як життя, а також благо використання. При цьому особа може використовувати закріплене за нею благо життя для задоволення власних потреб у спосіб, порядку та межах, що не

¹⁵³ Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с. URL: <https://medcoledg.ucoz.ru/Likspr/pravo/medpravoua2008.pdf>

¹⁵⁴ Дьордь В. В., Заборовський В. В. Чи повинно бути право на смерть в Україні // Закарпатські правові читання. Том 1. С. 254

суперечать законодавству та призначенню цього блага»¹⁵⁵. Можна зробити висновок, що автор фактично заперечує факт вільного розпорядження життям, як складову фундаментального права на життя, а отже – заперечує право на смерть за наявності у особи такого бажання.

В. В. Кожан, наголошуючи на недопустимості легалізації евтаназії, зазначає, що заборона евтаназії не може стати порушенням права на життя¹⁵⁶. Оскільки автор зводить свої аргументи в площину суперечності між правом на життя та правом на смерть, він наголошує, що: «евтаназію потрібно розглядати як один з видів вбивства, проте з привілейованим складом. Тому, – пропонує автор, – інкримінувати евтаназію як злочин проти життя»¹⁵⁷.

Не можна ігнорувати позицію медичних юристів, які наголошують на тому, що завдання медицини – перш за все, зміцнення здоров'я та сприяння його збереженню. Зважаючи на таку позицію, аргументи проти евтаназії з акцентом на неприродність видаються досить переконливими¹⁵⁸.

«На наш погляд, цілком обґрунтовано, що на сьогодні недопустимість евтаназії вважається у нашій країні загальноприйнятою нормою медичної практики. Враховуючи всі аргументи за і проти евтаназії, ми визначили власне ставлення до проблеми можливості легалізації евтаназії в Україні і воно є негативним»¹⁵⁹, – недвозначно підсумовує результати свого дослідження Г. В. Анікіна.

Критики евтаназії, як зазначає А. Greif, припускають, що ми маємо прагнути покращити життя пацієнта, а не виконувати одразу бажання пацієнта померти¹⁶⁰. Так, той же Р. О. Стефанчук, вбачаючи відсутність достатніх підстав

¹⁵⁵ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ. Київ, 2007. С. 21

¹⁵⁶ Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 129

¹⁵⁷ Кожан В. В. Вказ. праця

¹⁵⁸ Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с. URL: <https://medcoledg.ucoz.ru/Likspr/pravo/medpravoua2008.pdf>

¹⁵⁹ Анікіна Г.В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні // Форумправа. 2009. № 3. С. 32

¹⁶⁰ Greif A. The Morality of Euthanasia // Organon F. Vol. 26. p. 613

для легітимації інших (окрім необхідної оборони) способів припинення життя фізичної особи, у тому числі й евтаназії, щодо останньої пропонує «для зменшення рівня тяжкості болю невиліковно хворої особи та глибини пов'язаних із цим страждань більш ефективно використовувати паліативну медицину»¹⁶¹.

Мабуть, лише бездушний садист заперечуватиме таку пропозицію автора, однак у безнадійно хворої і страждаючої людини має бути право вибору і, на наше переконання, використання паліативної медицини дозволить зробити цей вибір більш усвідомленим і зваженим, не керуючись насамперед болем та почуттям безнадійності. Хотілося б сподіватися, що цей вибір буде зроблено на користь безцінного життя, але держава має принаймні не переслідувати законом, якщо хворий ухвалить інше рішення, а лікар прийме його.

Так, наприклад, S. Legoute процитував Майкла Ірвіна (колишнього медичного директора ООН і координатора Товариства раціонального самогубства у віці (SOARS))¹⁶²: «Право на смерть має бути питанням особистого вибору. Ми можемо вибирати всі речі в житті – від того, з ким ми одружуємось, до того якою роботою займаємось, і я думаю, що коли хтось закінчує своє життя, чи є у вас термінальна хвороба, чи ви похилого віку, то ви повинні мати вибір щодо того, що з вами відбувається...»¹⁶³.

Р. Е. Ахметшин та Є. В. Кім у контексті права вибору зазначають: «Досвід сусіднього Орегона, де подібний закон був прийнятий в 1997 році, демонструє, що приблизно 30% пацієнтів не користуються рецептом, які їм призначив лікар. Це є свідченням того, що людям просто важливо мати важливість піти з життя, коли біль буде нестерпним»¹⁶⁴. Таким чином, евтаназія – це насамперед питання можливості та свободи вибору.

Як відзначається у західних дослідженнях, можлива також середня позиція, представлена концепцією, що святість і гідність життя якимось чином

¹⁶¹ Стефанчук Р. О. Вказ. праця. С. 21

¹⁶² Legoute S. Euthanasia And The Right to Die // Undergraduate Law Journal. 2016. pp. 95-96

¹⁶³ Michael Irwin Euthanasia: The Right to Die Should Be a Matter of Personal Choice. 2014. URL: <http://euthanasia.procon.org/view.answers.php?questionid=001320>.

¹⁶⁴ Ахметшин Р. Э., Ким Е. В. // Зарубежный опыт легализации эвтаназии // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». 2013. Т. 4. № 4. С. 2072

збігаються. А отже, немає жодної причини, чому прийняття евтаназії робить деяких людей гіршими, ніж інші. Оскільки регулювати евтаназію можна відповідними законами, немає ризиків, з якими зазвичай асоціюється легалізація евтаназії, зокрема:

- надання меншої, ніж оптимальна, допомоги для невиліковно хворих;
- надання надто значних повноважень медичному персоналу щодо обмеження доступу до паліативного догляду, полегшення болю;
- використання евтаназії як економічно ефективного способу поводження з невиліковно хворими;
- обмеження досліджень нових ліків та заходів лікування;
- тиск на хворого егоїстичними сім'ями або медичним персоналом¹⁶⁵.

Отже, за результатами аналізу сучасних правових доктрин у сфері права на евтаназію, видається за можливе узагальнено окреслити три основні підходи, які виокремлюють в науковій літературі¹⁶⁶, зокрема:

- по-перше, правові доктрини, які обґрунтовують залежність права на евтаназію від волі людини; ключовим для цієї доктрини є визнання автономії особистості, що передбачає право людини самостійно і свідомо вирішувати всі питання, пов'язані з її організмом, психікою, емоційним статусом тощо;
- по-друге, правові доктрини, згідно з якими право на евтаназію так би мовити «витікає» з права на життя, зокрема право на життя передбачає і право на смерть, воно є складовою права на життя і без урахування цього останнє перетворюється на обов'язок;
- по-третє, правові доктрини, які категорично заперечують право на евтаназію як таке, аргументуючи це можливими зловживаннями внаслідок легалізації евтаназії, паралізації наукового прогресу в медичній сфері, а також моральними, релігійними, біоетичними та іншими доводами.

¹⁶⁵ Calabrò R. S., Naro A., R. De Luca, Russo M., Caccamo L., Manuli A., Bramanti A., Bramanti P. The Right to Die in Chronic Disorders of Consciousness: Can We Avoid the Slippery Slope Argument? // *Innovations in Clinical Neuroscience*. 2016. Vol. 13 (11-12). pp. 13-14

¹⁶⁶ Див., зокрема: Ворона В. Право на евтаназію як складова права людини на життя // *Право України*. 2010. № 5. С. 202; Котуха О. С. До питання про евтаназію // *Європейські перспективи*. 2013. № 11. С. 8

На наш погляд, з останньої великої групи правових доктрин можна також виокремити підгрупу правових доктрин, представники яких заперечують евтаназію не в цілому, а лише окремі її форми, зокрема активну та пасивну евтаназію, наприклад, не відкидаючи першої (за певних умов, у крайніх випадках тощо), але категорично заперечуючи можливість легалізації та застосування другої¹⁶⁷ або навпаки.

Таким чином, якщо право на життя, як ми встановили раніше, насамперед розглядається і законодавцем, і правниками як соціальне благо, найвища соціальна цінність і таке інше, то щодо права на смерть мають місце й інші погляди. Так, у науковій літературі підсумовується, що антропологічний підхід до категорії соматичних прав допоможе помістити людину в центр правової системи сприяти перетворенню її із соціоцентричної на персоноцентричну¹⁶⁸, а це, як здається, передбачає суспільно-правову трансформацію.

Враховуючи зазначене та відсутність законодавчого визначення права на гідну смерть, видається за можливе запропонувати наступне його визначення: «право на гідну смерть – суб'єктивне право людини піти з життя з гідністю, тобто у бажаний для неї або прийнятний спосіб, що не суперечить вимогам закону і медичної етики».

Таким чином, не беручи до уваги морально-етичні доводи, напевне, найбільш поширеним контраргументом у питанні легалізації евтаназії є насамперед перестороги щодо можливих зловживань, неспроможність закону та держави належним чином охороняти та захищати від свавільного позбавлення людини життя. Однак, як засвідчує світова та європейська практика, юридична наука спроможна виробити відповідні механізми для забезпечення прав людини при застосуванні евтаназії. Тому далі звернемося до їх дослідження.

¹⁶⁷ Див., зокрема: Materstvedt L. J., Clark D., Ellershaw J., Førde R., Gravgard A. M., Müller-Busch H. C., Porta i Sales J., Rapin C. H. Euthanasia and physician-assisted suicide: a view from an EAPC Ethics Task Force // *Palliative Medicine*. 2003. Vol 17. p. 98

¹⁶⁸ Завальнюк В.В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 27

Висновки до Розділу 1

1. Сьогодні залишається відкритим та одним з найбільш дискусійних питань про право на вільне розпорядження своїм життям, складовою якого розглядається право на смерть. Життя та смерть є дихотомічно пов'язаними категоріями, оскільки вважається, що право на смерть «витікає» з права на життя. Юристи розглядають право на життя, як, утім, і смерть насамперед у біологічному аспекті при визначенні його меж та в аспекті соціальному – що стосується його тривалості, тобто часового проміжку між початком і кінцем. Елементом права на життя є не лише існувати у часі та просторі, тобто діяти чи бездіяти на власний розсуд, а також припинити таке існування, тобто добровільно і свідомо відмовитись від нього. На сьогодні відсутнє розуміння щодо змісту, правової природи таких складних філософсько-правових категорій, як «право на життя» та «право на смерть», що обумовлено їх полісемантичністю і багатоаспектністю. У даний час підхід до проблеми евтаназії характеризується полярністю думок. Попри тисячолітні спроби людини різних епох досягнути зміст цих явищ та обрамити їх у правову форму, а також значні наукові потуги, єдність думок у цих фундаментальних питаннях відсутня.

2. Ключовим у питанні права на смерть та евтаназії є право вибору, а саме можливість вирішувати коли та обирати в який спосіб припинити життя, тобто гідно померти. Право на смерть розглядається як найбільш радикальна категорія соматичних прав людини, а до основних форм його реалізації відносять насамперед асистований суїцид та евтаназію, що не мають правового визнання у переважній більшості країн. Евтаназію розглядають як «хорошу, добру смерть» або «смерть милосердя», і хоча сьогодні існують численні наукові обґрунтування цього поняття, переважно воно визначається через призму сприяння медичним працівником у наближенні смерті за бажанням термінально хворого пацієнта для позбавлення болю і страждань. Однак і досі

ані юристами, ані представниками медичної та інших наук не досягнуто згоди щодо цього явища, зміст якого значно обумовлюється типологією евтаназії. Так, евтаназію, як правило, поділяють на пасивну та активну в залежності від участі лікаря у її здійсненні, причому залежно від згоди пацієнта до форм активної відносять так звані «voluntary», «nonvoluntary» і «involuntary» euthanasia. Окремо в літературі проводиться класифікація евтаназії, залежно від мотивації професійних рішень лікаря на пряму та непряму. Однак виокремлення «непрямої евтаназії» видається доволі суперечливим, оскільки ключовою ідеєю евтаназії, незалежно від способу та засобів вчинення, є наближення смерті людини, а тому дії лікаря (або іншої особи), що мали будь-яку іншу мету не є евтаназією, можуть бути кваліфіковані як лікарська недбалість або вбивство.

3. Проблема евтаназії досить тривалий час є предметом обговорення юридичної та медичної спільноти й має як прибічників, так і категоричних противників у цілому або окремих її форм (активної або пасивної евтаназії), а також її легалізації й офіційного запровадження в медичну практику. Найбільш поширеним контраргументом у питанні легалізації евтаназії є перестороги щодо можливих зловживань, неспроможності закону та держави належним чином охороняти і захищати від свавільного позбавлення людини життя. На противагу, сьогодні широкого поширення набув так званий соматичний підхід, що обґрунтовує соматичні права людини, зокрема право на смерть. Цей підхід заснований на концептуальній ідеї свободи розпорядження власним життям і тілом, виходячи з цього обґрунтовується право на смерть, що у науковій літературі іноді відносять до четвертого покоління прав людини. Також обґрунтовується такий «новий науковий напрям» як правова танатологія. Інша правова доктрина обґрунтовує, що право на смерть витікає з права на життя, на противагу якій обґрунтовується неможливість виведення права на смерть з права на життя, а тому коректніше говорити про право на припинення життя без страждань та болі (евтаназію), ніж про право на смерть. Отже, право на гідну смерть пропонуємо розглядати як суб'єктивне право людини піти з життя

з гідністю, тобто у спосіб, що не суперечить вимогам закону, з дотриманням прав людини, у тому числі посмертних, медичної етики і стандартів».

РОЗДІЛ 2

СВІТОВА І ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА ТА СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕВТАНАЗІЇ

2.1. Світова і європейська практика застосування евтаназії

Різні держави мають відмінні правові режими, усталені норми та демонструють неоднорідне ставлення до евтаназії¹⁶⁹. Так, наприклад, як зазначає Г. Бейгер: «У Польщі евтаназія є забороненою, але її легалізація в Бельгії стала каталізатором публічного обговорення її достоїнств і моральних проблем»¹⁷⁰. Саме легалізація евтаназії в окремих країнах в останні роки запустила процес активного обговорення такої можливості іншими правопорядками.

«За критерієм ставлення до евтаназії держави можна умовно розділити на кілька груп. Перш за все, це країни, які повністю легалізували евтаназію, як пасивну, так і активну, зокрема Бельгія, Голландія, Швейцарія (хоча евтаназія в Швейцарії і не легалізована, допомога невиліковно хворим людям в самогубстві правозастосовна практика не розглядає такою, що суперечить закону)»¹⁷¹ – узагальнює В. В. Момотов.

Загальновідомі принципи моралі домінують у більшості держав світу та є подібними. А отже, антропоцентричний підхід і є причиною того, що евтаназія визнається злочином у більшості країн сучасного світу, що закріплено у відповідних законодавствах¹⁷². Як дослідив В. В. Момотов: «В цілому ряді держав законодавство не передбачає «право на смерть» і встановлює кримінальну відповідальність за здійснення евтаназії. До їх числа відносяться,

¹⁶⁹ Момотов В. В. Биоэтика в контексте законодательства и правоприменения (эвтаназия) // *Philosophia Lex*. 2019. № 10 (155). С. 11

¹⁷⁰ Бейгер Г. Проблема евтаназії дітей у Європі (переклад з польської) // *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. «Психолого-педагогічні науки»*. 2014. № 3. С. 244

¹⁷¹ Момотов В. В. Вказ. праця. С. 11

¹⁷² Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монограф. К: КНТ, 2007. С. 312-313

наприклад, Німеччина, Польща, Іспанія, Перу, Корея, Японія, Італія, Росія. В окремих правопорядках передбачається навіть кримінальна відповідальність за підбурювання до евтаназії: наприклад, в Португалії, Бразилії, Чилі, Канаді¹⁷³»¹⁷⁴. Проте, загальновідомим є факт, що існують держави, які різняться поглядами щодо окремих контраверсійних питань та легалізували евтаназію.

І хоча евтаназія заборонена законом у більшості країн світу та є кримінально караним діянням, варто звернути увагу на декілька країн, де вона легалізована. Д. М. Шебаніц робить висновок, що зважаючи на повільні процеси уніфікації, евтаназія не набула занадто широкого розповсюдження, але це тимчасове явище¹⁷⁵. Попри відсутність міжнародно-правового визнання та заборону евтаназії у переважній більшості країн світу, до яких наразі належить і Україна, існує незначне коло країн винятків, які легалізували окремі її форми.

«У деяких правопорядках легалізована тільки пасивна евтаназія. До даної групи належать Австралія, Франція, Ізраїль, в США – штати Орегон і Каліфорнія»¹⁷⁶ – наводить перелік В. В. Момотов. Як зазначає Р. О. Стефанчук, посилаючись на новину щодо легалізації евтаназії у Франції¹⁷⁷: «У світі є ще декілька держав, які не визнають за еутаназією злочинності діяння. До таких зокрема слід віднести Швейцарію, Німеччину, Швецію та Фінляндію, де пасивна еутаназія перебуває за межами правового переслідування, Колумбію, яка дозволяє здійснювати за окремих обставин пасивну еутаназію, Японію, яка має спеціальну процедуру здійснення пасивної еутаназії»¹⁷⁸.

Як демонструє результати своїх досліджень Т. В. Вавілкина: «У даний час пасивна евтаназія законодавчо дозволена більш ніж в 40 державах світу. Єдиною країною, де (при суворому дотриманні певних умов)

¹⁷³ MacKinnon B., Fiala A. Ethics: Theory and Contemporary Issues, Concise Edition. Cengage Learning, 2015. Pp. 134—151.

¹⁷⁴ Момотов В. В. Вказ. праця. С. 12

¹⁷⁵ Шебаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії "поколінь прав людини" в умовах європейської міждержавної інтеграції // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Т.1. Вип. 31. С. 60

¹⁷⁶ Момотов В. В. Вказ. праця. С. 12

¹⁷⁷ Маляр Е. Французы изменили клятве Гиппократу. Газета.ru // URL: http://www.gazeta.ru/2004/12/01/oa_141215.shtml

¹⁷⁸ Стефанчук Р. О. Вказ. праця. С. 317

декриміналізована активна еутаназія, є Голландія. В інших зарубіжних країнах активна еутаназія заборонена під загрозою кримінального покарання»¹⁷⁹. Однак практика застосування та принципи законодавчого регулювання не є однаковими і мають свої особливості, у деяких випадках – навіть в межах однієї країни.

«Нідерланди та Швейцарія є найбільш відомими, а Бельгія вважається, можливо, найбільш ліберальною, але кілька інших юрисдикцій дозволяють певну форму еутаназії або асистованого суїциду. З огляду на це, дозволені умови значно відрізняються <...> У деяких місцях це дозволено не тому, що закони прийняті, а тому, що закони цього не забороняють»¹⁸⁰, – зазначається у матеріалі авторитетного у світі видання The Guardian.

Як свідчить практика, еутаназію або окремі її форми легалізовано або принаймні частково врегульовано на законодавчому рівні насамперед у країнах зі сталою демократією, розвиненою правовою системою та зрілим громадянським суспільством, це зокрема країни Європи та окремі штати США. «Еутаназія в Європі більше не є забороненою темою, і доказом цього, – як зазначає Г. Бейгер, – є той факт, що вона була легалізована в Нідерландах, Бельгії, Люксембурзі, Албанії. Деякі форми еутаназії також використовуються в Швейцарії ...»¹⁸¹.

Авторитетне видання The Guardian у своєму матеріалі висвітлює наступну статистику: «Дані зі Швейцарії»¹⁸² показують, що кількість мешканців

¹⁷⁹ Вавилкіна Т. В. К вопросу об эвтаназии в законодательстве зарубежных стран // Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство». 2014. № 4 (8). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-evtanazii-v-zakonodatelstve-zarubezhnyh-stran/viewer>

¹⁸⁰ Davis N. Euthanasia and assisted dying rates are soaring. But where are they legal? / The Guardian. 15 Jul 2019. URL: <https://www.theguardian.com/news/2019/jul/15/euthanasia-and-assisted-dying-rates-are-soaring-but-where-are-they-legal>

¹⁸¹ Бейгер Г. Проблема еутаназії дітей у Європі (переклад з польської) // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. «Психолого-педагогічні науки». 2014. № 3. С. 242

¹⁸² Assistierter Suizid nach Geschlecht und Alter. Federal Statistical Office. 2016. URL: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/health/state-health/mortality-causes-death/specific.assetdetail.7008105.html>

у країні, що зазнали асистований суїцид зросла з 187 у 2003 році до 965 у 2015 році. За даними RTE¹⁸³ за 2017 рік, у Нідерландах було 5685 випадків добровільної евтаназії або асистованого суїциду – 4,4% від загальної кількості смертей. Близько 96% випадків стосувались евтаназії, причому менше 4% асистованого суїциду, а найбільша частка випадків стосувалася людей, хворих на рак»¹⁸⁴.

Однак, розвиток такого явища, як асистоване вмирання («assisted dying»), відрізняється в різних державах. Наразі асистоване лікарем вмирання («physician-assisted dying»)¹⁸⁵ дозволено у країнах BeNeLux, Швейцарії, Колумбії та у п'яти штатах Америки (Орегон, Вашингтон, Монтана, Вермонт і Каліфорнія)¹⁸⁶.

Закон Нідерландів для застосування асистованого вмирання вимагає лише, аби страждання особи мали нестерпний характер та були безнадійними. Страждання, в свою чергу, визначаються як фізичні, так і психологічні, що включає людей з депресією. Схожа ситуація й у Бельгії – законом неоднозначно визначено, що для того, аби асистоване вмирання мало місце, має бути безнадійна медична ситуація (яка не передбачає можливості кінцевого виліковування особи) та фізичні чи психологічні страждання¹⁸⁷.

Як зазначають Castro M. P. R., Antunes G. C. Та інші: «Наразі асистована смерть дозволена у чотирьох західноєвропейських країнах: Нідерландах, Бельгії, Люксембурзі та Швейцарії; двох країнах Північної Америки: Канада та США, штати Орегон, Вашингтон, Монтана, Вермонт та Каліфорнія; та

¹⁸³ Regional Euthanasia Review Committees. Annual report. 2017. URL: <https://derechoamorir.org/wp-content/uploads/2019/04/2018-Informe-anual-NL-2017-eng.pdf>

¹⁸⁴ Davis N. Вказ. праця

¹⁸⁵ Dierickx S., Deliens L. Cohen J., Chambaere K. Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013 // CMAJ. 2016. Vol. 188 (16). pp. E413

¹⁸⁶ Dierickx S., Deliens L. Cohen J., Chambaere K. Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013 // CMAJ. 2016. Vol. 188 (16). pp. E413

¹⁸⁷ Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. An appraisal of life's terminal phases and euthanasia and the right to die // Current Oncology. 2011. № 2 (18). p. e41

Колумбії, єдиного представника в Південній Америці»¹⁸⁸. Як зазначають S. Dierickx, L. Deliens, J. Cohen і K. Chambaere, законодавство Німеччини дозволяє визначити самогубство за певних обставин, але конкретних вимог законодавства не встановлює, що залишає лікарів у правовій невизначеності¹⁸⁹.

Насамперед евтаназія дозволена на законних підставах у країнах BeNeLux, про що було зазначено вище. «Першою країною, де була легалізована евтаназія, стали Нідерланди – у 1984 році Верховний суд визнав добровільну евтаназію прийнятною»¹⁹⁰ – зазначають Р. Е. Ахметшин і Є. В. Кім. Так, в Нідерландах, як зазначає Г. Бейгер, евтаназія може використовуватися, тільки якщо одночасно дотримуються такі умови:

- нестерпного страждання пацієнта, якщо немає жодних шансів на поліпшення стану пацієнта;
- добровільний запит пацієнта, причому впродовж певного часу запит не виконується (на той випадок, якщо особа знаходиться під впливом наркотичних засобів, має психічний розлад, перебуває під впливом інших людей тощо);
- пацієнт має бути повністю обізнаний про свій стан здоров'я і т.д.;
- має бути залучений щонайменше один незалежний лікар для підтвердження стану здоров'я пацієнта та наявності відповідних умов і показань;
- евтаназія має бути вчинена в медичний спосіб лікарем або безпосередньо пацієнтом, але у присутності лікаря;
- обов'язкова згода батьків (опікунів) для застосування евтаназії до пацієнтів віком від 12 до 16 років¹⁹¹.

¹⁸⁸ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // *Revista Bioética*. 2016. Vol. 24. № 2. pp. 355

¹⁸⁹ Dierickx S, Deliens L, Cohen J, Chambaere K. Involvement of palliative care in euthanasia practice in a context of legalized euthanasia: A population-based mortality follow-back study // *Palliative Medicine*. 2018. Vol. 32. p. 115

¹⁹⁰ Ахметшин Р. Э., Ким Е. В. // Зарубежный опыт легализации эвтаназии // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». 2013. Т. 4. № 4. С. 2070

¹⁹¹ Бейгер Г. Проблема евтаназії дітей у Європі (переклад з польської) // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. «Психолого-педагогічні науки». 2014. № 3. С. 242

Загалом європейська практика у питанні евтаназії, мабуть, є однією з «найсмівливіших», вона першою зайшла набагато далі, ніж деінде. Зокрема, це стосується вікових цензів. Так, окрім дозволу на евтаназію неповнолітніх (з дозволу батьків), як зазначають L. Z.G. і S. J.J. Touyz, 2006 року Королівська Нідерландська Медична Асоціація заявила, що «бути старше 70 років і втомитися від життя» має бути прийнятною причиною прохання про евтаназію¹⁹².

У 2004 році був розроблений Гронінгенський протокол¹⁹³, який встановлює необхідні критерії, яким має відповідати кожен випадок, перш ніж у лікаря з'являється намір провести евтаназію дитини¹⁹⁴. Також, відповідно до цього документу, лікарі можуть закінчити життя новонароджених за певних обставин¹⁹⁵.

Для того, аби асистоване вмирання визнавалось в межах закону, були розроблені критерії, схожі до тих, які імплементовані в Люксембурзі та Бельгії: пацієнт має бути хронічно хворим, відчувати страждання (фізичні чи психологічні), виконувати прохання добровільно. Окрім того, лікар має дійти висновку про неможливість застосування розумної альтернативи та провести консультацію з іншими лікарями, аби його думка була неодноосібною та аргументованою. Вся процедура завершується повідомленням компетентних органів та інституцій¹⁹⁶.

Королівська Нідерландська медична асоціація створила для цього мережу незалежних медичних оцінювачів. Лікар також повинен повідомити про

¹⁹² Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. An appraisal of life's terminal phases and euthanasia and the right to die // *Current Oncology*. 2011. № 2 (18). p. e41

¹⁹³ Chervenak FA, McCullough LB, Arabin B. The Groningen Protocol: is it necessary? Is it scientific? Is it ethical? *J Perinat Med*. 2009;37. P. 199–205.

¹⁹⁴ Calabrò R. S., Naro A., R. De Luca, Russo M., Caccamo L., Manuli A., Bramanti A., Bramanti P. The Right to Die in Chronic Disorders of Consciousness: Can We Avoid the Slippery Slope Argument? // *Innovations in Clinical Neuroscience*. 2016. Vol. 13 (11-12). p. 18

¹⁹⁵ Dyer O., White C., Garcia Rada A. Assisted dying: law and practice around the world // *BMJ*. 2015. Vol. 351. URL: <https://www.bmj.com/content/351/bmj.h4481>

¹⁹⁶ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // *Revista Bioética*. 2016. vol. 24. № 2. pp. 359

асистовану смерть у відповідному регіональному комітеті з огляду евтаназії¹⁹⁷. Таким чином, система обліку і контролю є ключовим елементом легалізації евтаназії та запобіжником для зловживань цим правом.

Наступною після Нідерландів стала Бельгія, яка 2002 у році, прийнявши відповідний закон, дозволила медичне сприяння смерті невиліковних тяжкохворих¹⁹⁸. Бельгійське законодавство схоже на голландське, проте, якщо пацієнт не є термінальним, лікар повинен проконсультуватися з третьою стороною – незалежним стороннім фахівцем, і між проханням пацієнта та процедурою евтаназії повинно пройти не менше одного місяця¹⁹⁹.

Варто зазначити, що Бельгія також дозволяє евтаназію дітей, коли молодий пацієнт усвідомлює своє рішення, розуміє значення евтаназії та страждає від термінальної хвороби, яка викликає нестерпний біль. У разі наявності таких обставин батьки дитини та медична група повинні схвалити цей запит²⁰⁰. Згідно з новим законодавством, діти будь-якого віку можуть вимагати евтаназії, якщо вони здатні зрозуміти наслідки своїх рішень, і це підтверджено дитячим психологом або психіатром. Рішення дитини мають бути підтримані батьками чи законними опікунами, які мають права вето²⁰¹.

«Всі юрисдикції, крім Швейцарії, – як зазначають L. Z.G. та S. J.J. Touyz, – вимагають консультації другого лікаря для того, щоб впевнитися, що всі критеріїв було дотримано перед проведенням евтаназії або PAS. У Бельгії третій лікар повинен переглянути такий випадок, якщо стан людини вважається

¹⁹⁷ Dyer O., White C., Garcia Rada A. Вказ. праця

¹⁹⁸ Ахметшин Р. Э., Ким Е. В. // Зарубежный опыт легализации эвтаназии // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». 2013. Т. 4. № 4. С. 2071

¹⁹⁹ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // Revista Bioética. 2016. vol. 24. № 2. pp. 360

²⁰⁰ Calabrò R. S., Naro A., R. De Luca, Russo M., Caccamo L., Manuli A., Bramanti A., Bramanti P. The Right to Die in Chronic Disorders of Consciousness: Can We Avoid the Slippery Slope Argument? // Innovations in Clinical Neuroscience. 2016. Vol. 13 (11-12). p. 18

²⁰¹ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // Revista Bioética. 2016. vol. 24. № 2. pp. 360

нетермінальним. Консультант має бути незалежним (не пов'язаним з доглядом за пацієнтом чи з піклувальником) і повинен надати об'єктивну оцінку»²⁰².

Для того, аби забезпечити право пацієнта на евтаназію, необхідно дотримуватися формально визначених критеріїв належної допомоги. Лікарі, у разі прийняття рішення про застосування евтаназії, зобов'язані проконсультуватися з іншим фахівцем (медиком), для того, аби унеможливити помилку чи зловживання з боку лікарів. Також тут вступає в дію інститут звітування²⁰³.

Наприклад, у Бельгії евтаназія може бути застосована не лише до людей з термінальними станами. Також висловити прохання проведення евтаназії можуть люди з хронічним нетермінальним розладом, проте за умови дотримання строку очікування п між запитом на евтаназію та її виконанням (один місяць). Бельгійське законодавство не встановлює терміни очікування для людей з термінальними розладами²⁰⁴.

Хоча це не зазначається в бельгійському законі, самогубство, асистоване лікарем, Комітет (Belgian Federal Control and Evaluation Committee on Euthanasia) трактує як форму евтаназії²⁰⁵. Комітет є головним органом контролю та оцінки справ про евтаназію, який розглядає та аналізує кожен випадок її застосування на предмет відповідності процедури та вимогам закону.

Бельгійський закон про евтаназію не включає обов'язкові консультації з паліативної допомоги. Однак він вимагає від лікаря інформувати пацієнта про всі доступні варіанти лікування, включаючи паліативну допомогу²⁰⁶.

²⁰² Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. An appraisal of life's terminal phases and euthanasia and the right to die // *Current Oncology*. 2011. № 2 (18). p. e39

²⁰³ Dierickx S., Deliens L. Cohen J., Chambaere K. Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013 // *CMAJ*. 2016. Vol. 188 (16). P. E407

²⁰⁴ Dierickx S, Deliens L, Cohen J, Chambaere K. Involvement of palliative care in euthanasia practice in a context of legalized euthanasia: A population-based mortality follow-back study // *Palliative Medicine*. 2018. Vol. 32. p. 115

²⁰⁵ Dierickx S., Deliens L. Cohen J., Chambaere K. Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013 // *CMAJ*. 2016. Vol. 188 (16). P. E407

²⁰⁶ Dierickx S, Deliens L, Cohen J, Chambaere K. Involvement of palliative care in euthanasia practice in a context of legalized euthanasia: A population-based mortality follow-back study // *Palliative Medicine*. 2018. Vol. 32. p. 115

Лікарі зобов'язані повідомляти Комітет про кожен випадок евтаназії шляхом заповнення та подання реєстраційної форми протягом чотирьох робочих днів після смерті евтаназією. Комісія переглядає форму та визначає, чи проводилася евтаназія відповідно до законодавчих вимог:

- зберігається анонімність (розглядається сам факт здійснення евтаназії, а не застосування її у конкретному випадку – лише загально);
- анонімність може бути скасована, якщо у Комітета з'являться сумніви щодо законності – Комітет може у лікаря, що звітує, додаткову інформацію;
- якщо Комітет (більшістю голосів у дві третини) вважає, що правові вимоги не були виконані, справа скеровується прокурору²⁰⁷.

Слід зазначити, що процедура звітування є обов'язковою вимогою, спрямованою на запобігання зловживанням. Так, для забезпечення належної процедури та дотримання законодавства, а також для забезпечення суспільного контролю та оцінки, в законодавство було введено обов'язкову процедуру оформлення смерті.

Р. Е. Ахметшшин і Є. В. Кім, аналізуючи досвід інших країн, зазначають: «Люксембург став третьою після Бельгії і Нідерландів країною Європейського Союзу, що легалізувала евтаназію. <...> Згідно з новим люксембурзьким законом заява смертельно хворої людини дає право на проведення евтаназії після схвалення двома лікарями і комісією експертів»²⁰⁸. У Люксембурзі евтаназія та асистований суїцид були легалізовані та законодавчо закріплені у 2009 році, що наразі регулюється Національною комісією з контролю та оцінювання²⁰⁹.

Пацієнт повинен подати запит на процедуру через так званий «end-of-life provisions», що є письмовим документом, який обов'язково реєструється та

²⁰⁷ Dierickx S., Deliens L. Cohen J., Chambaere K. Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013 // CMAJ. 2016. Vol. 188 (16). P. E407

²⁰⁸ Ахметшшин Р. Э., Ким Е. В. // Зарубежный опыт легализации эвтаназии // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». 2013. Т. 4. № 4. С. 2071

²⁰⁹ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // Revista Bioética. 2016. vol. 24. № 2. pp. 360

аналізується Національною комісією з контролю та оцінювання. Він також дозволяє пацієнту фіксувати обставини, за яких може бути застосовано асистовану смерть. Комітет може у будь-який час відкликати заяву та вилучити її з медичної документації пацієнта. Перед процедурою лікар повинен проконсультуватися з іншим незалежним експертом, командою охорони здоров'я пацієнта та «довіреною особою», яку призначив пацієнт. Протягом восьми днів після процедури лікар у обов'язковому порядку має повідомити Комісію про смерть про вчинені дії та їх наслідки²¹⁰.

Унікальна практика склалася у Швейцарії, де немає законодавчого визнання медичного асистування у вмиранні, але наявні кримінально-правові положення про допомогу самогубству (стаття 115 Кримінального кодексу), які в свою чергу не криміналізують асистований суїцид з неогоїстичних мотивів²¹¹. Асистований суїцид визнається злочином у Швейцарії тоді, коли мотив є огоїстичним відповідно до статті 115 Швейцарського кримінального кодексу²¹².

У Швейцарії є давня традиція асистованого самогубства не лише для громадян Швейцарії, але і для іноземців²¹³. Люди подорожують до Швейцарії заради асистованого самогубства. Згідно зі статистикою Dignitas, яку наводить The Guardian, з метою вчини асистоване вмирання у 2018 році до Швейцарії подорожували 221 особа, 87 з яких – з Німеччини, 31 – з Франції та 24 – з Великобританії²¹⁴.

Швейцарське законодавство, яке бере свій початок із 1942 року, не стосується конкретно медичних захворювань. Організації, які пов'язані із

²¹⁰ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // *Revista Bioética*. 2016. vol. 24. № 2. p. 360

²¹¹ Verhofstadta M., K. Van Asscheb, Sterckxa S., Audenaertd K., Chambaerea K. Psychiatric patients requesting euthanasia: Guidelines for sound clinical and ethical decision making // *Journal of Law and Psychiatry*. 2019. Vol. 64. p. 151

²¹² Radbruch L., Leget C., Bahr P., Müller-Busch C., Ellershaw J., F. de Conno, Vanden Berghe P. Вказ. праця. p. 106

²¹³ Там же

²¹⁴ Davis N. Euthanasia and assisted dying rates are soaring. But where are they legal? / *The Guardian*. 15 Jul 2019. URL: <https://www.theguardian.com/news/2019/jul/15/euthanasia-and-assisted-dying-rates-are-soaring-but-where-are-they-legal>

забезпеченням та захистом права на смерть, беруть участь у більшості випадків – лікарі можуть призначити особі препарати лише на прохання організацій, які розглядають звернення. На відміну від норм у Нідерландах, Бельгії чи Люксембурзі, процес не належить до PAS, оскільки стосунки лікар-пацієнт не потрібні. Лікар, як правило, не присутній, коли пацієнт вчиняє самогубство²¹⁵.

Р. О. Стефанчук зазначає, що «своєрідний підхід щодо легалізації еутаназії закріплений у законодавстві США»²¹⁶. Як відомо з загальної теорії, більшість питань в англо-саксонській системі права вирішуються прецедентним правом, а не за допомогою нормативного регулювання²¹⁷.

Так, у Сполучених Штатах Америки штати Орегон та Вашингтон легалізували PAS в 1997 та 1999 роках, але евтаназія досі залишається незаконною²¹⁸. «У червні 1997 року Верховний суд США постановив, що американці не мають права на смерть за допомогою лікаря, однак суїцид за допомогою лікаря не суперечить Конституції. Рішення суду зобов'язує кожен штат самостійно вирішувати проблему евтаназії: або узаконити її, або взагалі заборонити»²¹⁹ – наводить результати дослідження В. В. Момотов.

Асистоване самогубство визнається законним у п'яти з п'ятдесяти штатів США: Орегон, Вашингтон, Монтана, Вермонт та Каліфорнія. У 2014 році в Нью-Мексико було прийнято законодавство, що відповідає потребам практики, але рішення було скасовано під час оскарження в серпні 2015 року²²⁰. На відміну від вимог законодавства європейських країн, в Орегоні, Вашингтоні та

²¹⁵ Radbruch L., Leget C., Bahr P., Müller-Busch C., Ellershaw J., F. de Conno, Vanden Berghe P. Вказ. праця. р. 106

²¹⁶ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монограф. К: КНТ, 2007. С. 316

²¹⁷ Момотов В. В. Биоэтика в контексте законодательства и правоприменения (эвтаназия) // *Philosophia Lex*. 2019. № 10 (155). С. 12

²¹⁸ Pereira J. Legalizing euthanasia or assisted suicide: the illusion of safeguards and controls // *Current Oncology*. 2011. № 2 (18). р. e38

²¹⁹ Момотов В. В. Биоэтика в контексте законодательства и правоприменения (эвтаназия) // *Philosophia Lex*. 2019. № 10 (155). С. 12

²²⁰ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // *Revista Bioética*. 2016. vol. 24. № 2. р. 358

Вермонті пацієнти повинні мати термінальну фізичну хворобу, щоб отримати право на PAS²²¹.

Восени 1997 року Законом про смерть з гідністю (“Death with Dignity Act”²²²) легалізував асистоване самогубство став Орегон, який став першим Штатом у цьому питанні. Даний акт дозволив мешканцям штату Орегон (дієздатним особам старше 18 років із термінальними хворобами і прогнозованою тривалістю життя менше шести місяців) отримувати ліки у летальних дозах. Введення має здійснюватися особою самотійно, а лікар виписує препарати лише з метою досягнення смерті. Згідно з цим Законом, такі дії не вважаються самогубством, а реалізацією смерті з гідністю²²³.

Castro M. P. R., Antunes G. C та інші наводять приклад американського законодавства дослідження Steck N., Egger M., Maessen M.²²⁴ та інших і Dyer O., White C., Garcia Rada A.²²⁵: «У березні 2009 року штат Вашингтон схвалив свій «Закон про смерть з гідністю»²²⁶, майже ідентичний тому, що є в штаті Орегон, згідно з яким компетентні дорослі, які проживають у цьому районі, очікуваною тривалістю життя шість місяців або менше, можуть вимагати самовведення летального препарату, призначеного лікарем»²²⁷

Як зазначають Р. Е. Ахметшин та Є. В. Кім: «У 1977 році Каліфорнія прийняла закон «Про право людини на смерть», відповідно до якого невиліковно хворі люди можуть відключити реанімаційну апаратуру, виявивши

²²¹ Radbruch L., Leget C., Bahr P., Müller-Busch C., Ellershaw J., F. de Conno, Vanden Berghe P. Euthanasia and physician-assisted suicide: A white paper from the European Association for Palliative Care // *Palliative Medicine*. 2016. Vol. 30 (2). pp. 105

²²² Oregon Public Health Division. Death with Dignity Act Requirements. URL: <http://1.usa.gov/1XT4sAO>

²²³ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // *Revista Bioética*. 2016. vol. 24. № 2. p. 358

²²⁴ Steck N, Egger M, Maessen M, Reisch T, Zwahlen M. Euthanasia and assisted suicide in selected european countries and US States. *Med Care*. 2013. 51(10):938-44.

²²⁵ Dyer O, White C, Garcia Rada A. Assisted dying: law and practice around the world. *BMJ*. 2015. 351:h4481.

²²⁶ Washington State Department of Health. Washington State Department of Health. 2014. Death with Dignity Act Report. URL: <http://1.usa.gov/1DaWEB1>

²²⁷ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // *Revista Bioética*. 2016. Vol. 24. № 2. p. 358

прохання та підписавши спеціальний документ. Проте, до сьогодні нікому не вдалося скористатися цим законом, адже для здійснення евтаназії необхідно мати висновок психіатра щодо стану пацієнта. Також обов'язковою умовою є проведення евтаназії лікарем, що також неможливо, оскільки Американська медична асоціація висунула гасло «Лікарі не повинні бути палачами» та прийняла рішення про заборону своїм членам брати участь в евтаназії»²²⁸.

Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, М. М. Стефанчук, М. О. Стефанчук, Н. Є. Блажівська, аналізуючи світову практику легалізації евтаназії, зокрема і США, наголошують: «прецеденти щодо узаконення евтаназії мають місце і в інших штатах. Наприклад, розглядаючи справу «Cruzan by Cruzan v. Director, Missouri Department of Health...» Верховний Суд США визнав конституційність пасивної евтаназії, яка регламентована у статуті штату Міссурі (Missouri)»²²⁹.

Цікавим та водночас суперечливим є досвід Австралії, який висвітлюють дослідники Р. Е. Ахметшин і Є. В. Кім: «В середині 90-х в північній частині Австралії практикувалася евтаназія, однак після втручання федеральної влади ця практика була заборонена. У 1998 році евтаназія була узаконена на Північних територіях (адміністративна одиниця Австралії) – там лікар міг допомогти пацієнтові піти з життя, прописавши йому відповідні ліки або зробивши ін'єкцію. Однак пізніше цей закон скасували. Зараз в Австралії немає легалізації евтаназії»²³⁰.

У Ізраїлі робота над законодавчим оформленням права на евтаназію та її легалізації розпочалась 2002 року. Результатом стало прийняття Кнесетом у 2005 році відповідного закону. Відповідно норм цього акту, особа ретроспективно може дати згоду та висловити прохання про здійснення евтаназії у випадку, якщо вона стане смертельно хворою. Такі заходи

²²⁸ Ахметшин Р. Э., Ким Е. В. // Зарубежный опыт легализации эвтаназии // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». 2013. Т. 4. № 4. С. 2071-2072

²²⁹ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 393

²³⁰ Ахметшин Р. Э., Ким Е. В. // Зарубежный опыт легализации эвтаназии // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». 2013. Т. 4. № 4. С. 2072

здійснюються на той випадок, коли особа не буде в змозі самостійно керувати своїми діями через хворобу та висловлювати зважені прохання²³¹.

Колумбія – єдина країна Латинської Америки, де евтаназія дозволена. Хоча вона була декриміналізована у 1997 році Конституційним судом, лише у квітні 2015 року Міністерство охорони здоров'я визначило, яким чином це може відбуватися. До цієї дати евтаназія була класифікована як «вбивство через співчуття» згідно зі статтею 326 Кримінального кодексу, а відсутність чітко встановлених критеріїв реалізації водночас з суперечливим законодавством породжували неоднозначність, суперечливі тлумачення та невизначеність змісту²³².

З огляду на те, що існують відмінності у розвитку юрисдикцій та практики, можна зробити висновок, що лише після легалізації евтаназії виробляється усталена практика, а норми адаптуються під вимоги окремого суспільства. Чотири європейські, одна південноамериканська та дві північноамериканські країни легалізували евтаназію та/або асистоване самогубство, але законодавство цих країн значно відрізняється від практичного застосування²³³.

Наразі все більше країн світу схиляються на користь легалізації евтаназії. Так, як відзначає поважне видання *The Guardian*: «Імпульс евтаназії видається невинним; після Колумбії²³⁴, у 2015 році, та австралійського штату Вікторія²³⁵, у 2017 році, Іспанія може стати наступною великою юрисдикцією, що легалізує

²³¹ Ахметшин Р. Э., Ким Е. В. Вказ праця. С. 2073

²³² Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // *Revista Bioética*. 2016. Vol. 24. № 2. pp. 357

²³³ Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review // *Revista Bioética*. 2016. vol. 24. № 2. pp. 355-365

²³⁴ Cancer patient becomes Colombia's first legal euthanasia case // *BBC News*. 2015. URL: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-33392195>

²³⁵ Gay Alcorn. Crossing the threshold: how Victoria's assisted dying law finally made history // *The Guardian*. 23 Nov 2017. URL: <https://www.theguardian.com/society/2017/nov/23/crossing-the-threshold-victoria-makes-history-with-assisted-dying-law>

асистовану лікарем смерть...»²³⁶. Водночас, з поширенням тренду легалізації евтаназії в Європі та світі, актуалізується питання правового забезпечення евтаназії, фундаментальних принципів і стандартів її застосування.

2.2. Проблема формування єдиних стандартів при застосуванні евтаназії

«Сьогодні виникають дискусії серед членів суспільства про те, чи потрібні людям такі права, якими повинні бути межі їх реалізації? Зокрема Рада Європи, ЄС, деякі інші міжнародні організації чітко визначилися з цих питань. Наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права²³⁷ в п. 1 ст. 3 встановлює, що кожна людина має право на власну фізичну і душевну цілісність. До заборонених зараховують також право на евтаназію – задоволення потреб хворого із прискорення смерті діями або бездіяльністю»²³⁸ – аналізує О. О. Барабаш.

Д. М. Шибаніц висловлює наступну думку: «На сучасному етапі розвитку інтеграція має «європейські стандарти». Тому до четвертого покоління прав людини належать, такі права: право на евтаназію... Україна як незалежна, демократична та європейська країна повинна звертати увагу на всі міжнародно-правові норми, які стосуються цих галузей, та закріпити права у своєму законодавстві з вимогою, що їх буде підтримувати більшість від уряду та населення»²³⁹.

²³⁶ De Bellaigue C. Death on demand: has euthanasia gone too far? // The Guardian. 18 Jan 2019. URL: <https://www.theguardian.com/news/2019/jan/18/death-on-demand-has-euthanasia-gone-too-far-netherlands-assisted-dying>

²³⁷ European Union: Council of the European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union (2007/C 303/01), 14 December 2007, C 303/1. URL: <https://www.refworld.org/docid/50ed4f582.html>

²³⁸ Барабаш О. О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. № 837. С. 215

²³⁹ Шибаніц Д.М. Сучасна проблематика теорії "поколінь прав людини" в умовах європейської міждержавної інтеграції // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Т.1. Вип. 31. С. 60

На сьогоднішній день вже можна вести мову про те, що через відсутність універсального розуміння та нормативного визначення виникає проблема у реалізації даного права. Так, Загальна декларація прав людини 1948 року²⁴⁰, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1996 року²⁴¹, а також Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року²⁴² захищають невід'ємне право на життя та не передбачають виключають можливість евтаназії та дій, спрямованих на прискорення смерті.

О. О. Барабаш констатує, що "наявні лише окремі міжнародні документи, наприклад, Конвенція Ради Європи 1997 р. про захист прав і достоїнства людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини"²⁴³. Крім того, відзначимо також «Загальну декларацію про біоетику та права людини»²⁴⁴, прийняту 2005 року на Генеральній конференції ЮНЕСКО.

В. Г. Третьякова зазначає: «Закріплюючи біоетику в міжнародних нормах прав людини та забезпечуючи повагу до людського життя, здоров'я, гідності, прав та свобод людини в міжнародних біоетичних стандартах, Декларація тим самим підтвердила взаємозв'язок між етикою і правами людини у сфері біоетики, продемонструвала існування біоетичних прав та самої галузі біоетичного права, засвідчила глобальний характер біоетичних проблем та необхідність розв'язувати їх світовою спільнотою усіма можливими правовими засобами»²⁴⁵.

Принципи та стандарти біоетики містяться у локальних, національних та міжнародних актах. Слід також відзначити, що питання біоетики, досягнень і

²⁴⁰ Загальна декларація прав людини / Організація Об'єднаних Націй, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

²⁴¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права / Організація Об'єднаних Націй, 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

²⁴² Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод / Рада Європи, 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

²⁴³ Барабаш О.О. Вказ праця. С. 215

²⁴⁴ Universal Declaration on Bioethics and Human Rights / UNESCO. October 1981. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146180>

²⁴⁵ Третьякова В. Г. «Загальна декларація про біоетику та права людини» як універсальне джерело міжнародного біоетичного права // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2012. № 5. С. 171

технологій медицини та права людини визначено низкою міжнародних документів. До найпомітніших міжнародних документів з питань біоетики та прав пацієнта можна віднести:

- Нюрнберзький кодекс (1947)²⁴⁶;
- Женевська декларація (Клятва лікаря) (WMA, 1948)²⁴⁷;
- Міжнародний кодекс медичної етики (WMA, 1949);
- Гельсінкська декларація (WMA, 1964)²⁴⁸;
- Лісабонська декларація про права пацієнтів (WMA, 1981)²⁴⁹;
- Декларація з просування прав пацієнтів в Європі (WHO, 1994)²⁵⁰;
- Європейська Хартія прав пацієнтів (ACN, 2002)²⁵¹;
- Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину "Про права людини та біомедицину" (Рада Європи, 1997)²⁵²;
- Загальна декларація про геном людини та права людини (ЮНЕСКО, 1997)²⁵³;
- Загальна декларація про біоетику та права людини (ЮНЕСКО, 2005)²⁵⁴.

²⁴⁶ Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10", Vol. 2, pp. 181-182. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1949. 896 p.

²⁴⁷ WMA Declaration of Geneva. The "Modern Hippocratic Oath". Adopted by the 2nd General Assembly of the World Medical Association, Geneva, Switzerland, September 1948. URL: <https://www.wma.net/what-we-do/medical-ethics/declaration-of-geneva/>

²⁴⁸ WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. Adopted by the 18th WMA General Assembly, Helsinki, Finland, June 1964

²⁴⁹ WMA Declaration of Lisbon on the Right of the Patient. Adopted by the 34th World Medical Assembly, Lisbon, Portugal, September/October 1981. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-lisbon-on-the-rights-of-the-patient/>

²⁵⁰ A Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe / WHO/EURO. Amsterdam. 28 June 1994. URL: https://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf

²⁵¹ European Charter of Patients' Rights / Active Citizenships Network. Brussels. 15 November 2002. URL: health-rights.org/index.php/cop/item/european-charter-of-patients-rights

²⁵² Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину / Рада Європи. Ов'єдо, 4 квітня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334

²⁵³ Загальна декларація про геном людини та права людини / Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО). 11.11.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575

²⁵⁴ Universal Declaration on Bioethics and Human Rights / UNESCO. October 1981. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146180>

Однак, аналіз відповідних міжнародно-правових документів з питань біоетики та прав людини, на наш погляд, не дозволяє стверджувати, що ним безпосередньо визнається евтаназія, а щодо окремих з них евтаназія і поготів заперечується, зокрема, насамперед йдеться про документи WMA, де прямо заперечується право на евтаназію та можливість її легалізації.

На сьогодні фактично жодний міжнародний документ не встановлює право на евтаназію, у тому числі в рамках ЄС, у зв'язку з чим відсутній єдиний підхід, принципи та стандарти з питань застосування евтаназії. Так, як зазначає В. Van Leeuwen: «Що стосується етичних питань, таких основоположних стандартів ЄС немає. Це підкріплює аргумент того, що взаємне визнання не відіграє ролі в галузі етики»²⁵⁵. Таким чином, наразі існує прогалина у міжнародно-правовому регулюванні цього питання, зокрема на рівні ЄС, і цьому є певні пояснення.

Більшість національних законодавств різняться між собою і це пояснює позицію ЄС щодо відсутності єдиної позиції стосовно етичних питань. ЄС має недостатню компетенцію щодо регулювання послуг охорони здоров'я, на думку Т. Hervey and J. McNale²⁵⁶. Прийняття акту щодо легалізації евтаназії в межах ЄС змусило б дотримуватись таких стандартів усіх держав-учасниць, що призвело б до суспільного резонансу. В галузі етики, та медичної етики, зокрема, відсутні загальні стандарти, які притаманні іншим галузям²⁵⁷.

Враховуючи зазначене, чітка офіційна правова позиція щодо легалізації евтаназії в ЄС наразі, здається, невизначена, а отже і стандарти, які, вочевидь, мають засновуватись на відповідній правовій базі, також відсутні та перспектива їх ухвалення вкрай невизначена. Щодо міжнародних стандартів, то такі наразі також відсутні здебільшого з тих самих, наведених вище причин. Як видається, основним ініціатором розроблення такого роду стандартів можуть виступити профільні міжнародні організації.

²⁵⁵ Van Leeuwen В. Вказ. праця. pp. 1420-1421

²⁵⁶ Див., зокрема: Article 168(7) TFEU // Hervey and J. McNale, *European Union Health Law: Themes and Implications* (CUP, 2016).

²⁵⁷ Van Leeuwen В. Вказ. праця. pp. 1420-1421

«Проблема евтаназії не повинна розв'язуватися тільки на національному рівні; міжнародні органи також мають впливати на подальший її розвиток. У зв'язку з важливістю питання вважаємо за необхідне створити правову єдність у цій царині, що дозволить мати ту прозорість, яка є неодмінною умовою прав людини й людської гідності»²⁵⁸, – наголошує О. А. Мірошніченко.

Слід зазначити, що подекуди вважається, що РАСЕ у своїй Резолюції 1859 (2012)²⁵⁹ висловив позицію проти евтаназії. Так, наприклад, Європейський центр права та правосуддя (European Centre for Law and Justice), вітаючи прийняття цієї Резолюції, зазначає: «Це вперше, за останні десятиліття, така евтаназія настільки чітко відкидається європейською політичною інституцією. Ця Резолюція є головною перемогою для захисту життя та гідності; це відбувається через рік після того, як Європейський суд ствердив, що відповідно до Європейської Конвенції немає права на евтаназію чи самогубство»²⁶⁰.

Так, згідно з п.5 Резолюції: Ця резолюція не має на меті розгляд питань евтаназії або вказівки сприяння в самогубстві. Евтаназія у розумінні умисного вбивства, шляхом дії або бездіяльності, людини, яка знаходиться в залежному становищі нібито для її блага, завжди повинна бути заборонена. Ця резолюція обмежується, таким чином, лише питаннями про завчасні розпорядження, волевиявлення та довіреностей²⁶¹. Таким чином, на наш погляд, Резолюція створює більше питань щодо позиції по евтаназії, ніж дає відповідей.

Отже, ключову роль у розробленні принципів і запровадженні міжнародних стандартів, зокрема і щодо застосування евтаназії та PAS, як

²⁵⁸ Мірошніченко О. А. Евтаназія та право людини на життя у міжнародному та національному праві // Форум права. 2012. №3. С. 463

²⁵⁹ Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients. PACE. Resolution 1859 (2012). URL: assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=18064&lang=en

²⁶⁰ Major Victory for Life in Europe: "Euthanasia Must Always be Prohibited" / European Centre for Law and Justice. URL: <https://eclj.org/euthanasia/pace/eclj-major-victory-for-life-in-europe-euthanasia-must-always-be-prohibited>

²⁶¹ Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients. PACE. Resolution 1859 (2012). URL: assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=18064&lang=en

видається, відіграють профільні міжнародні організації, зокрема WMA, ІАНРС, ЕАРС та, звісно, WHO, що за характером діяльності мають бути провідниками кращої міжнародної практики у відповідній галузі. Враховуючи зазначене, насамперед слід звернутися і визначити їх позицію щодо цього питання.

Так, зокрема WMA у оновленій Декларації про евтаназію та асистований лікарем суїцид, прийнятій 70-ю Всесвітньою Медичною Асамблеєю (Тбілісі, 2019), задекларувала наступні принципи:

- Підтвердження свого твердого слідування принципам медичної етики та дотримання максимальної поваги до життя людини. Саме тому WMA категорично проти евтаназії та асистованого лікарем суїциду.

- Жоден лікар не повинен бути змушений брати участь в евтаназії чи асистованому суїциді, а також не повинен бути зобов'язаний приймати рішення щодо направлення з цією метою.

- Окремо, лікар, який поважає основне право пацієнта на відмову від медичного лікування, не діє неетично у відмові чи утриманні від небажаної допомоги, навіть якщо такі дії можуть призвести до смерті пацієнта²⁶².

ІАНРС переконана, що жодна країна чи держава не повинні розглядати питання про легалізацію евтаназії або PAS, доки це не забезпечить універсальний доступ до послуг паліативної допомоги. ІАНРС підтримує заяву позиції ЕАРС щодо евтаназії та PAS, описану в публікації: «Евтаназія та асистоване лікарем самогубство: Біла книга Європейської асоціації з паліативної допомоги»²⁶³. Зокрема, ІАНРС заявляє:

- Утримання або скасування неефективних, марних, обтяжливих та непотрібних процедур або лікування, що продовжують життя, не є евтаназією або PAS, оскільки не має на меті прискорити смерть, а радше вказує на

²⁶² WMA Declaration on Euthanasia and Physician-Assisted Suicide / 70th World Medical Assembly. Tbilisi, Georgia, October 2019. URL: <https://www.wma.net/policies-post/declaration-on-euthanasia-and-physician-assisted-suicide/>

²⁶³ Radbruch L., Leget C., Bahr P., Müller-Busch C., Ellershaw J., F. de Conno, Vanden Berghe P. Euthanasia and physician-assisted suicide: A white paper from the European Association for Palliative Care // Palliative Medicine. 2016. Vol. 30 (2). pp. 104-116

прийняття смерті як природного наслідку прогресування основного захворювання.

- У деяких країнах добровільна («voluntary»), недобровільна («nonvoluntary») (пацієнт не може дати згоду) або противольна («involuntary») евтаназія (проти волі людини) визнаються формами евтаназії. Однак ІАНРС вважає, що «nonvoluntary» або «involuntary» форми евтаназії не повинні визнаватися і не можуть бути дозволені.

- Паліативна седація – заспокійливі засоби, призначені для полегшення рефрактерного стану умираючого пацієнта і не прискорення смерті – не є евтаназією або PAS. Відмінність паліативної седації від евтаназії та PAS ґрунтується на етичних принципах милосердя (обов'язок полегшити страждання) та не завдання шкоди (обов'язок запобігати чи уникати завдання шкоди). Її ніколи не слід використовувати з наміром скоротити життя.

ІАНРС також підтримує позицію Міжнародної мережі паліативної допомоги дітям (International Children's Palliative Care Network), згідно з якою «забезпечення доброї якості життя не може включати прискорення смерті, і ми не віримо, що евтаназія або асистоване лікарем самогубство є частиною паліативної допомоги дітям»²⁶⁴.

Визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо паліативної допомоги встановлює, що «паліативна допомога – це підхід, який покращує якість життя пацієнтів та членів їх сімей, які стикаються з проблемою, пов'язаною із небезпечною для життя хворобою шляхом запобігання та полегшення страждань, що передбачає раннє виявлення та бездоганну оцінку і лікування болю та інших проблем, фізичних, психосоціальних та духовних»²⁶⁵. Паліативна допомога також «підтверджує життя і вважає смерть нормальним процесом" і «не має наміру ані пришвидшити, ані відстрочувати смерть». За

²⁶⁴ L. De Lima, Woodruff R., Pettus K., Downing J., Buitrago R., Munyoro E., Venkateswaran C., Bhatnagar S., Radbruch L. International Association for Hospice and Palliative Care Position Statement: Euthanasia and Physician-Assisted Suicide // Journal of Palliative Medicine. 2017. Vol. 20. № 1. p. 11

²⁶⁵ World Health Organization (WHO). Cancer. WHO definition of palliative care. URL: <http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/>

визначенням, паліативна допомога підтримує смерть як природний життєвий процес, не прискорює смерть²⁶⁶.

Водночас, слід зазначити, що вищезазначена Європейська хартія прав пацієнтів²⁶⁷ визначає основні права пацієнта, 11-м з яких є право на уникнення невинуватених страждань і болю («Right to Avoid Unnecessary Suffering and Pain»), однак, зі змісту цього права, на наш погляд, недостатньо підстав ототожнювати його з правом на смерть або визначати як безпосереднє визнання евтаназії. Насамперед (хоча і не виключно) це право на паліативну допомогу.

Так, зміст права на уникнення невинуватених страждань і болю, за Європейською Хартією прав пацієнтів передбачає: «Кожна людина має право уникнути наскільки це можливо – страждань і болю на будь-якій стадії свого захворювання. Для досягнення цієї мети служби охорони здоров'я повинні вживати всіх можливих заходів, наприклад, пропонуючи паліативні методи лікування та спрощуючи пацієнтам доступ до них»²⁶⁸.

Отже, ані WHO та WMA, ані ІАНРС та ЕАРС не те, що не визнають евтаназію та можливість реальну її легалізації, а навпаки – заперечують її, заміщуючи евтаназію іншими поняттями, заходами і медичними процедурами – насамперед паліативними. Враховуючи зазначене, питання єдиних міжнародних стандартів з питань застосування евтаназії та асистованого лікарем самогубства залишається без належної уваги, а проблема без вирішення.

Таким чином, не маючи визнання і закріплення на міжнародно-правовому рівні, кожна країна самостійно вирішує питання застосування евтаназії, допустимих та заборонених форм евтаназії, порядку, умов та вимог щодо її застосування, а також системи моніторингу та контролю. При цьому, є як

²⁶⁶ Herx L. Physician-assisted death is not palliative care // Current Oncology. 2015. Vol. 22. № 2. p. 82

²⁶⁷ European Charter of Patients' Rights / Active Citizenships Network. Brussels. 15 November 2002. URL: health-rights.org/index.php/cop/item/european-charter-of-patients-rights

²⁶⁸ European Charter of Patients' Rights / Active Citizenships Network. Brussels. 15 November 2002. URL: health-rights.org/index.php/cop/item/european-charter-of-patients-rights

спільні для більшості країн, які легалізували практику евтаназії, так і відмінні вимоги застосування евтаназії та/або асистованого лікарем суїциду.

В. І. Акопов вважає, що будь-які спроби законодавчого закріплення евтаназії обов'язково мають не просто супроводжуватися чіткою регламентацією, а й мають бути належним чином випробувані у тих країнах, де вже склалася традиція та присутня судова практика.²⁶⁹.

Враховуючи зазначене слушною видається пропозиція В. Г. Третьякової: «Зважаючи на те, що усі міжнародні біоетичні принципи та стандарти містяться в численних міжнародних актах, а національне біоетичне законодавство різних країн має суттєві відмінності одне від одного, а також прогалини щодо регулювання окремих біоетичних питань, найбільш оптимальним, на наш погляд, могла б бути розробка єдиного уніфікованого міжнародного Біоетичного кодексу ООН, модельних регіональних та модельних міжрегіональних кодексів, наприклад, модельного Біоетичного кодексу Ради Європи та модельного Біоетичного кодексу МПА СНД, а також на їх основі – національних Біоетичних кодексів, у тому числі Біоетичного кодексу України»²⁷⁰.

При цьому, однак, на нашу думку, відповідні міжнародні, регіональні та національні принципи і стандарти, на відміну від зазначених вище документів з питань біоетики та прав людини, мають передбачати питання застосування евтаназії та асистованого лікарем суїциду.

Евтаназія та/або асистоване самогубство, були легалізовані у невеликій кількості держав. У тих юрисдикціях, де були прийняті відповідні акти, також були прийняті супутні закони та гарантії для запобігання зловживань і неправомірного застосування евтаназії та асистованого самогубства. Серед

²⁶⁹ Акопов В. И. Эвтаназия (этические, правовые и медицинские проблемы) // Научно-культурологический журнал «RELGA». 1999. № 24. URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1889&level1=main&level2=articles>

²⁷⁰ Третьякова В. Г. «Загальна декларація про біоетику та права людини» як універсальне джерело міжнародного біоетичного права // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2012. № 5. С. 174

заходів профілактики були визначені наступні кроки: наявність згоди особи, здійснення такої практики лише лікарями та консультацію декількох лікарів для недопущення помилки²⁷¹.

Безумовно, відсутність єдиних принципів і стандартів евтаназії, з однієї сторони, створює прогалину у міжнародно-правовому регулюванні та, як наслідок, неоднорідність практики її застосування, а з іншої – дозволяє країнам самостійно приймати рішення щодо принципів, підходів і меж (етичних, правових, медичних) евтаназійної практики, виходячи з ментальної, культурної, етичної, релігійної, економічної, правової зрілості суспільства і держави.

Фундаментальним, загально визнаним і непорушним, однак, залишається право на недоторканість життя, що передбачає запровадження жорсткої системи контролю і моніторингу з тим, щоб гарантувати і забезпечити непорушність прав людини під час застосування евтаназії та насамперед не допустити свавільного позбавлення її життя іншою людиною (лікарем або іншою особою), тобто вчинити вбивство – акт душоубства, що дискредитує ідею евтаназії – акт людяності, гуманності, милосердя.

2.3. Правові гарантії дотримання прав людини при застосуванні евтаназії

І. С. Загоруй пише: «Права людини визнаються універсальною формою взаємовідносин між людиною, суспільством і сучасною державою. Саме з допомогою прав людини визначаються межі соціальних можливостей людини та встановлюється інституціональний і соціально-правовий механізм їх реалізації»²⁷².

²⁷¹ Pereira J. Legalizing euthanasia or assisted suicide: the illusion of safeguards and controls // Current Oncology. 2011. № 2 (18). p. e38

²⁷² Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. № 2. С. 66

На продовження попередньої думки, слушною видається теза В. В. Кожана: «Оскільки держава не встановлює, не дарує природних прав, а тільки гарантує їх реалізацію, вона не може визначати наявності чи відсутності таких прав у людини»²⁷³. Як зазначає О. Ф. Скакун: «За допомогою гарантій прав і свобод людини здійснюється їхнє забезпечення, тобто створення умов для їхнього здійснення. Забезпечення прав і свобод людини включає три елементи (напрямки) державної діяльності:

- створення умов для реалізації прав і свобод людини – шляхом позитивного впливу на формування їх загально соціальних гарантій;
- охорона прав і свобод людини – шляхом проведення профілактики їх порушень;
- захист прав і свобод людини – відновлення порушеного правового статусу, притягнення порушників до юридичної відповідальності»²⁷⁴.

«Нормативно-правовий акт, який проголошує та закріплює суб'єктивні права, паралельно встановлює їх гарантії. Таким чином, можна вважати суб'єктивне право як соціально обумовлену і гарантовану міру можливої поведінки людини, яка встановлена нормами об'єктивного права (конституцією та нормативно-правовими актами), з метою реалізації можливості користування соціальними, економічними, духовними, культурними, політичними та іншими особистими та колективними благами і цінностями для задоволення власних потреб та інтересів» – роз'яснює П. С. Корнієнко²⁷⁵.

Як наголошує К. Б. Марисюк: «Захист основних прав та свобод людини і громадянина є первинним завданням кожної демократичної та соціальної держави». Саме на цьому, як відзначає автор, наголошує і ст. 3 Конституції України: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і

²⁷³ Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 83

²⁷⁴ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консул, 2001. С. 188-189

²⁷⁵ Корнієнко П.С. Правозахисна діяльність як об'єкт конституційно-правового дослідження // Держава і право. Серія: Юридичні науки. 2018. Вип. 80. С. 48

спрямованість діяльності держави... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»²⁷⁶.

«Особливої уваги заслуговує характеристика юридичних гарантій, тобто системи юридичних засобів і способів охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина як окремого індивіда. До системи юридичних гарантій відноситься сукупність усіх прав, які впливають з права на життя та забезпечуються Конституцією та законами України. <...> Такі гарантії ще називають конституційними»²⁷⁷ – доходить висновку В. В. Кожан.

Так, Конституція України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3²⁷⁸). Право на життя є фундаментальним немайновим правом – природнім правом кожної людини, що гарантується державною та охороняється законом, зокрема кожна людина має невід'ємне право на життя. Обов'язок держави – захищати життя людини (ст. 27²⁷⁹).

Цікавими видаються міркування В. В. Кожана: «Поряд з такими елементами, як право на збереження життя, право вимагати від держави створення умов безпечного життя, право розпоряджатися життям, учені вирізняють і ті самостійні права, які розвивають це конституційне право та є гарантіями»²⁸⁰.

«Юридичні гарантії права людини і громадянина на життя взаємопов'язані та являють собою єдину систему, яка складається з міжнародно-правових та конституційних гарантій, що є основою для всіх інших юридичних гарантій, до яких належать: кримінально-правові, кримінально-процесуальні, цивільно-

²⁷⁶ Марисюк К. Б. Правове регулювання дитячої евтаназії за законодавством Бельгії // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2017. № 884 (16). С. 250

²⁷⁷ Кожан В. В. Вказ. праця. С. 126

²⁷⁸ Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. № 30. Ст. 141

²⁷⁹ Там же

²⁸⁰ Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 93

правові, цивільно-процесуальні, адміністративно-правові та кримінально-виконавчі умови і засоби»²⁸¹, – зазначає О. В. Домбровська.

«Право на життя, право на повагу до гідності людини, право на свободу та особисту недоторканність закріплені в Конституції України як вищі соціальні цінності, які належать людині. Вони є первинними та займають центральне місце в Основному Законі, державі та в суспільстві взагалі. Зазначені права повинні бути закріплені нормативно, адже тільки за наявності закріплення у відповідних правових нормах ми можемо говорити про юридичну підставу встановлення кореспондуючого обов'язку не порушувати ці права. В іншому разі, ... вони будуть черговими декларативними правами, які внаслідок відсутності гарантій їх реалізації та охорони не зможуть бути повною мірою забезпечені силою державного примусу» – пояснює Д. М. Шебаніц²⁸².

Як зазначає О. А. Лукашова, права людини надають можливість дистанціюватися від держави, самовизначатися в сфері приватного життя, приймати самостійні рішення у політичних чи релігійних питаннях тощо. Поглинання громадянського суспільства державою та бюрократизація, на її думку, відбуваються там, де права людини відсутні або носять суто декларативний характер²⁸³.

«Сьогодні у багатьох країнах так і залишається дискусійним питання щодо визнання зазначених прав четвертого покоління та визначення меж їх застосування. Не є виключенням і Україна. Однак, – на думку А. В. Дзєбчук та А. В. Ігнатової, – найбільшої уваги потребують, все-таки, окремі із зазначених прав, зокрема, до таких можна віднести право на евтаназію та право на

²⁸¹ Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.02; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. С. 12

²⁸² Шебаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії "поколінь прав людини" в умовах європейської міждержавної інтеграції // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Т.1. Вип. 31. С. 58-59

²⁸³ Права человека: Учеб. / отв.ред. Е. А. Лукашева. М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. С. 13

трансплантацію органів, оскільки, як зауважують більшість науковців, вони є тісно пов'язаними із правом на життя»²⁸⁴.

«Держава захищає громадян і оточуюче їх середовище шляхом створення розвиненої законодавчої та нормативно-правової бази, виходячи з Конституції України, міжнародних конвенцій та інших угод про захист прав, здоров'я та гідності людини»²⁸⁵, – проголошує Етичний кодекс лікаря України.

«Право людини на життя визнається найважливішим у нашій державі у той же час коли життя окремої людини знецінюється. Звідси і питання якою є вартість людського життя в Україні. Ми не можемо говорити про евтаназію зараз – коли в нашій державі не забезпечується найголовніше, першочергове право людини – право людини на гідне життя, у тому числі і в умовах хвороби»²⁸⁶, – наголошує Г. В. Анікіна.

П. С. Корнієнко наголошує на тому, що якість життя та гарантії щодо реалізації окремих прав є змістом суб'єктивного права людини, яке закріплюється у нормативно-правових актах та набуває «формально-юридичного характеру»²⁸⁷.

Враховуючи зазначене, ми переконані, що головним правом, тісно пов'язаним як з правом на життя, так і на смерть – є право на гідне медичне забезпечення. Незалежно від того, куди схиляться шальки терезів пацієнта – на сторону життя чи на сторону смерті, держава зобов'язана забезпечити умови, що б цей вибір не був зумовлений болем і відчаєм внаслідок відсутності або недостатності гідного медичного забезпечення, у тому числі доступу до паліативної допомоги.

Відповідні гарантії насамперед, пов'язані з медичними правами пацієнта, отримали своє закріплення у Декларації про розвиток прав пацієнтів в Європі

²⁸⁴ Дзебчук А. В., Ігнатова А.В. Четверте покоління прав людини: проблемні аспекти впровадження окремих з них в Україні // «Young Scientist». 2019. № 11 (75). С. 19

²⁸⁵ Етичний кодекс лікаря України / Всеукраїнський з'їзд лікарських організацій та X З'їзді Всеукраїнського лікарського товариства (ВУЛТ). Євпаторія. 27 вересня 2009 р. URL: www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/mtu/615651495680396_14012010190217.pdf

²⁸⁶ Анікіна Г. В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні // Форумправа. 2009. № 3. С. 31

²⁸⁷ Корнієнко П.С. Правозахисна діяльність як об'єкт конституційно-правового дослідження // Держава і право. Серія: Юридичні науки. 2018. Вип. 80. С. 47-48

(Амстердам, 1994). в якій були вперше сформульовані принципи прав пацієнтів, в основі яких лежить повага до людських цінностей і основоположних прав людини в системі охорони здоров'я. Фактично, Декларація поставила крапку в загальному оформленні концепції прав пацієнтів²⁸⁸.

Ще одним важливим документом у сфері прав пацієнтів є Європейська хартія прав пацієнтів, до закріплено чотирнадцять конкретних прав пацієнтів²⁸⁹:

1. Право на профілактичні заходи (Right to Preventive Measures).
2. Право доступу (Right of Access).
3. Право на інформацію (Right to Information).
4. Право на згоду (Right to Consent).
5. Право вільного вибору (Right to Free Choice).
6. Право на приватність і конфіденційність (Right to Privacy and Confidentiality).
7. Право на повагу часу пацієнта (Right to Respect of Patients' Time).
8. Право на дотримання стандартів якості (Right to the Observance of Quality Standards).
9. Право на безпеку (Right to Safety).
10. Право на доступ до сучасних досягнень (Right to Innovation).
11. Право на уникнення невиправданих страждань і болю (Right to Avoid Unnecessary Suffering and Pain).
12. Право на індивідуалізоване лікування (Right to Personalized Treatment).
13. Право подавати скаргу (Right to Complain).
14. Право на компенсацію (Right to Compensation).

До того ж, найвищий показник реалізації прав пацієнтів належить праву на особисте життя та конфіденційність та праву на подачу скарг. Третім за реалізацією є право на запобігання невиправданих страждань²⁹⁰.

²⁸⁸ Україна крізь призму Європейської хартії прав пацієнтів: результати виконання в Україні другого етапу європейських досліджень на відповідність стандартам ЄС з прав пацієнтів. К.: Видавництво ТОВ «Дизайн і поліграфія», 2012. С. 6-7

²⁸⁹ European Charter of Patients' Rights / Active Citizenships Network. Brussels. 15 November 2002. URL: health-rights.org/index.php/cop/item/european-charter-of-patients-rights

«Категорія «медичних справ» є однією з найскладніших, оскільки поєднує у собі проблематику двох наук – права і медицини, має дві точки відліку – права людини та якість надання медичної допомоги, сумлінне ставлення до виконання своїх професійних обов’язків медиками»²⁹¹, – зазначає І. Я. Сенюта.

Водночас слід відзначити, що Декларація з просування прав пацієнтів в Європі (WHO, 1994)²⁹², встановлює право пацієнта на гуманну термінальну допомогу та смерть з гідністю («Patients have the right to humane terminal care and to die in dignity») (п. 5.11). Однак, це право не асоціюється з правом на евтаназію. На наш погляд, воно є однією з гарантій отримання пацієнтом належної медичної допомоги і людського ставлення з тим, щоб піти з життя з гідністю.

На наше переконання, однією з ключових медичних гарантій прав людини не лише при застосуванні евтаназії, а кожного пацієнта у контексті забезпечення права на гідну смерть чи права померти з гідністю – це право підійти до смерті без болю і страждань.

Як зазначають В. В. Галуцько та В. В. Наружнов: «...при сьогоdnішньому розвитку медицини і фармакології забезпечення права людини на життя без болю є не медичною, а юридичною проблемою. І перше, що тут треба зробити формально, це визнати, що право людини на життя без болю є невід’ємне природне право людини, і усі інші соціальні цінності, в тому числі запобігання та протидія наркоманії, є вторинними»²⁹³.

На думку В. В. Кожана: «Варто виділити також галузеві гарантії. Особливе місце серед них займають кримінально-правові гарантії. Вони

²⁹⁰ Україна крізь призму Європейської хартії прав пацієнтів: результати виконання в Україні другого етапу європейських досліджень на відповідність стандартам ЄС з прав пацієнтів. К.: Видавництво ТОВ «Дизайн і поліграфія», 2012. С. 27

²⁹¹ Сенюта І. Я. Захист прав суб’єктів медичних правовідносин: деякі теоретико-правові аспекти // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 4. С. 18

²⁹² A Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe / WHO/EURO. Amsterdam. 28 June 1994. URL: https://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf

²⁹³ Галуцько В. В., Наружнов В. В. Право на життя без болю, як невід’ємне право людини // Форум права. 2012. №4. С. 180

характеризуються закріпленням у Кримінальному кодексі діянь, які зазіхають на життя і здоров'я громадян та визначенням міри покарання за їх вчинення. Окрім кримінально-правових гарантій виділяють ще цивільно-правові, соціально-правові та ін.»²⁹⁴.

Сучасна теорія та практика кваліфікує подібні діяння за ч. 1 або ч. 2 ст. 115 Кримінального Кодексу України²⁹⁵, що вважає І. Р. Юрчак: «є доволі спірним, адже таким чином спростовує основні засади призначення покарання та моралі. З огляду на це, можна було б запропонувати законодавцям ввести норму, що передбачатиме пом'якшувальну відповідальність за це діяння – стаття 118-1 «Позбавлення життя іншої людини з жалю до неї». Адже саме таке поняття достатньо часто ототожнюють з евтаназією»²⁹⁶.

Однак, як зазначають О. М. Іщенко та А. К. Мазяр: «Відповідно до КК України охоронюваною кримінальним законом цінністю, що стоїть на першому місці, є права та свободи людини. Евтаназія ж як вбивство на прохання, де слово «вбивство» є ключовим, посягає на цінність, яка охороняється законом. Чи це не свідчить про суспільну небезпеку цього діяння і необхідність його криміналізації? Суспільна небезпека підвищується ще й тим, що евтаназія може здійснюватись лише навмисно. Мотив може бути різний – із співчуття чи з корисливих міркувань, чи в поєднанні обох»²⁹⁷.

Отже, право на життя є одним із базових і фундаментальних прав, без якого всі інші права не можуть бути задоволені. Право на життя означає, що людина має важливе право на життя, а особливо право не бути вбитою іншою людиною²⁹⁸. З цього, на наш погляд, можна зробити висновок, що ключовим питанням у контексті застосування евтаназії є забезпечення державою права

²⁹⁴ Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 126

²⁹⁵ Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст. 131

²⁹⁶ Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. С. 60

²⁹⁷ Іщенко О. М., Мазяр А.К. Евтаназія за кримінальним законодавством України // Молодий вчений. 2017. № 5.1 (45.1). С. 40

²⁹⁸ Kalal N. Euthanasia: Right to live & Right to die // International Journal of Current Research. 2018. Vol. 11, p. 75543

кожної людини не бути вбитою, тобто свавільно позбавленою життя іншою людиною (лікарем або іншою особою).

Ключовою характеристикою, на якій ставиться наголос, це право не бути вбитим протиправно та проти закону. Звідси, якщо вбивство є свавільним протиправним позбавленням життя людини, то чи може бути позбавлення людини життя правомірним? Так, по-перше, позбавлення людини життя у деяких юрисдикціях визнається правомірним у вигляді смертної кари, по-друге, вбивство визнається правомірним в межах необхідної оборони.

«Аналіз наукової літератури дає нам підстави стверджувати, що перелік обставин, із настанням яких позбавлення фізичної особи життя не буде вважатись безпідставним, може бути зведений до наступних: а) смертна кара; б) самозахист, в тому числі необхідна оборона; в) самогубство; г) еутаназія»²⁹⁹, – зазначає Р. О. Стефанчук.

Вочевидь, еутаназія становить окремий випадок позбавлення людини життя та наближення смерті, що може бути правомірним виключно за умов, якщо вчиняється у суворій відповідності юридичній процедурі, яка легалізована і формалізована у правових нормах.

Щоб підвищувати ефективність публічного управління, потрібно впроваджувати комплексні, системні і водночас гуманістично-ціннісні підходи, спрямовані на забезпечення прав людини у будь-який момент. Як відомо, у сучасному світі система прав розгалужена. Як зазначає Г. Т. Терешкевич, посиляючись на результати своїх попередніх досліджень³⁰⁰: «Гідність, притаманна людському індивіду на всіх етапах його існування, передбачає дотримання прав людини»³⁰¹. А отже, питання забезпечення прав людини

²⁹⁹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монограф. К: КНТ, 2007. С. 291

³⁰⁰ Терешкевич Г. Т. Основи біоетики та біобезпеки // Підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2018. С. 81-82

³⁰¹ Терешкевич Г.Т. Гідність та недоторканість людського життя як фундаментальні цінності державотворення // Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2019. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1542>

наприкінці життя, зокрема при застосуванні евтаназії, є не менш актуальною, ніж упродовж життя.

Як зазначено у Етичному кодексі лікаря: «етичне ставлення до особистості пацієнта не припиняється і після його смерті»³⁰². На наш погляд, права людини, які мають бути гарантовані у зв'язку із застосуванням евтаназії, у загальному вигляді можна розділити на дві групи: по-перше, права людини під час або у зв'язку із застосуванням евтаназії, це переважно права, пов'язані з медичними заходами, по-друге, права людини, які мають бути гарантовані після проведення евтаназії, тобто посмертні права – насамперед пов'язані з тілом, світлою пам'яттю та останньою волею.

Однак, відзначаються небезпеки і ризики, з якими пов'язані застосування та легалізація евтаназії. Так, за твердженням L. Z.G. Touyz та S. J.J. Touyz, близько 900 осіб щорічно вводять смертельні речовини без надання явної згоди, а в одній юрисдикції майже 50% випадків евтаназії не рапортуються. Таким чином, легалізація евтаназії та асистованого суїциду ставить багатьох людей під ризик, загрожує безпекою, впливає на цінності суспільства та не забезпечує контроль та гарантії дотримання стандартів³⁰³.

Висновки до Розділу 2

1. Ставлення законодавців до евтаназії у різних правопорядках неоднакове. За цим критерієм всі держави можна умовно розділити на кілька груп: по-перше, ті країни, які легалізували активну та/або пасивну евтаназію; по-друге, країни, законодавство яких забороняє здійснення евтаназії та встановлює кримінальну відповідальність за це; по-третє, країни, де евтаназія практикується в силу відсутності законодавчої заборони. Нідерланди та

³⁰² Етичний кодекс лікаря України / Всеукраїнський з'їзд лікарських організацій та X З'їзді Всеукраїнського лікарського товариства (ВУЛТ). Євпаторія. 27 вересня 2009 р. URL: www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/mtu/615651495680396_14012010190217.pdf

³⁰³ Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. An appraisal of life's terminal phases and euthanasia and the right to die // *Current Oncology*. 2011. № 2 (18). p. 65

Швейцарія є найбільш відомими, а Бельгія вважається, можливо, найбільш ліберальною. Як свідчить практика, евтаназію або окремі її форми легалізовано насамперед у країнах зі сталою демократією, розвиненою правовою системою і зрілим громадянським суспільством. У числі перших у світі країн, що легалізували евтаназію є країни BeNeLux, де практика евтаназії є найбільш «сміливою». Легалізація евтаназії передбачає встановлення законом критеріїв, які хоч і відрізняються від країни до країни, та узагальнено зводяться до наступних: страждання і біль пацієнта; термінальна невиліковна хвороба; добровільний усвідомлений запит; обізнаність та поінформованість пацієнта про стан і прогноз здоров'я; консультація незалежного другого або і третього лікаря; здійснення евтаназії лікарем; вікові критерії тощо. Однак законодавство і евтаназійна практика вкрай неоднорідні, подекуди можливість евтаназії не обмежується людьми з термінальним станом, наприклад, у Бельгії, у Швейцарії ж дозволено застосування евтаназії для іноземців. В англо-американському праві питання про допустимість евтаназії значною мірою вирішується в прецедентному праві. У всіх юрисдикціях були прийняті закони та гарантії для запобігання зловживань і неправомірного використання цих практик. Система контролю і моніторингу є ключовим елементом легалізації евтаназії та запобіжником для зловживань цим правом. Такі системи передбачають створення спеціальних органів, медичних комісій, звітування лікарів про кожен випадок, медичні консультації, експертизи і розслідування, прокурорський нагляд тощо.

2. На сьогодні практично жодний міжнародний документ не встановлює право на евтаназію, у зв'язку з чим відсутні єдині підходи, принципи і стандарти евтаназії. Питання біоетики, досягнень і технологій медицини та права людини визначено низкою міжнародних нормативно-правових актів, однак практично жодним не визначено право на смерть та евтаназію зокрема, а окремими з них евтаназія і поготів заперечується, зокрема і насамперед йдеться про документи WMA, яка прямо заперечує право на евтаназію та можливість її легалізації. WHO, IANPC та EAPC також не визнають право на евтаназію,

натомість ставлячи акцент на паліативній медицині. Таким чином, наразі існує прогалина у міжнародно-правовому регулюванні цього питання, зокрема у сфері біоетики ЄС приймає, що держави-члени зробили дуже різний вибір, і що ці відмінності є легітимними. Завдання ЄС полягає в тому, щоб захистити ці відмінності, а не усунути їх – «єдність у різноманітті». Враховуючи зазначене, чітка офіційна правова позиція щодо легалізації евтаназії в ЄС наразі, здається, невизначена, а отже і стандарти, які, вочевидь, мають засновуватись на відповідній правовій базі, також відсутні. Отже, кожна країна самостійно вирішує питання евтаназії, порядку, умов та вимог щодо її застосування, а також системи моніторингу та контролю. Відсутність єдиних принципів і стандартів евтаназії, з однієї сторони, створює прогалину у міжнародно-правовому регулюванні та, як наслідок, неоднорідність практики її застосування, а з іншої – дозволяє країнам самостійно приймати рішення щодо принципів, підходів і меж (етичних, правових, медичних) евтаназійної практики, виходячи з ментальної, культурної, етичної, релігійної, економічної, правової зрілості суспільства і держави тощо.

3. Захист основних прав і свобод людини є первинним завданням кожної демократичної та соціальної держави. Діяльність державної політики та її направленість залежить від прав і свобод людини. Виділяють цивільно-правові, кримінально-правові, соціально-правові та інші галузеві гарантії. Головними гарантіями, тісно пов'язаними як з правом на життя, так і на смерть – є гарантії гідного медичного забезпечення. Відповідні гарантії, насамперед пов'язані з медичними правами пацієнта, отримали своє закріплення у «Декларації про розвиток прав пацієнтів в Європі» та «Європейській хартії прав пацієнтів». Категорія «медичних справ» є однією з найскладніших, оскільки поєднує у собі проблематику двох наук – права і медицини, має дві точки відліку – права людини та якість надання медичної допомоги, сумлінне ставлення до виконання своїх професійних обов'язків медиками. Права людини, які мають бути гарантовані у зв'язку із застосуванням евтаназії, у загальному вигляді можна розділити на дві групи: по-перше, права людини під час або у зв'язку із

застосуванням евтаназії, це переважно права, пов'язані з медичними заходами, по-друге, права людини, які мають бути гарантовані після проведення евтаназії, тобто посмертні права – насамперед пов'язані з тілом, світлою пам'яттю та останньою волею померлого. Особливе місце серед галузевих гарантій займають кримінально-правові гарантії. Ключовим у цьому контексті є забезпечення державою права кожної людини не бути вбитою, тобто свавільно позбавленою життя іншою людиною (лікарем або іншою особою). Евтаназія становить окремий випадок позбавлення людини життя та наближення смерті, що може бути правомірним виключно за умов, якщо вчиняється у суворій відповідності юридичній процедурі, яка легалізована і формалізована у правових нормах.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЕВТАНАЗІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Право на гідну смерть за українським законодавством

«Право на смерть не підлягає правовому регулюванню. Людина не може відмовитися від права на життя або передати правомочність розпоряджатися цим правом, оскільки праву на життя властива невідчужуваність»³⁰⁴ – вважає В. В. Кожан. Як ми встановили раніше, у загальному вигляді існує три шляхи законодавчого вирішення евтаназії: легалізація, невизначеність – заборона / дозвіл, заборона. На сьогоднішній день будь-які форми евтаназії в Україні заборонені та переслідуються.

«Беручи до уваги факт того, що українське законодавство не легалізує право на евтаназію постає питання: чи є у невиліковно хворої людини право самою розпоряджатися своїм життям, а саме право на евтаназію, яке ми можемо розуміти, як навмисне пришвидшення смерті або вбивство смертельно хворого з метою призупинення його страждань»³⁰⁵ – розмірковує І. Р. Юрчак.

Відповідно до ст. 52 «Основ законодавства України про охорону здоров'я», медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань (ч. 7 ст. 52 Основ³⁰⁶). «Отже, – на думку І. Р. Юрчак, – вживання цього терміну в наукових дослідженнях набуло легального статусу»³⁰⁷.

Разом з тим, відповідно до положень ст. 43 «Основ законодавства України про охорону здоров'я», пацієнт, який набув повної цивільної

³⁰⁴ Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 128-129

³⁰⁵ Юрчак І.Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. С. 60

³⁰⁶ Основи законодавства України про охорону здоров'я : від 19.11.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19

³⁰⁷ Юрчак І.Р. Вказ. праця. С. 60

дієздатності і усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, має право відмовитися від лікування (ч. 4 ст. 43 Основ³⁰⁸). Повнолітня дієздатна фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитися від лікування (ч. 4 ст. 284 ЦК України³⁰⁹).

При цьому, якщо «відмову дає законний представник пацієнта і вона може мати для пацієнта тяжкі наслідки, лікар повинен повідомити про це органи опіки і піклування» (ч. 5 ст. 43 Основ³¹⁰).

«Розглядаючи проблему легітимації евтаназії, необхідно зупинитися на необхідності відмежування права на евтаназію від права пацієнта відмовитися від лікування чи будь-якого іншого медичного втручання (ч. 4 ст. 284 ЦК України, ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я тощо)»³¹¹, – вважають Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, М. М. Стефанчук, М. О. та ін..

Наприклад С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко та І. Я. Сенюта не погоджуються з думкою про те, що право пацієнта на відмову від медичного втручання є закріпленим правом на евтаназію, оскільки це суб'єктивне право пацієнта. Евтаназія, на їх думку, включає соціальний компонент – свідоме рішення однієї особи та дії іншої³¹².

На думку Є. В. Толстої: «Можливість згоди на медичне втручання, вибір способу лікування, відмови від нього або вимоги про припинення лікування є конкретне суб'єктивне право людини розпоряджатися своїм здоров'ям при наданні медичної допомоги. Дане право включає в себе і відмова від подальшого безперспективного лікування, і можливість вимагати припинення штучного життєзабезпечення при дотриманні необхідних умов. Право на

³⁰⁸ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19

³⁰⁹ Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-ІУ // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356

³¹⁰ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19

³¹¹ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 393

³¹² Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с. URL: <https://medcoledg.ucoz.ru/Likspr/pravo/medpravoua2008.pdf>

відмову від медичного втручання на будь-якій стадії лікування не є правом на евтаназію»³¹³.

«Річ у тім, що відмова пацієнта від лікування за змістом не спрямована на припинення власного життя. Акцент у цьому випадку ставиться здебільшого на небажанні людини отримувати медичне втручання взагалі, що зумовлюється іншими чинниками. Не можемо також погодитися з думкою, що, відмовляючись від лікування, людина здійснює своє право розпоряджатись власним життям, оскільки цим повноваженням, як і правом на смерть, людина законодавчо не наділена»³¹⁴ – зазначають у своєму дослідженні Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є.

Слід також зазначити, відповідно до ст. 8 Європейської конвенції про права людини³¹⁵, яка закріплює право на повагу до приватного життя, будь-які медичні втручання по відношенню до людей можливі лише за їх згодою. З цього права, як зазначає РАСЕ у своїй Резолюції 1859 (2012)³¹⁶, випливають принципи автономності особистості та інформованої згоди. Відповідно до цих принципів не допускаються жодні маніпуляції щодо дієздатних дорослих пацієнтів, а їх воля, якщо вона була чітко виражена, має неухильно виконуватися, навіть якщо мова йде про відмову від лікування: нікого не можна примушувати до отримання медичної допомоги проти його волі (п. 1 Резолюції)³¹⁷.

Щодо відмінності права на відмову в лікуванні від евтаназії прямо зазначено і в Декларації WMA про евтаназію, яка була прийнята на 39 з'їзді

³¹³ Толстая Е. В. Распоряжение правом на жизнь: правовой аспект // Юридический мир. 2011. № 6. С. 29-30

³¹⁴ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 393

³¹⁵ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод / Рада Європи, 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

³¹⁶ Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients. PACE. Resolution 1859 (2012). URL: assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=18064&lang=en

³¹⁷ Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients. PACE. Resolution 1859 (2012). URL: assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=18064&lang=en

Всесвітньої Медичної Асамблеї (Мадрид, 1987)³¹⁸, та повністю переписаній Декларації WMA про еутаназію та асистований лікарем суїцид, схваленій 70-ю Генеральною Асамблеєю Всесвітньої Медичної Асамблеї (Тбілісі, 2019)³¹⁹, якою скасовано та замінено першу.

На наш погляд, слід погодитись з тим, що відмова від лікування не може розглядатися як одна з форм еутаназії. При цьому, слід зазначити, що відмова від надання медичної допомоги – це не лише право пацієнта, за певних умов лікар також може відмовитися від надання медичної допомоги.

Так, відповідно до ст. 34 Основ: «лікар має право відмовитися від подальшого ведення пацієнта, якщо останній не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, за умови, що це не загрожуватиме життю хворого і здоров'ю населення. Лікар не несе відповідальності за здоров'я хворого у разі відмови останнього від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму (ст. 34 Основ)³²⁰.

Водночас в Україні встановлено кримінальну відповідальність за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України³²¹) та невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення (ст. 140 КК України³²²).

³¹⁸ WMA Declaration on Euthanasia / 39th World Medical Assembly. Madrid, Spain, October 1987. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-on-euthanasia/>

³¹⁹ WMA Declaration on Euthanasia and Physician-Assisted Suicide / 70th World Medical Assembly. Tbilisi, Georgia, October 2019. URL: <https://www.wma.net/policies-post/declaration-on-euthanasia-and-physician-assisted-suicide/>

³²⁰ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України, 1993. № 4. Ст. 19

³²¹ Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст. 131

³²² Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст. 131

У той же час цивільне законодавство (ч. 4 ст. 281 ЦК України³²³) одним з елементів права на життя встановлює обов'язок інших осіб утримуватися від задоволення бажання фізичної особи про припинення її життя шляхом встановлення прямої заборони задоволення такого прохання.

Слід також, зазначити, що відповідно до Медичного кодексу лікаря України: «Лікар не має права свідомо прискорювати настання смерті і не повинний удаватися до евтаназії або залучати до її виконання інших осіб» (п. 3.10 Кодексу³²⁴). І хоча, Медичний кодекс не є нормативно-правовим актом, він являє собою звід морально-етичних правил, що є обов'язковими для лікарів, адміністративного персоналу і вчених, які працюють у сфері охорони здоров'я.

«Проте, навіть всупереч такій тотальній законодавчій забороні евтаназії, не припиняються активні суперечки та широке обговорення етичних і юридичних проблем та можливості легалізації «права на смерть» в нашій країні», – зазначає Г. В. Анікіна³²⁵.

Слід зазначити, що разом із заборною «навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань»³²⁶, українське законодавство встановлює обов'язок медичних працівників надавати медичну допомогу у повному обсязі пацієнту, який знаходиться в невідкладному стані, причому активні заходи щодо підтримання життя пацієнта припиняються у разі, якщо стан людини визначається як незворотна смерть³²⁷.

Відзначимо, що В. В. Кожан вважає, що «необхідно закріпити в законодавстві положення про можливість пацієнта відмовитися від докладання медичним працівником героїчних зусиль у випадку настання термінальних станів у пацієнта. При цьому, під героїчними зусиллями («терапевтичне

³²³ Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-ІУ // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356

³²⁴ Етичний кодекс лікаря України / Всеукраїнський з'їзд лікарських організацій та X З'їзді Всеукраїнського лікарського товариства (ВУЛТ). Євпаторія. 27 вересня 2009 р. URL: www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/mtu/615651495680396_14012010190217.pdf

³²⁵ Анікіна Г. В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні // Форумправа. 2009. № 3. С. 25

³²⁶ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 28. Ст. 232

³²⁷ Там же

завзяття»), на думку автора, потрібно розуміти дії медичного персоналу, спрямовані на продовження життя будь-якою ціною»³²⁸.

Поняття та критерії смерті, а також порядок припинення заходів для продовження життя пацієнта визначаються Міністерством охорони здоров'я України згідно з міжнародними стандартами та вимогами, зокрема відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2013 №821 «Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини»³²⁹. Тобто смерть є біологічною подією, констатованою у медичний спосіб, що є юридичним фактом для встановлення смерті.

В. В. Кожан також наголошує: «як об'єкт юридичної охорони, право на життя передбачено також і Цивільним кодексом України»³³⁰. Так, ст. 281 Цивільного Кодексу України дублює положення Конституції, розширюючи окремі з них.³³¹ Так, зокрема, аналіз положень цивільного законодавства дає можливість дійти висновку, що право на життя є доволі широким за змістом та характеризується рядом правомочностей, які закріплені у ЦК України, а саме:

- невід'ємність права на життя;
- право на захист свого життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань;
- право повнолітньої дієздатної особи на участь у медичних, наукових та інших дослідженнях за її вільною згодою;
- обов'язок інших осіб утримуватися від задоволення бажання фізичної особи про припинення її життя;
- право повнолітньої дієздатної особи на стерилізацію, яка здійснюється за бажанням цієї особи;
- право жінки на штучне переривання вагітності за її бажанням;

³²⁸ Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 129

³²⁹ Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини: наказ Міністерством охорони здоров'я України від 23.09.2013 № 821 // Офіційний вісник України. 2013. № 82. Ст. 3065

³³⁰ Кожан В. В. Вказ. праця. С. 126

³³¹ Кожан В. В. Вказ. праця. С. 92

- право повнолітньої жінки або чоловіка на проведення лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій (ч. 1-7 ст. 281)³³².

Однак, дещо неоднозначним є віднесення законодавцем права на стерилізацію та штучне переривання вагітності (ч. 5-6 ст. 281)³³³ до складових права на життя. Жодним чином не заперечуємо право жінки на переривання вагітності, однак включення цього права, рівно як і права на стерилізацію, саме до складу правомочностей права на життя, вважаємо, не зовсім корелюється зі змістом і правовою природою останнього.

У цих висновках ми погоджуємося з Л. А. Ольховік, яка вважає, що «право на штучне переривання вагітності та на стерилізацію не можна відносити до права на життя, а навіть навпаки»³³⁴. При цьому, автор, на наш погляд, обґрунтовано пропонує виключити зазначені елементи з відповідної норми. Проте, що стосується штучного запліднення та імплантації ембріону то, на думку автора та аналізованої нею праці³³⁵, ці правомочності можуть бути віднесені до права на життя, як права давати життя іншому³³⁶, з чим також слід погодитись.

Крім того, враховуючи, що евтаназія становить окремий випадок позбавлення людини життя та наближення смерті, що може бути правомірним виключно за умов, якщо вчиняється у суворій відповідності юридичній процедурі, яка легалізована і формалізована у правових нормах, пропонуємо викласти ч. 3 ст. 281 ЦК України в наступній редакції: «4. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, окрім як у випадках і порядку, передбачених законом».

³³² Цивільний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356

³³³ Там же

³³⁴ Ольховік Л. А. Зміст права на життя за цивільним законодавством України // Актуальні проблеми держави і права. 2004. Вип. 22. С. 557

³³⁵ Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. А. Довгерта. — К.: Укр. Центр правн. студій, 2000. — С. 158.

³³⁶ Ольховік Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.05. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. С. 8; Ольховік Л. А. Зміст права на життя за цивільним законодавством України // Актуальні проблеми держави і права. 2004. Вип. 22. С. 557-558

«Усе більшого значення це питання набуває для вітчизняного кримінального права та законодавства щодо охорони здоров'я, в якому питання евтаназії не досить розглянуто. У світі накопичено чималий досвід правового регулювання відповідальності за евтаназію. – відзначає К. О. Черевко: – Кожна держава закладає свої тенденції і традиції щодо охорони життя людини. Держави або легалізують евтаназію і надалі регулюють її нормативно-правовими актами, або заперечують»³³⁷.

Так, зокрема, як зазначає В. В. Кожан, кримінальне право встановлює особливий режим охорони людського життя, передбачаючи кримінальну відповідальність за позбавлення життя³³⁸.

Наразі евтаназія, яка проводиться на території України, кваліфікується за ч. 1 ст. 115 КК України. «Однак у чинному Кримінальному кодексі України немає статті, яка б регулювала дії лікаря, який проводить евтаназію. На сьогоднішній день евтаназія прирівнюється до простого умисного вбивства, тобто вбивство за відсутності пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Норма, яка б передбачала кримінальну відповідальність за вбивство вчинене з прохання потерпілого (невиліковно хворого) і з мотивів співчуття до нього або задля полегшення його страждання, в Кримінальному кодексі відсутня»³³⁹ – наголошують О. М. Іщенко та А. К. Мазяр.

У нас час лікарів всіляко переконують у розходженні закону з медичними стандартами. «Але якби евтаназія увійшла в арсенал лікаря, прокурорам одразу б знайшлася справа. Навіть якби евтаназія була б повністю декриміналізована, - тоді їм довелось б вести контроль можливих помилок і зловживань. І вони були б праві. Адже декриміналізація евтаназії пробила лише незначний пролам в кримінальній забороні на вбивство. А за межами цього проламу все одно

³³⁷ Черевко К. О. Щодо питання евтаназії в Україні // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2016. № 4 (58). С. 159

³³⁸ Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. С. 88

³³⁹ Іщенко О. М., Мазяр А.К. Евтаназія за кримінальним законодавством України // Молодий вчений. 2017. № 5.1 (45.1). С. 40

залишилися б дії, цілком належні до компетенції кримінального права, адже вбивство є найважливішим його предметом»³⁴⁰ – констатує С. Вулф.

З огляду на проблему евтаназії, на думку О. М. Іщенко та А. К. Мазяр потрібно покращити чинне законодавство у контексті дозволу на евтаназію в Україні: «Наприклад, ввести спеціальну кримінально-правову норму, що буде передбачати кримінальну відповідальність за проведення активної та пасивної евтаназії – це буде слугувати як пом'якшуюча обставина під час винесення вироку для обвинуваченого»³⁴¹, – відзначають автори.

Подібну пропозицію щодо удосконалення кримінального законодавства зустрічаємо і у В. В. Кожана: «Евтаназію потрібно розглядати як один з видів вбивства, проте з привілейованим складом. Тому пропонується інкримінувати евтаназію як злочин проти життя. Пропонуємо доповнити Кримінальний кодекс України ст.117-1 «Вбивство за просьбою потерпілого (евтаназія)», яка встановлювала б відповідальність за здійснення евтаназії»³⁴².

Враховуючи відсутність більш-менш осяжної перспективи легалізації в Україні евтаназії, зокрема асистованого лікарем суїциду, до чого ми повернемося далі, така пропозиція в якості компромісного проміжного рішення видається слушною. Водночас, на наш погляд, окремо має розглядатися питання запровадження привілейованого складу вбивства, як активної форми евтаназії, що повинен включати спеціального суб'єкта – медичного працівника (лікаря).

Таким чином, вітчизняне законодавство залишається консервативним у питанні визнання права на гідну смерть чи то пак його невизнання та заборони евтаназії у будь-якій формі, встановлення заборони у задоволенні бажання фізичної особи про припинення її життя та кримінальної відповідальності. Разом з тим, слід зазначити, що певні, хоча і безуспішні, спроби легалізації та законодавчого врегулювання евтаназії в Україні мали місце бути.

³⁴⁰ Вулф С. Эвтаназия: не переходит границу // Человек. 1993. № 5. с. 53-54

³⁴¹ Іщенко О. М., Мазяр А.К. Вказ. праця. С. 40

³⁴² Кожан В. В. Вказ. праця. С. 129

3.2. Спроби законодавчого врегулювання евтаназії в Україні

Попри поширення у світі тренду легалізації евтаназії або окремих її форм, в Україні право на смерть не визнається, а евтаназія у будь-якій формі заборонена і переслідується законом. Однак, якщо ми декларуємо і прагнемо гармонізувати своє законодавство з європейським та, як правило, визнаємо європейську практику як провідну, то чи мають місце в Україні спроби законодавчого врегулювання евтаназії, зокрема її легалізації.

«До заборонених відносять також право на евтаназію – задоволення потреб хворого з прискорення смерті діями або бездіяльністю. Проблема, – як зазначають С. В. Несинова та Ю. С. Князева, – полягає в тому, що на міжнародному рівні щодо даного права людини відсутнє нормативне визначення. Наявні лише окремі міжнародні документи, наприклад, Конвенція Ради Європи 1997 р. «Про захист прав і гідності людини»³⁴³ у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини»³⁴⁴.

«Щодо евтаназії в Україні, де право на життя гарантоване кожному громадянину відповідними статтями Конституції (ст. 3, 27, 64)³⁴⁵, немає спеціального нормативно-правового акту, а це питання врегульоване “Основами законодавства України про охорону здоров'я”, де евтаназія категорично заборонена, а при здійсненні кваліфікується як навмисне вбивство. На сучасному етапі це не дискутується. Однак правова база в Україні на сьогодні не чітка, що викликає занепокоєння»³⁴⁶ – висловлює свою думку Г. Тарашкевич.

³⁴³ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину / Рада Європи. Ов'єдо, 4 квітня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334

³⁴⁴ Несинова С. В., Князева Ю. С. Нове покоління прав людини: сучасні проблеми класифікації // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія: «Юридичні науки». 2015. № 2 (7). С. 41

³⁴⁵ Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141.

³⁴⁶ Терешкевич Г. Проблеми узгодженості норм права із засадами персоналістичної біоетики в контексті державної політики // Науковий вісник «Демократичне врядування». 2012. Вип. 9. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik9/fail/Tereshkevych.pdf

«Доволі неоднозначно вирішувалось питання щодо легалізації еутаназії в Україні. Річ у тім, що при підготовці однієї із перших редакцій проекту Цивільного кодексу України лунали пропозиції щодо легалізації пасивної форми еутаназії. Однак в кінцевому варіанті цього кодифікованого акту дана пропозиція не віднайшла свого місця», – відзначає Р. О. Стефанчук³⁴⁷.

Г. В. Анікіна також нагадує, що під час підготовки проекту Цивільного кодексу України у 2003 році уже було зроблено спробу легалізувати добровільну пасивну еутаназію. «Однак, – зазначає автор, – як бачимо в остаточному варіанті даного законодавчого акту дана пропозиція не знайшла свого відображення, (за неофіційними даними найвагомим аргументом проти еутаназії у той час стала можливість лікарської помилки)»³⁴⁸.

«Натомість ч. 4 ст. 281 ЦК України містить положення, відповідно до якого «забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя». А це означає, що Україна чітко визначила своє негативне відношення до можливості легалізації еутаназії» – підсумовує Р. О. Стефанчук³⁴⁹.

При цьому, на думку Р. О. Стефанчука: «Така позиція законодавця є абсолютно виправданою та такою, що відповідає загальноєвропейському підходу. Додаткова регламентація заборони здійснення еутаназії міститься у ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Там чітко передбачено, що медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії (як в активній, так і в пасивній формі – доповнення Р. О. Стефанчука)»³⁵⁰.

Враховуючи, що проф. Р. О. Стефанчук наразі є Першим заступником Голови Верховної Ради України та однією з ключових політичних фігур провладної партії, навряд чи питання легалізації еутаназії в осяжній перспективі може бути хоча б винесено на обговорення профільних комітетів Верховної Ради України, а тим паче винесено в залу як законопроект.

³⁴⁷ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монограф. К: КНТ, 2007. С. 317

³⁴⁸ Анікіна Г. В. Перспективи легалізації еутаназії в Україні // Форумправа. 2009. № 3. С. 30

³⁴⁹ Стефанчук Р. О. Вказ. праця. С. 317

³⁵⁰ Стефанчук Р. О. Вказ. праця. С. 317-318

«Глибокий аналіз способів припинення життя фізичної особи, – як зазначає автор, – спонукає до висновку, що єдиною законною підставою для «несвавільного» позбавлення особи її життя є необхідна оборона, яка вчиняється у визначених законом межах. Інші способи припинення життя, на переконання автора, не можуть вважатись такими, що мають достатньо підстав для їх закріплення в нормах чинного законодавства»³⁵¹ – наголошує Р. О. Стефанчук.

Як ми встановили, українське законодавство прямо забороняє будь-яку форму евтаназії та асистованого лікарем суїциду. Відповідне законодавство, разом з тим, здебільшого є відносно «старим». Можливо припустити, що сучасне законодавство буде більш прогресивним у цьому питанні? Однак – ні. Так, ухваленням Закону України від 17.05.2018 № 2427-VIII «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»³⁵², законодавець підтвердив незмінність і послідовність позиції держави у цьому питанні.

Зокрема, згідно з Прикінцевими положеннями Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», було внесено зміни до Основ законодавства України про охорону здоров'я³⁵³, зокрема ст. 52 Основ було викладено в новій редакції, згідно з якою залишено заборону здійснення медичними працівниками евтаназії.

Наразі Україна жваво інтегрується у європейську систему. Зважаючи на активні соціальні настрої та зміну поглядів на досить контраверсійні питання та проблеми у суспільстві, можна вести мову про законодавче закріплення поняття «евтаназії» та основних положень щодо її реалізації³⁵⁴.

Як засвідчив досвід країн, які пройшли шлях легалізації евтаназії або принаймні окремих її форм, – це складний тривалий процес, що може займати

³⁵¹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ. Київ, 2007. С. 21

³⁵² Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 28. Ст. 232

³⁵³ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19

³⁵⁴ Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с. URL: <https://medcoledg.ucoz.ru/Likspr/pravo/medpravoua2008.pdf>

роки і навіть десятиліття та супроводжуватися жвавою суспільною дискусією та спротивом. З огляду на вразливість українців до популістичних гасел так званих «опозиційних політиків», які критикують і блокують очевидно позитивні ініціативи, зокрема у сфері реформування системи охорони здоров'я, Україна залишається далекою від легалізації евтаназії.

Однак, як повідомляє Інформаційне агентство «УНІАН»: «Народний депутат Гео Лерос планує подати законопроект про евтаназію до парламенту у найближчі пів року-рік, про що повідомив на своїй сторінці у Facebook. “Друзі, я знаю, деякі з вас будуть засуджувати мене. Я хочу в найближчі пів року-рік внести законопроект про дозвіл евтаназії. Право невиліковно хворих перервати своє життя має бути їх правом і можливістю, якщо вони не готові виносити свої страждання”, - написав Гео Лерос»³⁵⁵.

Безумовно ми підтримуємо тиму ініціативу. Вочевидь, вона є передчасною і шансів на прийняття бодай у першому читанні та навіть отримати позитивні висновки профільних комітетів у такого законопроекту, на наш погляд, наразі немає практично жодних. Однак, подібна законодавча ініціатива може послугувати імпульсом до подальшої суспільної і фахової дискусії, яка має передувати легалізації евтаназії.

3.3. Перспективи законодавчого врегулювання евтаназії в Україні

Нове покоління, яке зростає та розвивається у сучасному суспільстві, сприймає нові погляди та віяння з більшим ентузіазмом. Тема евтаназії більше не є забороненою та сприймається суто у негативному сенсі. «Евтаназія стала актуальною тільки у ХХ столітті, коли було здійснено перший досвід її

³⁵⁵ У "Слузі народу" готують законопроект про евтаназію // Інформаційне агентство «УНІАН». URL: <https://www.unian.ua/health/country/10716702-u-sluzi-narodu-gotuyut-zakonoproekt-pro-evtanaziyu.html>

легалізації, а також практичне використання всупереч чинному законодавству»³⁵⁶ – зазначає М. В. Рапаєва.

У першій декаді XXI століття евтаназія отримала перше серйозне законодавче визнання в країнах Європи та за її межами, друге ж десятиліття засвідчило висхідний тренд щодо її подальшої легалізації у світі. Україна ж наразі, як і більшість країн світу, нажаль, не долучилась до цього тренду та до широкого діалогу щодо цього також.

Задаючись питанням: «Що є найголовнішим у людини, окрім її життя?», – Д. М. Шебаніц зазначає: – «Людське життя є неповторним та одночасно звичайним, радісним та сумним, сповненим глибоких переживань. У зв'язку із цим виникають такі питання: чи потрібно визнавати на законодавчому рівні право людини на евтаназію, чи можемо ми надати їй «путівку в життя»³⁵⁷.

«Останнім часом суперечки про допустимість і доцільність легалізації евтаназії розгорілися в експертному співтоваристві з новою силою. Поштовхом до дискусій послужило прийняття законодавцями деяких країн спеціальних нормативних актів»³⁵⁸, – зауважує В. В. Момотов.

«У світі немає єдиного підходу до питань легалізації евтаназії. Нині формується тенденція щодо легалізації пасивної евтаназії у правових порядках окремих економічно розвинутих країн. Однак цьому передувала серйозна суспільна полеміка з найширшим залученням до неї крім юристів представників медицини, біоетики, філософії, соціології, інших наук», – відзначають Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, М. М. Стефанчук, М. О. Стефанчук, Н. Є. Блажівська³⁵⁹.

³⁵⁶ Рапаєва М. В. Евтаназія у сучасному суспільстві та перспективи її доцільності в Україні // Соціологія права. Юридична наука. 2014. № 12. С. 185

³⁵⁷ Шебаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії "поколінь прав людини" в умовах європейської міждержавної інтеграції // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Т.1. Вип. 31. С. 60

³⁵⁸ Момотов В. В. Биоэтика в контексте законодательства и правоприменения (эвтаназия) // *Philosophia Lex*. 2019. № 10 (155). С. 10

³⁵⁹ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 390

Виходячи з конституційної норми, що встановлює невід'ємне право кожної людини на життя та відповідний обов'язок держави його захищати (ст. 27)³⁶⁰, В. В. Дьордь і В. В. Заборовський роблять умовивід: «Логічно припустити, якщо існує закон про право людини на гідне життя, чи не природним буде існування закону про гідну смерть»³⁶¹.

Наразі існує позиція, згідно з якою є вагомими підстави вважати, що у разі легалізації евтаназії у деяких осіб виникатиме бажання скоріше позбутися турбот по догляду за хворим родичем³⁶². Саме тому, на нашу думку, спільними зусиллями законодавця та представників медичної науки мають бути вироблені та легалізовані детальні процедури і стандарти евтаназії.

«Попри сформовані тренди, евтаназія в жодному своєму прояві, формі не може вважатись достатньою правовою підставою для позбавлення людини життя та відповідного припинення її права на життя. Пріоритетним напрямом розвитку повинна бути не легалізація евтаназії, а розвиток паліативної допомоги, котра має на меті усунення болю та всебічну підтримку пацієнтів, членів їхніх сімей, а також інших осіб»³⁶³, – переконані Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, М. М. Стефанчук, М. О. Стефанчук, Н. Є. Блажівська.

Подібний підхід у питанні евтаназії відстоює також Г. Т. Терешкевич: «Потрібно на державному рівні категорично засудити евтаназію та зробити пріоритетною політику захисту людського життя, що стосується всього українського суспільства, наголосити на паліативному лікуванні, як цього вимагають принципи біоетики»³⁶⁴. І. М. Коваль у своєму дослідженні щодо

³⁶⁰ Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. № 30. Ст. 141.

³⁶¹ Дьордь В.В., Заборовський В.В. Чи повинно бути право на смерть в Україні // Закарпатські правові читання. Том 1. С. 253-254

³⁶² Вулф С. Эвтаназия: не переходит границу // Человек. 1993. № 5. с. 56-57

³⁶³ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 390

³⁶⁴ Терешкевич Г. Проблеми узгодженості норм права із засадами персоналістичної біоетики в контексті державної політики // Науковий вісник «Демократичне врядування». 2012. Вип. 9. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik9/fail/Tereshkevych.pdf

співвідношення евтаназії та паліативного лікування доходить висновку, що паліативне лікування є певною «контрмірою» евтаназії³⁶⁵.

Однак, на наш погляд, легалізація евтаназії та розвиток системи паліативної допомоги – це не взаємовиключні процеси. Попри перестороги, що евтаназія зменшує ефективність паліативних заходів, оскільки вона економічно вигідніша, знеохочує медичний персонал до порятунку життя тощо, на нашу думку, за наявності чітких правил і системи суворого контролю ці процедури можуть і мають «уживатися».

Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, М. М. Стефанчук, М. О. Стефанчук, Н. Є. Блажівська переконані, що на сьогоднішній день «основну увагу слід сконцентрувати на підставах та умовах здійснення пасивної евтаназії, що унеможливило б зловживання нею та сприяло б зменшенню випадків звернення за цією процедурою»³⁶⁶. На наш погляд, у цьому цінність і важливість розвитку системи паліативної допомоги, що є складовою як права на гідне життя, так і права на гідну смерть, а саме забезпечити тяжко хворому альтернативу смерті – життя, хай скільки б його не залишилося.

Враховуючи зазначене, не можемо погодитись з наявною у науковій спільноті думкою, яка наголошує на тому, що евтаназія та паліативна медицина – протилежні поняття. Оскільки евтаназія покликана просто закінчити життя, а паліативні заходи – забезпечити спокійний відхід з життя³⁶⁷.

Ми переконані, що процеси легалізації евтаназії, насамперед пасивної, та розвитку системи паліативної допомоги, як напрямків покращення якості життя людини та складових права на гідну смерть, мають відбуватися паралельно і взаємоузгоджено. Такий підхід, на наш погляд, може створити передумови для подальшої легалізації асистованого лікарем суїциду та водночас пришвидшить

³⁶⁵ Коваль І. М. Контрміра евтаназії – паліативне лікування // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2015. № 3 (65). С. 55

³⁶⁶ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 394

³⁶⁷ Коваль І. М. Контрміра евтаназії – паліативне лікування // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2015. № 3 (65). С. 57

розвиток медичної системи в цілому. При цьому, завданням юридичної науки та законодавця є створення юридичної основи для цього.

Перспектива легалізації евтаназії, за відсутності міжнародно-правової бази, могла б бути заснована на міжнародній судовій практиці, зокрема ЄСПЛ, однак: «Позиції щодо неприпустимості легалізації евтаназії дотримується Європейський суд із прав людини. Цю позицію постульовано в рішенні у справі «Претті проти Сполученого Королівства» (Pretty vs UK)³⁶⁸. <...> Суд наголосив, що у справах, які стосувалися права на життя, він робив акцент саме на обов'язку держави захищати життя. У зв'язку з цим, ст. 2 ЄКЗПЛ не може тлумачитись як така, що передбачає право на смерть, яке є діаметрально протилежним праву на життя. Отже, ЄСПЛ не визнав евтаназію невіддільним правом людини розпоряджатись своїм життям»³⁶⁹ – зазначають Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, М. М. Стефанчук, М. О. Стефанчук, Н. Є. Блажівська.

«Поки у всьому світі намагаються реалізувати права невиліковно хворих людей на добровільну смерть, в Україні, на нашу думку, про це не може бути мови. – зазначають, наприклад, О. М. Іщенко та А. К. Мазяр: – Перш за все тому, що в Україні евтаназія може стати підставою для численних зловживань, збільшення тиску на невиліковно хворих людей з боку родичів, які будуть охочі нажитись майном, може призвести до призупинення нових відкриттів у медицині та власне може бути негативно сприйнята суспільством»³⁷⁰.

І такі думки, побоювання і перестороги серед українців не те, що непоодинокі, вони, як нам здається, навіть переважають, а серед науковців, як засвідчили результати нашого дослідження, чимало противників легалізації евтаназії. Такий стан справ у питанні евтаназії нагадує нам ситуацію з ринком землі та зняттям, врешті решт, відповідного мораторію, коли зацікавлені політичні сили накручують негативні суспільні настрої, блокують вирішення

³⁶⁸ Pretty v. United Kingdom, Application no. 2346/02, Council of Europe: European Court of Human Rights, 29 April 2002. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4daee1682.html>

³⁶⁹ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 393

³⁷⁰ Іщенко О. М., Мазяр А.К. Евтаназія за кримінальним законодавством України // Молодий вчений. 2017. № 5.1 (45.1). С. 39

питання та проведення реформи в Україні. Суспільству бракує об'єктивної інформації і системної роз'яснювальної роботи.

Безумовно, цікавим є той факт, що електронна петиція «Законодавче забезпечення права людини на смерть (евтаназія) до Кабінету Міністрів України»³⁷¹ набрала лише 87 голосів з 25000, необхідних для розгляду петиції (дата створення петиції 26.08.2016). Чи свідчить це про неактуальність питання евтаназії в Україні та байдужість суспільства? Вочевидь, що ні. Припускаємо, що ключовим фактором є необізнаність та відсутність суспільної дискусії.

М. В. Рапаєва наводить статистичні дані³⁷², відповідно до яких було опитано 1000 респондентів і 37,1% з яких висловили свою позицію проти евтаназії³⁷³. Тенденція є позитивною, оскільки кожного року все більше громадян переглядають своїх ставлення до таких контраверсійних питань, а кількість прибічників (зі своєю суб'єктивною аргументацією) евтаназії зростає.

До цих же даних звертається і електронна петиція «Евтаназія. Ортаназія. САЛ. Право на смерть!!!»³⁷⁴, яка наразі набрала лише 92 голоси з необхідних 25000.

Інша спроба порушення питання легалізації в Україні евтаназії у формі електронної петиції «Ввести в Україні законодавче забезпечення права людини на гуманну смерть (евтаназію)», зареєстрована 2017 року, також не отримала більш-менш істотної суспільної підтримки, набравши 316 голосів з 25000 необхідних³⁷⁵.

Вирішення питання евтаназії, зокрема в юридичній площині, має супроводжуватися ґрунтовною суспільною дискусією, роботою з громадськістю та суспільною думкою, просвітницькою та роз'яснювальною

³⁷¹ «Законодавче забезпечення права людини на смерть (евтаназія)»: Петиція №41/000017-16еп. URL: <https://petition.kmu.gov.ua/kmu/Petition/View/17>

³⁷² Усманов Ю. Евтаназія – право на смерть: за чи проти? Режим доступу: <http://www.pravoconsult.com.ua/evtanaziya-pravo-na-smert-za-chi-proti/>

³⁷³ Рапаєва М. В. Евтаназія у сучасному суспільстві та перспективи її доцільності в Україні // Соціологія права. Юридична наука. 2014. № 12. С. 187

³⁷⁴ «Евтаназія. Ортаназія. САЛ. Право на смерть!!!»: Петиція №22/058368-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/58368>

³⁷⁵ «Ввести в Україні законодавче забезпечення права людини на гуманну смерть (евтаназію)»: Петиція №22/035567-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/35567>

роботою. Питання смерті завжди супроводжують страхи, страх смерті – це інстинкт, яким нас наділила природа, і тому подібні теми у консервативному суспільстві, як правило, активно не підіймаються, залишаючись певним табу та предметом переважно наукового осмислення.

«Порушувати питання про легалізацію пасивної, а тим паче активної евтаназії в Україні поки що недоречно, оскільки це призведе до величезної кількості зловживань у суспільстві»³⁷⁶, – вважає М. В. Рапаєва. Нажаль, ми вимушені погодись з цим висновком. Українське суспільство, здається, наразі ще «не дозріло» і не готове до цього серйозного діалогу, проте проблема залишається відкритою.

Українське суспільство неоднозначно ставиться до евтаназії, схилиючись в сторону її несприйняття. Ми маємо пройти простий шлях та прийняти виважене рішення, оскільки на важелі терезів покладено високі моральні проблеми. «Питання, яке ставиться сьогодні перед суспільством у зв'язку з легалізацією евтаназії, полягає не в тому, чи повинна ідея вищої цінності життя поступитися перед іншими такими цінностями, як гуманність або милосердя, а в тому, як слід розуміти саму цю цінність, занадто важливу для кожного з нас, щоб ми були готові прийняти таке її трактування, яке нам нав'язують інші»³⁷⁷ – слушно зазначає К. О. Черевко.

На наш погляд, правове врегулювання таких складних і тонких матерій можливе там, де суспільство і держава достатньо дозріли до таких сміливих кроків, рішень та суспільних трансформацій, виражених у нормах права. Україна сьогодні навряд чи належить до таких країн, що, на наш погляд, зумовлено відсутністю загальносуспільної дискусії та небажанням державних мужів ставити на повістку дня такі гострі питання.

Враховуючи зазначене, на наш погляд, варто також погодитись з висновками Стефанчука Р. О., Янчука А. О., Стефанчука М. М., Стефанчука М. О., Блажівської Н. Є.: «...у випадку, коли правова система України «визріє» до

³⁷⁶ Рапаєва М. В. Вказ. праця. С. 188

³⁷⁷ Черевко К. О. Щодо питання евтаназії в Україні // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2016. № 4 (58). С. 164

легалізації евтаназії, цьому повинна передувати серйозна суспільна полеміка щодо цього питання із якомога ширшим залученням крім юристів представників медицини, біоетики, філософії, соціології та інших наук»³⁷⁸.

Висновки до Розділу 3

1. У загальному вигляді існує три шляхи законодавчого вирішення евтаназії: легалізація, невизначеність-заборона/дозвіл, заборона. В Україні ж евтаназія прямо заборонена у будь-якій формі та переслідується законом, зокрема медичні працівники не можуть навмисно прискорювати смерть або умертвляти невиліковно хворого з метою припинення його страждань. Цивільне законодавство одним з елементів права на життя встановлює обов'язок інших осіб утримуватися від задоволення бажання фізичної особи про припинення її життя шляхом встановлення прямої заборони задоволення такого прохання. Однак суперечливість є віднесення законодавцем права на стерилізацію і штучне переривання вагітності до складу цивільних правомочностей права на життя, що є радше складовими права на смерть. Відповідно до Медичного кодексу лікаря України: «Лікар не має права свідомо прискорювати настання смерті і не повинний удаватися до евтаназії або залучати до її виконання інших осіб», і хоча, Медичний кодекс не є нормативно-правовим актом, він становить звід морально-етичних правил, що є обов'язковими для лікарів, адміністративного персоналу і вчених, які працюють у сфері охорони здоров'я. Втім, навіть попри пряму законодавчу заборону евтаназії, подекуди право на евтаназію виводять з права на відмову від лікування, однак така відмова не може розглядатися як одна з форм евтаназії, оскільки право на відмову від медичного втручання є суб'єктивним правом пацієнта розпоряджатися своїм здоров'ям при наданні медичної допомоги. Враховуючи, що евтаназія становить окремий випадок позбавлення людини життя та наближення смерті, що може бути

³⁷⁸ Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? // Патологія. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 394

правомірним виключно за умов, якщо вчиняється у суворій відповідності юридичній процедурі, яка легалізована і формалізована у правових нормах, пропонуємо викласти ч. 3 ст. 281 ЦК України в наступній редакції: «4. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, окрім як у випадках та порядку, передбачених законом». Отже, вітчизняне законодавство залишається консервативним у питанні визнання права на та гідну смерть чи то пак його невизнання і заборони евтаназії у будь-якій формі.

2. Українське законодавство прямо забороняє будь-яку форму евтаназії та асистованого лікарем суїциду. Проблема полягає в тому, що на міжнародному рівні щодо даного права людини відсутнє нормативне визначення. При підготовці однієї із перших редакцій проекту Цивільного кодексу України лунали пропозиції щодо легалізації пасивної форми евтаназії. Однак в кінцевому варіанті цього кодифікованого акту дана пропозиція не віднайшла свого місця, натомість навпаки встановлено заборону задоволення прохання про припинення життя. Як засвідчив досвід країн, які пройшли шлях легалізації евтаназії, це складний тривалий процес, що може займати роки і навіть десятиліття та супроводжуватися ґрунтовною суспільною дискусією та спротивом. В Україні були лише окремі поодинокі і несистемні ініціативи щодо легалізації евтаназії, здебільшого у вигляді електронних петицій. Законодавчі ж ініціативи щодо легалізації евтаназії практично відсутні. На сьогодні будь-які спроби законодавчої легалізації евтаназії є передчасними і, напевно, приречені на провал, однак такі законодавчі ініціативи можуть послугувати імпульсом до подальшої суспільної і фахової дискусії, яка має передувати легалізації евтаназії.

3. На початку нашого століття евтаназія отримала перше серйозне законодавче визнання, друге ж десятиліття засвідчило висхідний тренд щодо її подальшої легалізації у світі. Поштовхом стала легалізація евтаназії все більшою кількістю країн. Україна ж наразі, як і переважна більшість країн світу, нажаль, не долучилась до цього тренду та до широкого діалогу щодо цього також. Однак, є серйозні підстави для побоювань, що легалізація

евтаназії матиме наслідком значні зловживання, а тому єдиною альтернативою евтаназії визначають паліативну допомогу. Втім легалізація евтаназії та розвиток системи паліативної допомоги це не взаємовиключні процеси. Попри перестороги, що евтаназія зменшує ефективність паліативних заходів, оскільки вона економічно вигідніша, знеохочує медичний персонал до порятунку життя тощо, за наявності чітких правил і системи суворого контролю ці процедури можуть і мають «уживатися». Спільними зусиллями законодавця та представників медичної науки мають бути вироблені стандарти евтаназії як одна з передумов легалізації евтаназії в Україні. Процеси легалізація евтаназії, насамперед пасивної, та розвитку системи паліативної допомоги, як напрямки покращення якості життя людини та складові права на гідну смерть, мають відбуватися паралельно і взаємоузгоджено. Такий підхід може створити передумови для подальшої легалізації асистованого лікарем суїциду та водночас пришвидшить розвиток медичної системи України в цілому. При цьому, завданням юридичної науки та законодавця є створення юридичної основи для цього. Правове врегулювання таких складних і тонких матерій можливе там, де суспільство і держава достатньо дозріли до таких «сміливих кроків» до суспільних трансформацій, виражених у нормах права. Україна сьогодні навряд чи належить до таких країн, що, на наш погляд, зумовлено відсутністю загальносуспільної дискусії та небажанням державних мужів ставити на повістку дня такі гострі питання.

ВИСНОВКИ

1. Сьогодні залишається відкритим та одним з найбільш дискусійних питань про право на вільне розпорядження своїм життям, складовою якого розглядається право на смерть. Життя та смерть є дихотомічно пов'язаними категоріями, оскільки вважається, що право на смерть «витікає» з права на життя. Юристи розглядають право на життя, як, утім, і смерть насамперед у біологічному аспекті при визначенні його меж та в аспекті соціальному – що стосується його тривалості, тобто часового проміжку між початком і кінцем. Елементом права на життя є не лише існування у часі та просторі, а також можливість припинення такого існування, тобто можливість добровільно і свідомо відмовитись від життя. На сьогодні відсутнє розуміння щодо змісту, правової природи таких складних філософсько-правових категорій, як «право на життя» та «право на смерть», що обумовлено їх полісемантичністю і багатоаспектністю.

2. Право на смерть розглядається як найбільш радикальна категорія соматичних прав людини, а до основних форм його реалізації відносять насамперед асистований суїцид та евтаназію, яку розглядають як «хорошу, добру смерть» або «смерть милосердя», і хоча сьогодні існують численні наукові обґрунтування цього поняття, переважно воно визначається через призму сприяння медичним працівником у наближенні смерті за бажанням термінально хворого пацієнта для позбавлення болю і страждань. Однак і досі ані юристами, ані представниками медичної та інших наук не досягнуто згоди щодо цього явища, зміст якого значно обумовлюється типологією евтаназії. Так, евтаназію, як правило, поділяють на пасивну та активну в залежності від участі лікаря у її здійсненні, причому залежно від згоди пацієнта до форм активної відносять так звані «voluntary», «nonvoluntary» і «involuntary» euthanasia. Окремо в літературі проводиться класифікація евтаназії, залежно від мотивації професійних рішень лікаря на пряму та непряму. Однак виокремлення «непрямої евтаназії» видається доволі суперечливим, оскільки

ключовою ідеєю евтаназії, незалежно від способу та засобів вчинення, є наближення смерті людини, а тому дії лікаря (або іншої особи), що мали будь-яку іншу мету не є евтаназією, можуть бути кваліфіковані як лікарська недбалість або вбивство.

3. Проблема евтаназії вже тривалий час є предметом наукових дискусій і має як прибічників, так і категоричних противників у цілому або окремих її форм, а також її легалізації й офіційного запровадження в медичну практику. Найбільш поширеним контраргументом у питанні легалізації евтаназії є перестороги щодо можливих зловживань, неспроможності закону та держави належним чином охороняти і захищати від свавільного позбавлення людини життя. На противагу, сьогодні широкого поширення набув так званий соматичний підхід, що обґрунтовує соматичні права людини, зокрема право на смерть. Цей підхід заснований на концептуальній ідеї свободи розпорядження власним життям і тілом, виходячи з цього обґрунтовується право на смерть, що у науковій літературі іноді відносять до четвертого покоління прав людини. Також обґрунтовується такий «новий науковий напрям» як правова танатологія. Інша правова доктрина обґрунтовує, що право на смерть витікає з права на життя, на противагу якій обґрунтовується неможливість виведення права на смерть з права на життя, а тому коректніше говорити про право на припинення життя без болю та страждань, ніж про право на смерть. Отже, право на гідну смерть пропонуємо розглядати як суб'єктивне право людини піти з життя з гідністю, тобто у спосіб, що не суперечить вимогам закону, з дотриманням прав людини, у тому числі посмертних, медичної етики і стандартів».

4. Ставлення до евтаназії у різних правопорядках неоднакове. Як свідчить практика, евтаназію або окремі її форми легалізовано насамперед у країнах зі сталою демократією, розвиненою правовою системою і зрілим громадянським суспільством. У числі перших у світі країн, що легалізували евтаназію є країни BeNeLux, де практика евтаназії є найбільш «сміливою». Легалізація евтаназії передбачає встановлення законом критеріїв, які хоч і відрізняються від країни до країни, та узагальнено зводяться до наступних: страждання і біль пацієнта;

термінальна невиліковна хвороба; добровільний усвідомлений запит; обізнаність та поінформованість пацієнта про стан і прогноз здоров'я; консультація незалежного другого або і третього лікаря; здійснення евтаназії лікарем; вікові критерії тощо. Однак законодавство і евтаназійна практика вкрай неоднорідні. У всіх юрисдикціях були прийняті закони та гарантії для запобігання зловживань і неправомірного використання цих практик. Система контролю і моніторингу є ключовим елементом легалізації евтаназії та запобіжником для зловживань цим правом. Такі системи передбачають створення спеціальних органів, медичних комісій, звітування лікарів про кожен випадок, медичні консультації, експертизи і розслідування, прокурорський нагляд тощо.

5. На сьогодні практично жодний міжнародний документ не встановлює право на евтаназію, у зв'язку з чим відсутні єдині підходи, принципи і стандарти евтаназії. Питання біоетики, досягнень і технологій медицини та права людини визначено низкою міжнародних нормативно-правових актів, однак практично жодним не визначено право на смерть та евтаназію зокрема, а окремими з них евтаназія і поготів заперечується, зокрема і насамперед йдеться про документи WMA, яка прямо заперечує право на евтаназію та можливість її легалізації. WHO, IANPC та EAPC також не визнають право на евтаназію, натомість ставлячи акцент на паліативній медицині. Враховуючи зазначене, чітка офіційна правова позиція щодо легалізації евтаназії в ЄС наразі, здається, невизначена, а отже і стандарти, які, вочевидь, мають засновуватись на відповідній правовій базі, також відсутні. Отже, кожна країна самостійно вирішує питання евтаназії, порядку, умов та вимог щодо її застосування, а також системи моніторингу та контролю. Відсутність єдиних принципів і стандартів евтаназії, з однієї сторони, створює прогалину у міжнародно-правовому регулюванні та, як наслідок, неоднорідність практики її застосування, а з іншої – дозволяє країнам самостійно приймати рішення щодо принципів, підходів і меж (етичних, правових, медичних) евтаназійної

практики, виходячи з ментальної, культурної, етичної, релігійної, економічної, правової зрілості суспільства і держави тощо.

6. Діяльність держави та спрямованість її політики прямо пов'язана з правами людини та кроками щодо їх реалізації та гарантіями їх забезпечення. Виділяють цивільно-, кримінально-, соціально- правові та інші галузеві гарантії. Головними гарантіями, тісно пов'язаними як з правом на життя, так і на смерть – є гарантії гідного медичного забезпечення. Категорія «медичних справ» є однією з найскладніших, оскільки поєднує у собі проблематику двох наук – права і медицини, має дві точки відліку – права людини та якість надання медичної допомоги, сумлінне ставлення до виконання своїх професійних обов'язків медиками. Права людини, які мають бути гарантовані у зв'язку із застосуванням евтаназії, у загальному вигляді можна розділити на дві групи: по-перше, права людини під час або у зв'язку із застосуванням евтаназії, це переважно права, пов'язані з медичними заходами, по-друге, права людини, які мають бути гарантовані після проведення евтаназії, тобто посмертні права – насамперед пов'язані з тілом, світлою пам'яттю та останньою волею померлого. Особливе місце серед галузевих гарантій займають кримінально-правові гарантії. Ключовим у цьому контексті є забезпечення державою права кожної людини не бути вбитою, тобто свавільно позбавленою життя іншою людиною (лікарем або іншою особою).

7. Вітчизняне законодавство залишається консервативним у питанні визнання права на та гідну смерть чи то пак його невизнання і заборони евтаназії у будь-якій формі. Зокрема медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії. Цивільне законодавство одним з елементів права на життя встановлює обов'язок інших осіб утримуватися від задоволення бажання фізичної особи про припинення її життя. Однак суперечливість є віднесення законодавцем права на стерилізацію і штучне переривання вагітності до складу цивільних правомочностей права на життя, що є радше складовими права на смерть. Втім, навіть попри пряму законодавчу заборону евтаназії, подекуди право на евтаназію виводять з права на відмову від лікування, однак така відмова не

може розглядатися як одна з форм евтаназії. Враховуючи, що евтаназія становить окремий випадок позбавлення людини життя та наближення смерті, що може бути правомірним виключно за умов, якщо вчиняється у суворій відповідності юридичній процедурі, пропонуємо викласти ч. 3 ст. 281 ЦК України в наступній редакції: «4. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, окрім як у випадках та порядку, передбачених законом».

8. При підготовці однієї із перших редакцій проекту Цивільного кодексу України лунали пропозиції щодо легалізації евтаназії (пасивної форми). Однак в кінцевому варіанті цього кодифікованого акту дана пропозиція не віднайшла свого місця, натомість навпаки встановлено заборону задоволення прохання про припинення життя. Як засвідчив досвід країн, які пройшли шлях легалізації евтаназії, це складний тривалий процес, що може займати роки і навіть десятиліття та супроводжуватися ґрунтовною суспільною дискусією та спротивом. В Україні були лише окремі поодинокі і несистемні ініціативи щодо легалізації евтаназії, здебільшого у вигляді електронних петицій. Законодавчі ж ініціативи щодо легалізації евтаназії практично відсутні. На сьогодні будь-які спроби законодавчої легалізації евтаназії є передчасними і, напевно, приречені на провал, однак такі законодавчі ініціативи можуть послугувати імпульсом до подальшої суспільної і фахової дискусії, яка має передувати легалізації евтаназії.

9. Поширеними є перестороги і побоювання, що легалізація евтаназії матиме наслідком значні зловживання, а тому єдиною альтернативою евтаназії визначають паліативну допомогу. Втім легалізація евтаназії та розвиток системи паліативної допомоги це не взаємовиключні процеси. Процеси легалізація евтаназії, насамперед пасивної, та розвитку системи паліативної допомоги, як напрямки покращення якості життя людини та складові права на гідну смерть, мають відбуватися паралельно і взаємоузгоджено. Такий підхід може створити передумови для подальшої легалізації асистованого лікарем суїциду та водночас пришвидшить розвиток медичної системи України.

Правове врегулювання таких складних і тонких матерій можливе там, де суспільство і держава достатньо дозріли до таких «сміливих кроків» до суспільних трансформацій, виражених у нормах права. Україна сьогодні навряд чи належить до таких країн, що, на наш погляд, зумовлено відсутністю загальносуспільної дискусії та небажанням державних мужів ставити на повістку дня такі гострі питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеенкова М. П., Дмитриев Ю. А. Право на физическую свободу. *Государство и право*. 2005. № 3. С. 21.
2. Акопов В. И. Эвтаназия (этические, правовые и медицинские проблемы). *Научно-культурологический журнал «RELGA»*. 1999. №24. URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1889&level1=main&level2=articles>
3. Анікіна Г. В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 25-34
4. Арчибасова Л. А., Кузнецов А. В. Вопросы эвтаназии с точки зрения обеспечения прав человека. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. № 1 (36). С. 5-8
5. Ахметшин Р. Э., Ким Е. В. Зарубежный опыт легализации эвтаназии. *Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ»*. 2013. Т. 4. № 4. С. 2069-2075
6. Бабаджанов И. Х., Сальников С. П. «Жизнь» как юридическая категория и явление природы. *Вестник Академии экономической безопасности МВД России*. 2010. № 9. С. 63-67
7. Барабаш О. О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 213-217
8. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук. Сочинения: В 2-х томах / Пер. сост., общ. ред. и вступ.ст. А. Л. Субботина. М.: Мысль, 1977. Т. 1. 560 с.
9. Бейгер Г. Проблема эвтаназии детей у Європі (переклад з польської). *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. «Психолого-педагогічні науки»*. 2014. № 3. С. 241-251
10. Вавилкина Т. В. К вопросу об эвтаназии в законодательстве зарубежных стран. *Электронный научный журнал «Наука. Общество.*

Государство». 2014. № 4 (8). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-evtanazii-v-zakonodatelstve-zarubezhnyh-stran/viewer>

11. «Ввести в Україні законодавче забезпечення права людини на гуманну смерть (евтаназію)»: Петиція №22/035567-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/35567>

12. Велика Медична Енциклопедія: в 35 т. / 2-е вид. - М. : *Радянська енциклопедія*. 1969-1978. URL: <http://bigmeden.ru/>

13. Ворона В. Право на евтаназію як складова права людини на життя. *Право України*. 2010. № 5. С. 199-205

14. Вулф С. Эвтаназия: не переходит границу. *Человек*. 1993. № 5. с. 53-57

15. Галунько В. В., Наружнов В. В. Право на життя без болю, як невід'ємне право людини. *Форум права*. 2012. № 4. С. 179-182

16. Дзєбчук А. В., Ігнатова А.В. Четверте покоління прав людини: проблемні аспекти впровадження окремих з них в Україні. *«Young Scientist»*. 2019. № 11 (75). С. 19-23

17. Дмитриев Ю. А., Шленева Е. В. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // *Государство и право*. 2000. №11. С. 57.

18. Домбровська О. Право на смерть: парадокс чи необхідна умова демократичного суспільства? *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 48-49

19. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: втореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. С. 18.

20. Дьордь В. В., Заборовський В. В. Чи повинно бути право на смерть в Україні. *Закарпатські правові читання*. Том 1. С. 250-257

21. «Евтаназія. Органазія. САЛ. Право на смерть!!!»: Петиція №22/058368-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/58368>

22. Етичний кодекс лікаря України / Всеукраїнський з'їзд лікарських організацій та X З'їзді Всеукраїнського лікарського товариства (ВУЛТ). Євпаторія. 27 вересня 2009 р. URL: www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/mtu/615651495680396_14012010190217.pdf

23. Завальнюк В. В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 20-27

24. Загальна декларація прав людини / Організація Об'єднаних Націй, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

25. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваїте, 2015. 392 с.

26. Загальна декларація про геном людини та права людини / Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО). 11.11.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575

27. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 66-82

28. «Законодавче забезпечення права людини на смерть (евтаназія)»: Петиція №41/000017-16еп. URL: <https://petition.kmu.gov.ua/kmu/Petition/View/17>

29. Європейська соціальна хартія (переглянута) / Рада Європи, Страсбург, 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

30. Иванова Н. А. Право на эвтаназию: отечественный и зарубежный опыт. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2013. № 5 (94). С. 67-71

31. Иванюшкин А. Я. Профессиональная этика в медицине (философские очерки). М.: Медицина. 1990. – С. 149.

32. Іщенко О. М., Мазяр А. К. Евтаназія за кримінальним законодавством України. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 39-41

33. Кальченко Н.В. Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики: монография // Волгоград : 2004. С. 75.
34. Кемп К. В. Эвтаназия. URL: <https://scienceandapologetics.com/stati/medicina/475-evtanaziya.html>
35. Коваль І. М. Контрміра евтаназії – паліативне лікування. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2015. № 3 (65). С. 54-58
36. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. А. Довгерта. – К.: Український Центр правничих студій. 2000. – С. 158.
37. Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. 229 с.
38. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
39. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод / Рада Європи, 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
40. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину / Рада Європи. Ов'єдо, 4 квітня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334
41. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
42. Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. К.: Український центр правничих студій, 1999. 376 с.
43. Корнієнко П. С. Правозахисна діяльність як об'єкт конституційно-правового дослідження. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 80. С. 39-49
44. Котуха О. С. До питання про евтаназію. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. С. 5-10

45. Крусс В. І. Личностные («соматические») права в конституционном философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 43-50
46. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 26-30
47. Кузьменко Я. П. Право на життя як природне право людини: теоретико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 46. Т.1. С. 15-18
48. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131
49. Лаврик М. А. К теории соматический прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 16-26
50. Малейна М.Н. Человек и медицина в современном праве. Учебное и практическое пособие // М.: БЕК. 1995. С. 37-129.
51. Малиновський А. А. Имеет ли человек право на смерть? *Журнал Российской юстиция*. 2002. № 8. С. 54-55
52. Марисюк К. Б. Правове регулювання дитячої евтаназії за законодавством Бельгії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 884 (16). С. 250-253
53. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права / Організація Об'єднаних Націй, 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
54. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права / Організація Об'єднаних Націй, 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
55. Мірошниченко О. А. Евтаназія та право людини на життя у міжнародному та національному праві. *Форум права*. 2012. № 3. С. 459-464
56. Місюра Л., Лисенков М. Легалізація евтаназії: за чи проти. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (46). С. 98-104

57. Момотов В. В. Биоэтика в контексте законодательства и правоприменения (эвтаназия). *Philosophia Lex*. 2019. № 10 (155). С. 10-15
58. Несинова С. В., Князева Ю. С. Нове покоління прав людини: сучасні проблеми класифікації. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія: «Юридичні науки»*. 2015. № 2 (7). С. 36-42
59. Никулина М. Биоэтика и социология: институциональный диалог: Монограф. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2015. 368 с. URL: <https://books.google.com.ua>
60. Олашин М. М. Евтаназія: умисне вбивство чи акт милосердя. *Право.ua*. 2015. № 4. С. 102-106
61. Ольховік Л. А. Зміст права на життя за цивільним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 553-558
62. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. 14 с.
63. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19
64. Права человека: Учеб. / отв. ред. Е. А. Лукашева. М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. 573 с.
65. Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини: наказ Міністерством охорони здоров'я України від 23.09.2013 № 821. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. Ст. 3065
66. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232
67. Пунда О. О. Право на життя. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 58-64

68. Рапаєва М. В. Евтаназія у сучасному суспільстві та перспективи її доцільності в Україні. *Соціологія права. Юридична наука*. 2014. № 12. С. 183-190

69. Романовский Г. Б. Гносеология права на жизнь. Монография. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 368 с.

70. Романовский Г. Б. К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства. *Медичне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров'я: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права*. Упор. Сенюта Г. Я., Терешко Х.Я. – Львів: ЛОБФ “Медицина і право”, 2009. – С. 233.

71. Романовский Г. Б. Право на жизнь: юридическая норма и доктрина. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 75-79

72. Сенюта І. Я. Захист прав суб'єктів медичних правовідносин: деякі теоретико-правові аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 11-18

73. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консул, 2001. 656 с.

74. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971

75. Старко О. Поняття та зміст права на життя. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 55-59

76. Старовойтова О.Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / СПб университет МВД России. Санкт-Петербург, 2006. URL: <https://www.dissercat.com/content/yuridicheskii-mekhanizm-realizatsii-i-zashchity-somaticheskikh-prav-cheloveka-i-grazhdanina->

77. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ. Київ, 2007. 41 с.

78. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монограф. К: КНТ, 2007. 626 с.

79. Стефанчук Р. А. Возвращаясь к вопросу о легализации эвтаназии в странах СНГ: Pro et contra. *Государство и право*. 2008. № 5. С. 73-81

80. Стефанчук Р. О., Янчук А. О., Стефанчук М. М., Стефанчук М. О., Блажівська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? *Патологія*. 2018. Т. 15, № 3 (44). С. 390-395

81. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с. URL: <https://medcoledg.ucoz.ru/Likspr/pravo/medpravoua2008.pdf>

82. Терешкевич Г. Проблеми узгодженості норм права із засадами персоналістичної біоетики в контексті державної політики. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2012. Вип. 9. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik9/fail/Tereshkevych.pdf

83. Терешкевич Г. Т. Гідність та недоторканість людського життя як фундаментальні цінності державотворення. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2019. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1542>

84. Толстая Е. В. Распоряжение правом на жизнь: правовой аспект. *Юридический мир*. 2011. № 6. С. 28-30. URL: center-bereg.ru/f714.html

85. Третьякова В. Г. «Загальна декларація про біоетику та права людини» як універсальне джерело міжнародного біоетичного права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 5. С. 171-174

86. Україна крізь призму Європейської хартії прав пацієнтів: результати виконання в країні другого етапу європейських досліджень на відповідність стандартам ЄС з прав пацієнтів. К.: Видавництво ТОВ «Дизайн і поліграфія», 2012. 158 с.

87. У "Слузі народу" готують законопроект про евтаназію / Інформаційне агентство «УНІАН». URL: <https://www.unian.ua/health/country/10716702-u-sluzi-narodu-gotuyut-zakonoproekt-pro-evtanaziyu.html>

88. Усманов Ю. Евтаназія – право на смерть: за чи проти? URL: <http://www.pravoconsult.com.ua/evtanaziya-pravo-na-smert-za-chi-proti/>

89. Фомичев Е. К. Эвтаназия как форма реализации права на смерть: Общетеоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Тамбов, 2006. URL: <https://www.dissercat.com/content/evtanaziya-kak-forma-realizatsii-prava-na-smert-obshcheteoreticheskii-aspekt>

90. Фомиченко Т. М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Совета Европы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. М. Фомиченко ; Моск. гос. соц. ун-т. – М., 2004. С. 16.

91. Маляр Е. Французы изменили клятве Гиппократу. Газета.ru // URL: http://www.gazeta.ru/2004/12/01/oa_141215.shtml

92. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-ІУ. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356

93. Черевко К. О. Щодо питання евтаназії в Україні. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2016. № 4 (58). С. 159-165

94. Шибаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії "поколінь прав людини" в умовах європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Т.1. Вип. 31. С. 57–61

95. Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 185 с.

96. A Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe / WHO/EURO. Amsterdam. 28 June 1994. URL: https://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf

97. Annadurai K., Danasekaran R. and Mani G. Euthanasia: Right to Die with Dignity. *Journal of Family Medicine and Primary Care*. 2014. Vol. 3 (4). pp. 477-478
98. Assistierter Suizid nach Geschlecht und Alter. Federal Statistical Office. 2016. URL: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/health/state-health/mortality-causes-death/specific.assetdetail.7008105.html>
99. Benatar D. Should there be a legal right to die? *Current Oncology*. 2010. № 5 (15). pp. 2-3
100. Calabrò R. S., Naro A., R. De Luca, Russo M., Caccamo L., Manuli A., Bramanti A., Bramanti P. The Right to Die in Chronic Disorders of Consciousness: Can We Avoid the Slippery Slope Argument? *Innovations in Clinical Neuroscience*. 2016. Vol. 13 (11-12). pp. 12-24
101. Cancer patient becomes Colombia's first legal euthanasia case // *BBC News*. 2015. URL: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-33392195>
102. Castro M. P. R., Antunes G. C., Marcon L. M. P., Andrade L. S., Rückl S., Andrade V. L. Â. Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review. *Revista Bioética*. 2016. vol. 24. № 2. pp. 355-365
103. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union – Part three: union policies and internal actions - Title XIV: Public health – Article 168 (ex Article 152 TEC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12008E168>
104. Chavez Y. What is Euthanasia? *Journal of Medicine and Philosophy*, Vol. 31. pp. 121-137
105. Chervenak FA, McCullough LB, Arabin B. The Groningen Protocol: is it necessary? Is it scientific? Is it ethical? *J Perinat Med*. 2009. 37. P. 199–205.
106. Davis N. Euthanasia and assisted dying rates are soaring. But where are they legal? *The Guardian*. 15 Jul 2019. URL: <https://www.theguardian.com/news/2019/jul/15/euthanasia-and-assisted-dying-rates-are-soaring-but-where-are-they-legal>

107. De Bellaigue C. Death on demand: has euthanasia gone too far? *The Guardian*. 18 Jan 2019. URL: <https://www.theguardian.com/news/2019/jan/18/death-on-demand-has-euthanasia-gone-too-far-netherlands-assisted-dying>

108. Dierickx S., Deliens L., Cohen J., Chambaere K. Euthanasia in Belgium: trends in reported cases between 2003 and 2013. *CMAJ*. 2016. Vol. 188 (16). pp. E404-E414

109. Dierickx S., Cohen J., R. Vander Stichele, Deliens L., Chambaere K. Drugs Used for Euthanasia: A Repeated Population-Based Mortality Follow-Back Study in Flanders, Belgium, 1998-2013. *Journal of Pain and Symptom Management*. 2018. Vol. 56. № 4. pp. 551-559

110. Dierickx S, Deliens L, Cohen J, Chambaere K. Involvement of palliative care in euthanasia practice in a context of legalized euthanasia: A population-based mortality follow-back study. *Palliative Medicine*. 2018. Vol. 32. pp. 114-122

111. Dyer O., White C., Garcia Rada A. Assisted dying: law and practice around the world. *BMJ*. 2015. Vol. 351. URL: https://www.researchgate.net/publication/281126160_Assisted_dying_Law_and_practice_around_the_world

112. European Charter of Patients' Rights / Active Citizenships Network. Brussels. 15 November 2002. URL: health-rights.org/index.php/cop/item/european-charter-of-patients-rights

113. European Union: Council of the European Union. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2007/C 303/01). 14 December 2007. C 303/1. URL: <https://www.refworld.org/docid/50ed4f582.html>

114. Gay Alcorn. Crossing the threshold: how Victoria's assisted dying law finally made history // *The Guardian*. 23 Nov 2017. URL: <https://www.theguardian.com/society/2017/nov/23/crossing-the-threshold-victoria-makes-history-with-assisted-dying-law>

115. Gaylin W., Kass L., Pellegrino E., Siegler M. Doctors must not kill. *Journal of the American Medical Association*. 1988. Vol. 259 № 14. pp. 2139-2140

116. Gevers S. Euthanasia: law and practice in The Netherlands. *British Medical Bulletin*. 1996. Vol. 22. № 2. pp. 326-333
117. Greif A. The Morality of Euthanasia. *Organon F*. Vol. 26. pp. 612-634
118. Hervey and J. McHale, *European Union Health Law: Themes and Implications* (CUP, 2016).
119. Herx L. Physician-assisted death is not palliative care. *Current Oncology*. 2015. Vol. 22. № 2. pp. 82-83
120. Kalal N. Euthanasia: Right to Live & Right to Die. *International Journal of Current Research*. 2018. Vol. 11, pp. 75543-75546
121. Legoute S. Euthanasia and the Right to Die. *Undergraduate Law Journal*. 2016. pp. 91-97
122. L. De Lima, Woodruff R., Pettus K., Downing J., Buitrago R., Munyoro E., Venkateswaran C., Bhatnagar S., Radbruch L. International Association for Hospice and Palliative Care Position Statement: Euthanasia and Physician-Assisted Suicide. *Journal of Palliative Medicine*. 2017. Vol. 20. № 1. pp. 8-14
123. MacKinnon B., Fiala A. *Ethics: Theory and Contemporary Issues, Concise Edition*. Cengage Learning, 2015. Pp. 134—151.
124. Major Victory for Life in Europe: “Euthanasia Must Always be Prohibited” / European Centre for Law and Justice. URL: <https://eclj.org/euthanasia/pace/eclj-major-victory-for-life-in-europe-euthanasia-must-always-be-prohibited>
125. Materstvedt L. J., Clark D., Ellershaw J., Førde R., Gravgaard A. M., Müller-Busch H. C., Porta i Sales J., Rapin C. H. Euthanasia and physician-assisted suicide: a view from an EAPC Ethics Task Force. *Palliative Medicine*. 2003. Vol 17. pp. 97-101
126. Math S. and Chaturvedi S. Euthanasia: Right to life vs right to die. *Indian Journal of Medical Research*. 2012. Vol. 136 (6). pp. 899-902
127. Michael Irwin Euthanasia: The Right to Die Should Be a Matter of Personal Choice. 2014. URL: <http://euthanasia.procon.org/view.answers.php?questionid=001320>.

128. Oregon Public Health Division. Death with Dignity Act Requirements. URL: <http://1.usa.gov/1XT4sAO>
129. Pereira J. Legalizing euthanasia or assisted suicide: the illusion of safeguards and controls. *Current Oncology*. 2011. № 2 (18). pp. e38-e45
130. Pretty v. United Kingdom, Application no. 2346/02, Council of Europe: European Court of Human Rights, 29 April 2002. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4daee1682.html>
131. Pridgeon J. L. Euthanasia Legislation in the European Union: is a Universal Law Possible? *Hanse Law Review. European Law/Europarecht*. 2006. Vol. 2 (1). pp. 45-60
132. Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients. PACE. Resolution 1859 (2012). URL: assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=18064&lang=en
133. Protection of the human rights and dignity of the terminally ill and the dying. Recommendation / PACE. Recommendation 1418 (1999). URL: assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=16722&lang=en
134. Radbruch L., Leget C., Bahr P., Müller-Busch C., Ellershaw J., F. de Conno, Vanden Berghe P. Euthanasia and physician-assisted suicide: A white paper from the European Association for Palliative Care. *Palliative Medicine*. 2016. Vol. 30 (2). pp. 104-116
135. Regional Euthanasia Review Committees. Annual report. 2017. URL: <https://derechoamorrir.org/wp-content/uploads/2019/04/2018-Informe-anual-NL-2017-eng.pdf>
136. Siqueira-Batista R, Schramm F. Conversações sobre a “boa morte”: o debate bioético acerca da eutanásia. *Cad Saúde Pública*. 2005. 21(1):111-9.
137. Steck N, Egger M, Maessen M, Reisch T, Zwahlen M. Euthanasia and assisted suicide in selected european countries and US States. *Med Care*. 2013. 51(10):938-44.
138. The Nuremberg Code. URL: <https://history.nih.gov/research/downloads/nuremberg.pdf>

139. Touyz L. Z.G., Touyz S. J.J. An appraisal of life's terminal phases and euthanasia and the right to die. *Current Oncology*. 2011. № 2 (18). pp. 65-66
140. Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10", Vol. 2, pp. 181-182. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1949. 896 p.
141. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights / UNESCO. October 1981. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146180>
142. Van Leeuwen B. Euthanasia and the Ethics of Free Movement Law: The Principle of Recognition in the Internal Market. *German Law Journal*. 2018. Vol. 19. № 06. pp. 1417-1436
143. Varelius J. Voluntary Euthanasia, Physician-Assisted Suicide, and the Goals of Medicine. *Journal of Medicine and Philosophy*. 2006. Vol. 31. pp. 121-137
144. Verhofstadta M., K. Van Asscheb, Sterckxa S., Audenaerdt K., Chambaerea K. Psychiatric patients requesting euthanasia: Guidelines for sound clinical and ethical decision making. *Journal of Law and Psychiatry*. 2019. Vol. 64. pp. 150-161
145. Vidanapathirana M. Non-voluntary passive euthanasia should be legalized in Sri Lanka. *Medico-Legal Journal of Sri Lanka*. 2017. Vol. 5. pp. 1-5
146. Vij Krishan Textbook of Forensic Medicine & Toxicology: Principles & Practice. 4th Edition. 200898. pp. 488-490.
147. Washington State Department of Health. Washington State Department of Health. 2014. Death with Dignity Act Report. URL: <http://1.usa.gov/1DaWEB1>
148. WMA Declaration of Geneva. The "Modern Hippocratic Oath". Adopted by the 2nd General Assembly of the World Medical Association, Geneva, Switzerland, September 1948. URL: <https://www.wma.net/what-we-do/medical-ethics/declaration-of-geneva/>
149. WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. Adopted by the 18th WMA General Assembly, Helsinki, Finland, June 1964. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=W%D0%9C%D0%90%2C+1981+lisbon+declaration>

150. WMA Declaration of Lisbon on the Right of the Patient. Adopted by the 34th World Medical Assembly, Lisbon, Portugal, September/October 1981. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-lisbon-on-the-rights-of-the-patient/>

151. WMA Declaration on Euthanasia / 39th World Medical Assembly. Madrid, Spain, October 1987. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-on-euthanasia/>

152. WMA Declaration on Euthanasia and Physician-Assisted Suicide / 70th World Medical Assembly. Tbilisi, Georgia, October 2019. URL: <https://www.wma.net/policies-post/declaration-on-euthanasia-and-physician-assisted-suicide/>

153. WMA International Code of Medical Ethics. Adopted by the 3rd General Assembly of the World Medical Association, London, England, October 1949. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-international-code-of-medical-ethics/>

154. World Health Organization (WHO). Cancer. WHO definition of palliative care. URL: <http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/>